

**ПРАВОСУДСТВОТО И
ТЕМЕЛНИТЕ ПРАВА**
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

2015 ГОДИНА

Издавач

Хелсиншки комитет за човековите права на Република Македонија

За издавачот:

Проф. д-р Гордан Калаџиџев, Претседател.

Уредник

Д-р Малинка Ристевска Јорданова

Автори

Неда Чаловска

М-р Јасмина Голубовска

Д-р Воислав Стојановски

М-р Александар Јовановски

Лектура

Дејан Василевски

27.7.2015 година

Оваа публикација беше овозможена со поддршка од Европската Унија во рамките на проектот Мрежа 23 кој се имплементираше преку Институтот за европска политика; Центарот за управување со промени и Хелсиншкиот комитет за човекови права. Наведените мислења во оваа публикација се мислења на авторите и не ги одразуваат секогаш мислењата на Европската Унија. Проектот финансиски го поддржа и Кралството Холандија.

Kingdom of the Netherlands

Содржина

ПРЕДГОВОР	4
ВОВЕД	5
Список на кратенки	8
СОДРЖИНА НА ПОГЛАВЈЕТО 23	9
Правосудство	9
Борба против корупцијата	11
Темелни права	12
Правата на граѓаните на Европската унија	13
ПРАВОСУДСТВО	14
Национално законодавство	14
Устав на РМ	14
Закон за судовите	14
Закон за Советот за утврдување на факти и покренување постапка за утврдување одговорност за судија	15
Закон за Академијата за судии и јавни обвинители	16
Закон за судскиот буџет	16
Закон за судска служба	16
Состојба со судството во Република Македонија анализирано од аспект на стандардите од Поглавјето 23	17
Независност	17
Судски буџет	24
Непристрасност и одговорност	25
Професионалност, компетентност и ефикасност	26
ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	29
Заклучоци	29
Препораки	30
ЧОВЕКОВИ ПРАВА	31
Заштитата од мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување	31
Почитување на приватниот и семејниот живот и комуникациите	32
Слобода на уверување, совест и религија	34
Слобода на изразување, вклучувајќи слобода и плурализам на медиумите	35
Слобода на изразување	36
Слобода на медиуми и пристап до информации	36
Слобода на собир и здружување	41
Третман на социјално ранливите лица, лицата со попреченост и принципот на недискриминација	42
Родова еднаквост и права на жените	45

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	46
Заклучоци	46
Препораки	47
ПРОЦЕДУРАЛНИ ПРАВА	49
Цел и методологија	49
Резиме на правната рамка на ЕУ	49
Право на слобода и безбедност	51
Еднаков пристап до правда	52
Право на пристап до адвокат во кривичната постапка	54
Директива 2013/48/ЕУ за правото на пристап до адвокат	54
Право на пристап до адвокат во кривичната постапка во Република Македонија	57
Право на преведувач и толкувач во кривичната постапка	60
Директива 2010/64/ЕУ за правото на толкување и преведување во кривичната постапка	60
Право на преведувач и толкувач во кривичната постапка во Република Македонија	62
Право на известување во кривичната постапка	63
Директива 2012/13/ЕУ за правото на известување во кривичната постапка	63
Право на известување во кривичната постапка во Република Македонија	65
ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	66
Заклучоци	66
Препораки	68
АНЕКС I – Индикативен модел на Писмото за правата	70

ПРЕДГОВОР

„Најмладото“ поглавје – Поголавјето 23: Правосудство и темелни права стана клуч на пристапувањето во ЕУ, катализатор на пристапниот процес. Со неговото воведување (во 2005 година) политичките критериуми влегоа во преговорите за членство во ЕУ. Заедно со Поголавјето 24 – правда, слобода и безбедност, ја сочинуваат оската „владеење на правото“ на Стратегијата на ЕУ за проширување и основата на „новиот пристап“ во преговорите за членство во ЕУ. Со секоја држава што сега преговара за членство во ЕУ овие поглавја се отвораат први, а се затвораат последни. За оние што не се во преговори, содржината на Поголавјето 23 станува сè позначаен услов за понатамошен напредок во интеграцијата со ЕУ. Во секој случај, нивната суштина е усвојување на европските демократски стандарди пред членството.

Република Македонија, која некогаш беше предводник во воведувањето на европските демократски стандарди во регионот, за жал, сега останува на опашката. Наместо „научена лекција“, Поголавјето 23 за нас веќе стана „повторувана лекција“.

Во времето на објавување на оваа публикација, Република Македонија се соочува со една од најтешките кризи во својата историја. Континуираното влијание на извршната власт врз другите државни органи и институции доведе до назадување во развојот на демократските стандарди, вклучувајќи го остварувањето на човековите права. Не се почитува принципот на поделба на власта, а партиите на власт остваруваат контрола врз државните институции. Интегритетот на институциите е сериозно нарушен. Директното мешање на извршната власт ја нарушува независноста на судството. Покрај тоа, сериозно е нарушен системот на проверка и коректив, иако е воспоставен во Уставот и во законите.

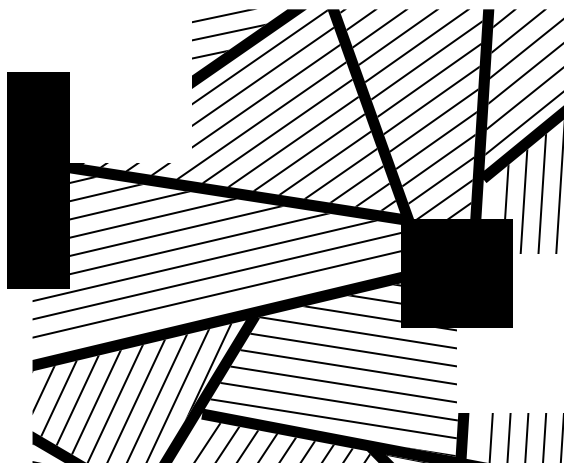
Ваквиот негативен развој често се припишува на блокираната евро-атлантска перспектива на Република Македонија. До неодамна доминантниот наратив на европската интеграција ја нагласуваше перспективата

за членство во ЕУ како клучен поттик за промени во општеството што треба да обезбедат повеќе слобода, рамноправност и правда. Денес, сè повеќе се нагласува одржливоста – способноста на општеството да ги зачувува и да ги развива демократските вредности. Тоа не е можно без жив и силен граѓански сектор, што ќе поттикнува активно граѓанство и отворен дијалог.

Оваа публикација е прилог кон остварувањето на улогата на граѓанскиот сектор како буден оценувач и коректив на политиките на Владата во областите покриени со Поголавјето 23 – Правосудство и темелни права. Таа е поглед на граѓанските организации за остварувањето на европските демократски стандарди во Република Македонија, заснован на структурирано следење и евалуација на политиките. Истовремено, оваа анализа е зачеток на „извештајот во сенка“ за Поголавјето 23, што ќе биде објавуван секоја година. Се надеваме дека нејзините наоди и препораки ќе помогнат за наоѓање на патот кон зачувување и развој на демократските вредности, онакви какви што се гарантирани во Уставот на Република Македонија.

Истовремено, објавувањето на оваа публикација е и отворена покана за континуиран јавен дијалог со претставниците на сите три гранки на власта на Република Македонија, како и за вклучување на други граѓански организации што сакаат да придонесат во остварувањето на улогата на надзор на граѓанскиот сектор врз власта и поттикнување на активно граѓанство.

Анализата е изработена во рамките на проектот „Мрежа 23“, финансиран од Европската унија во рамките на Инструментот за поддршка на граѓанското општество, програма за 2013 година.

Основната цел на проектот „Мрежа 23“, што го реализираа Институтот за европска политика – Скопје, Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија и Центарот за управување со промени, е структуриран придонес на граѓанското општество во следењето и оценувањето на политиките опфатени со Поглавјето 23 – Правосудство и темелни права.

Преку проектот, на транспарентен начин, беа доделени десет грантови на други граѓански организации, што спроведоа истражувања и други активности како придонес кон ефективно следење и оценување на политиките опфатени со Поглавјето 23 од пристапувањето во ЕУ.

Беше подготвена и издадена Методологија за следење и евалуација на политиките во областа на правосудството и на темелните права, што треба да помогне застапувањето политики од страна на граѓанскиот сектор во оваа област да биде засновано на докази и аргументи.

Конечно, проектот резултираше со создавање мрежа на граѓански организации – „Мрежа 23“, чиито основачи се десет граѓански организации. Мрежата донесе своја *стратегија* и свој *кодекс*. Мисија на мрежата е таа да биде релевантен учесник во креирањето и во следењето политики засновани на докази и на аргументи, во областите на правосудството и на темелните права, преку поттикнување на активно граѓанство.

Основачи на мрежата се:

Здружение на граѓани за еднакви можности „Еднаков пристап“ – Скопје;

Здружение на финансиски работници на локалната самоуправа и јавните претпријатија на Република Македонија – Велес;

Здружение „НОВУС“ – Струмица;

Здружение „Плоштад Слобода“ – здружение за активизам теорија и уметност – Скопје;

Институт за европска политика – Скопје;

Институт за човекови права – Скопје;

Коалиција „Сексуални и здравствени права на маргинализирани заедници“ – Скопје;

Коалиција „Сите за правично судење“ – Скопје;

НВО Инфоцентар – Скопје;

Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија – Скопје;

Центар за стратегии и развој „ПАКТИС“ – Прилеп .

Оваа анализа е еден од клучните резултати на проектот „Мрежа 23“. Всушност, таа претставува прв „извештај во сенка“ на македонските граѓански организации за состојбите во областите покриени со Поглавјето 23 од пристапувањето во ЕУ – Правосудство и темелни права.

Анализата ја следи структурата на Поглавјето 23 за пристапни преговори во ЕУ. Што е уште позначајно, со анализата се настојува да се даде одговор за состојбите во Република Македонија во однос на барањата на *acquis*, вклучувајќи ги и стандардите и најдобрите практики на ЕУ. И покрај тоа што Република Македонија нема почнато преговори, структурата и содржината на Поглавјето беше основа за усогласувањето со стандардите и практиките на ЕУ уште од воведувањето на Поглавјето во 2005 година, а суштествено од почетокот на процесот на интеграција во ЕУ, кога содржините на ова поглавје беа дел исклучително од политичките критериуми. Тоа е и структурата што ја следат извештаите на Европската комисија за напредокот на Република Македонија, како и Националната програма за усвојување на правото на ЕУ.

Клучен и препознаен предизвик беше да се испита практиката, наспроти нормативното. Токму затоа се инсистираше наодите да бидат поткрепени со докази

и аргументи и методолошки издржани. Наодите на проектите се резултат на спроведени истражувања, при што се користени повеќе методи: анкети на јавно мислење, набљудување, интервјуа, студии на случај, правни анализи, анализа на трошоци и придобивки итн. Сите организации што придонесоа во оваа анализа се потпираа на подготвената Методологија за следење и оценка на политиките во областа на Правосудството и на темелните права, спроведените обуки и менторство. Понатаму, нивните наоди беа презентирани на јавни дискусии, што овозможи не само нивна дисеминација туку и проверка.

Во анализата се вградени наодите на партнерските организации во проектот, што се засноваат на редовното и структурираното набљудување на овие организации на настаните поврзани со Поглавјето 23. Притоа, особено беа корисни наодите од редовното набљудување на судски предмети што го спроведува Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија и месечните извештаи на Комитетот за состојбата на човековите права во Република Македонија.

Во оваа анализа се вградени и наодите на спроведените проекти на граѓанските организации на кои им беа доделени грантови во рамките на овој проект:

- Институт за човекови права: Независен Судски совет – стреми и предизвици;
- Коалиција „Сите за правично судење“: Мониторинг на имплементацијата на меѓународни стандарди за правично судење;
- Здружение на граѓани „НОВУС“: Независноста и објективноста на правосудството во општина Струмица согласно Поглавје 23 – втемелени постулати или предизвик за реформи;
- Здружение на финансиски работници на локалната самоуправа и на јавните претпријатија (ЗФР): Утврдувањето на изворите на средства за финансирање на судската власт, висината на обезбедените средства и нивното влијание врз независноста на судската власт во РМ;

- Здружение Центар за стратегии и развој „ПАКТИС Медиа“: Систем на алтернативни мерки со посебен осврт на состојбата на имплементација во Општина Прилеп;
- НВО Инфоцентар: Има ли слобода на изразување во Македонија?;
- Самостоен синдикат на новинари на Македонија: (Не)почитувањето на работните права во медиумите;
- Коалиција „Сексуални и здравствени права на маргинализирани групи“: Анализа на механизмите за заштита од дискриминација на маргинализираните заедници на локално ниво: Општина Битола, Општина Струмица и Општина Центар;
- Здружение на граѓани за еднакви можности „Еднаков пристап“: Анализа на примената на Законот за бесплатна правна помош вклучително и анализа (cost-benefit analysis) на трошоците за негово спроведување со посебен фокус на родовиот аспект;
- Здружение „Плоштад Слобода“ – Здружение за активизам, теорија и уметност – Скопје: *Новите улици во Скопје и темелните права на граѓаните.*
- Проектите вклучуваа истражувања во една или во повеќе општини во Република Македонија. Особено значајни беа испитувањата и дискусиите на терен, меѓу засегнатите субјекти и пошироко, граѓаните.

Во анализата се користени и наоди на меѓународни извештаи, во мерка во којашто тоа беше неопходно заради презентирање на целината и комплексноста на набљудувањето и известувањето за овие области.

Со проектот се овозможи и креирање на интернет-алатка МЕРЦ МК-ЕУ Ресурсен центар за Поглавјето 23.¹ Идејата беше на едно место да се најдат сите релевантни извори и документи за Поглавјето 23, со што значително се олеснува истражувањето. Истовремено, алатката ќе ѝ овозможи на „Мрежата 23“ и на сите граѓански организации пошироко и структурирано да ги публикуваат нивните прилози за сите содржини што ги опфаќа Поглавјето.

1 merc.org.mk.

Поглавјето 23 е структурирано во три големи области:

- Правосудство;
- Спречување и борба против корупцијата;
- Темелни права.

Фокусот е ставен на правосудството и на темелните права, иако и областа спречување и борба против корупцијата е застапена како содржина. Причината за тоа е што избраните проекти беа главно во овие области, како и фактот што други мрежи веќе даваат значаен придонес во ова подрачје.

Анализата е структурирана во три глави:

- Содржина на Поглавјето 23;
- Правосудство;
- Темелни права.

Во делот *Содржина на Поглавјето 23* накусо е изложено *acquis*, вклучувајќи ги и стандардите и најдобрите практики, онака како што се презентира во аналитичкото испитување на *acquis*, како прва фаза во преговорите за членство, кога се установува нивото на усогласеност на државата со *acquis*. Иако Република Македонија нема почнато преговори, истите стандарди за неа се појдовна основа за следењето и оценувањето од страна на институциите на ЕУ, како и во конципирањето на НПАА. Овој дел го подготвија м-р Александар Јованоски од Институтот за европска политика и Неда Чалоска од Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија.

Во делот *Правосудство* е изложена главната правна рамка во Република Македонија, а клучниот дел е посветен на анализата на состојбите во однос на стандардите во подрачјата: независност, непристрасност и професионалност и компетентност. Потоа следуваат заклучоците и препораките. Автор на овој дел е Неда Чаловска од Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија.

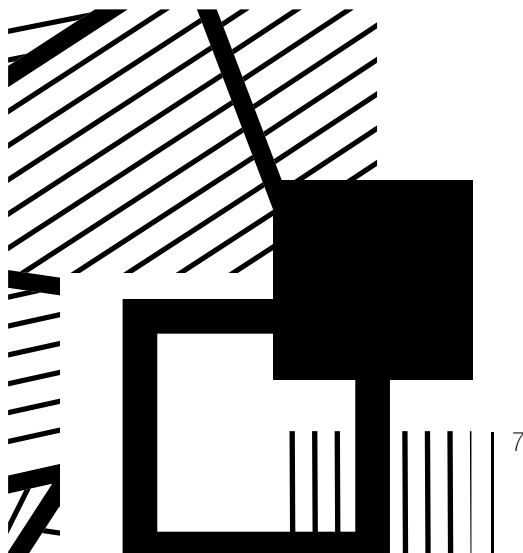
Во делот *Човекови права* посебен осврт е даден на

анализата на оние права, чијашто заштита и почитување биле најактуелни и за кои се спроведени соодветни истражувачки постапки од страна на „Мрежата“. Следат заклучоци и препораки. Овој дел го изработи м-р Јасмина Голубовска, од Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија.

Посебно внимание му е посветено на делот *Процедурални права*. Д-р Воислав Стојановски од Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија спроведе продлабочена анализа на усогласеноста на правната рамка на Република Македонија со соодветните директиви на ЕУ, како и на практиката, при што се особено користени наоди од спроведените набљудувања на судски предмети. Посебни заклучоци и препораки се дадени за содржината од овој дел.

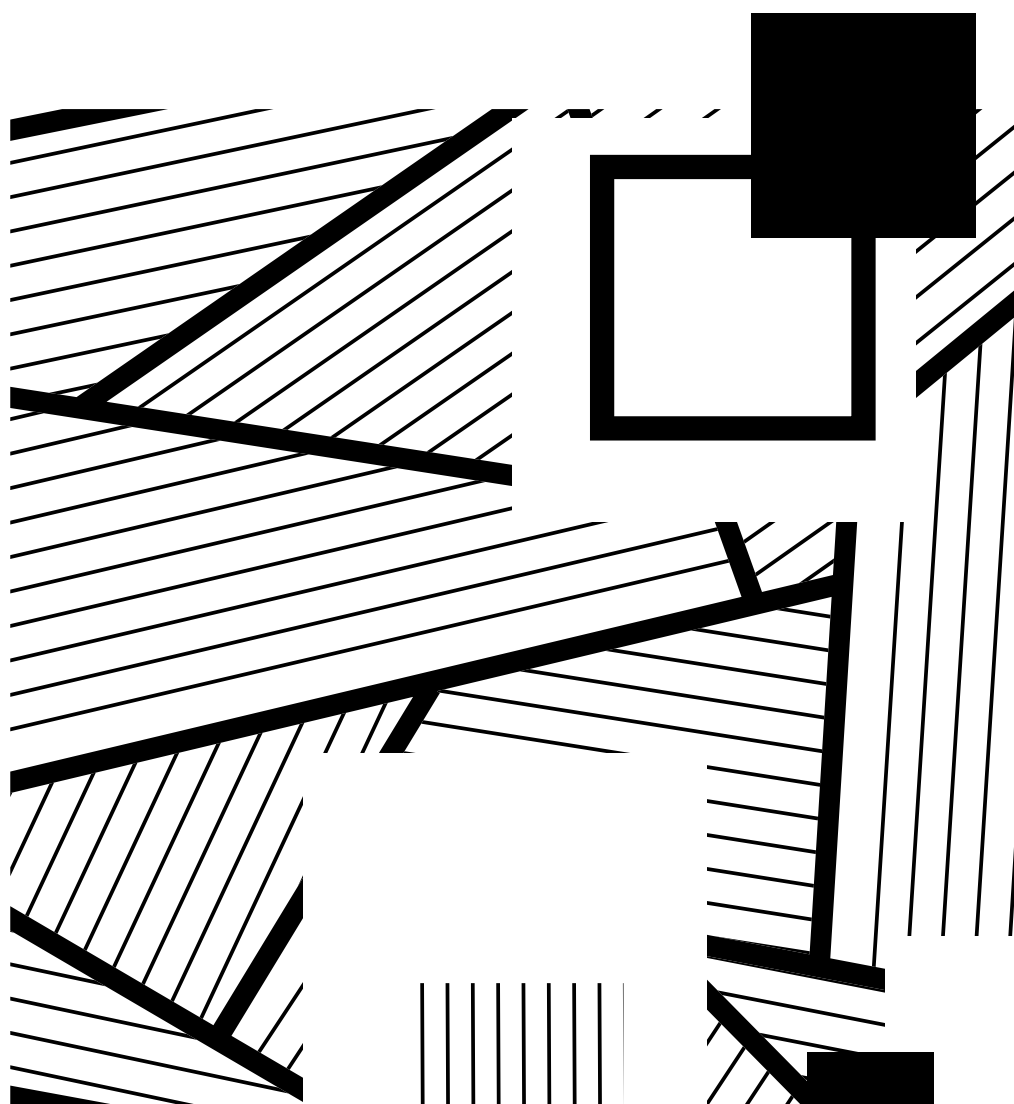
Овој прв обид за „извештај во сенка“ за Поглавјето 23 во Република Македонија ќе биде вреден ако во иднина поттикне и вгради колку што е можно повеќе релевантни наоди на граѓанскиот сектор во Република Македонија и придонесе за суштествен дијалог меѓу властите и граѓаните. Затоа, добредојдени се сите конструктивни критики, забелешки и предлози.

Д-р Малинка Ристевска Јорданова

Список на кратенки

ГРЕКО	Група на држави за борба против корупцијата
ЕКЧП	Европска конвенција за човековите права
ЕУ	Европска унија
КСТ	Европски комитет за спречување тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување
ОЕЦД	Организација за економска соработка и развој
ООН	Организација на Обединетите нации
ПОА	Православната охридска архиепископија
СЕ	Совет на Европа
ССРМ	Судски совет на Република Македонија

СОДРЖИНА НА ПОГЛАВЈЕТО 23

Содржината на поглавјето е претставена според достапните документи од аналитичкото согледување на *acquis* (скрининг) на државите што најскоро го минуваат овој процес (Србија и Црна Гора), како и од извештаите на Европската комисија.

Содржината на Поголавјето 23 – Правосудство и темелни права се базира на член 2 од Договорот за Европската унија, што повикува на принципите на човечко достоинство, слобода, демократија, еднаквост, владеење на правото и заштита на човековите права. Овие принципи се заеднички за сите земји-членки на Европската унија и воедно се обврзувачки и за земјите-кандидатки за членство. Член 3(2) од Договорот за Европска унија и член 67(1) од Договорот за функционирањето на Европската унија формираат област на слобода, безбедност и правда. Политиките на ЕУ во областа на правосудството и темелните права имаат цел да ја одржат и да ја унапредат Унијата во тие области.

Правосудство

Владеењето на правото и правото на правично судење што се вградени во член 6 од Европската конвенција за човековите права и член 47 од Повелбата за темелните права на Европската унија укажуваат на тоа дека правосудството мора да биде независно и непристрасно. Барањата во таа насока се однесуваат на посветеноста на државите во отстранувањето на надворешните влијанија врз правосудните органи и вложување на соодветни финансиски ресурси и обуки. Правните процедури и гаранциите за правично судење мораат да се почитуваат во целост.

Стандардите на ЕУ во областа на правосудството се потпираат на стандардите воспоставени со документите на ООН и во „мекото право“ на Советот на Европа.

Од документите на ООН, најзначајни се:

- Универзалната декларација за човекови права, што во член 10 утврдува дека секој има целосно еднакво право на правично и јавно судење пред независен и непристрасен суд, што ќе одлучи за неговите права и обврски и за основаноста на секоја кривична тужба против него;²
- Меѓународниот пакт за граѓански и политички права,³ што во член 14 утврдува дека сите луѓе се еднакви пред судот. Секое лице има право неговиот случај да биде расправан праведно и јавно пред надлежен, независен и непристрасен суд, установен со закон што одлучува, било за основаноста на некое кривично обвинение подигнато против тоа лице, било за тужба за остварување на граѓанските права и обврски на тоа лице;
- Генералното собрание на ООН во 1985 година утврди сет од стандарди познати како Основни начела за независноста на судството, што бараат судиите, индивидуално и колективно, да ги почитуваат судските функции и да се стремат кон тоа да ја зајакнат и да ја одржуваат довербата во судскиот систем и предвидуваат судиите со целосна власт да дејствуваат, ослободени од притисоци и закани, соодветно платени и опремени за извршување на нивните должности.⁴ Покрај тоа, Комисијата за човекови права на ООН на 23 април 2003 година усвои Принципи од Бангалор за судско однесување.

Клучен европски документ е Европската конвенција за човековите права (ЕКЧП), во која владеењето на правото е поставено како темел на конвенцијата во целина. Државите-потписнички мораат да го гарантираат правото на правична судска постапка (член 6), според кое секому треба, правично и јавно, во разумен рок, пред независен и непристрасен со закон воспоставен суд, да бидат разгледани и утврдени

2 Целосниот текст на декларацијата можете да го прочитате на следниот линк: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>.

3 Целосниот текст на Пактот можете да го прочитате на следниот линк: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>.

4 Основните начела за независноста на судството можете да ги прочитате на следниот линк: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/IndependenceJudiciary.aspx>.

неговите граѓански права и обврски или основаноста на какви било кривични обвиненија против него.

Во рамките на Советот на Европа донесени се низа документи што содржат принципи за судството, судиите и јавните обвинители:

- Препораки на Советот на Европа СМ/Преп (2010)12 од Комитетот на министри до земјите-членки за судиите: независност, ефикасност и одговорност;
- Препораки на Советот на Европа Преп (2000)19 за улогата на јавниот обвинител во кривичниот систем;
- Европска повелба за статутот на судиите (1998);
- Магна карта за судии (темелни принципи) (2010);
- Европски насоки за етика и однесување на јавниот обвинител (Насоки од Будимпешта усвоени на Конференцијата на обвинителите на Европа на 31 мај 2005 година).

Согласно овие стандарди, поставени се барањата на Поглавјето 23 од пристапувањето во ЕУ во областа на правосудството:

Независноста на правосудството се третира како надворешна и внатрешна. Надворешната независност ја воспоставува врската меѓу независноста на судиите и принципот на еднаквост на граѓаните пред законот. Клучни нејзини аспекти се уставната поделба на власта и односот со медиумите. Внатрешната независност подразбира независност на секој поединечен судија во вршењето на судиската функција, без какво и да е ограничување, несоодветно влијание, притисоци, закани или мешање од каква и да е власт, вклучувајќи и внатре во судството, во донесувањето одлуки.

Примарен фокус се дава на положбата на професијата судија и јавен обвинител, времетраењето на нивните мандати, јасни и транспарентни правила за избор, унапредување и разрешување. Во тој контекст, од клучно значење е поставеноста, составот и функционирањето на Судскиот совет и Советот на јавни обвинители. Административните капацитети и соодветната буџетска независност се клучни предуслови за обезбедување на одржливи и

долготрајни резултати од спроведените реформи во судството.

Непристрасноста и одговорноста подразбира професионално постапување по доделените предмети и обезбедување интегритет на професијата. Треба да се обезбеди спречување конфликт на интереси, со соодветни правила за исклучување. Значаен е системот на доделување на предметите – по случаен избор или утврден редослед, како и правилата за одземање предмет. Почитувањето на кодексите на етика на судиите и јавните обвинители е, исто така, релевантно за ова подрачје. Според стандардите на Советот на Европа, дисциплинската одговорност на судиите треба да биде без внатрешни или надворешни влијанија, однесувањето што е предмет на дисциплинска одговорност да биде јасно дефинирано, постапката спроведена според утврдени правила, да има право на жалба, а телата што одлучуваат да подлежат на одговорност.

Во подрачјето **професионалност, компетентност и ефикасност** клучен е конзистентниот систем на обука на судиите и на јавните обвинители. Тоа подразбира силна улога на Академијата за судии и јавни обвинители и финансиска одржливост на воспоставениот систем за континуирано учење и надградување на судиите и на јавните обвинители. Во поглед на ефикасноста, значајни индикатори се просечното траење на предметите, заостатокот на предмети, како и бројот на предмети што се водат подолго време. Интегрирањето на нови ИТК-технологии, следењето на правосудната статистика и обезбедувањето на електронски пристап кон националната судска практика се, исто така, значајни елементи што придонесуваат за професионалноста и ефикасноста на судството.

Во рамките на Советот на Европа функционираат советодавни тела што воспоставуваат стандарди и го набљудуваат нивното спроведување.

Комитетот на министри на Советот на Европа го основаше **Консултативниот совет на европските судии (КЕСС)**, како советодавно тело во врска со прашањата што се однесуваат на независноста,

непристрасноста и компетентноста на судиите. Цел, пак, на **Европската комисија за ефикасност на правдата** е унапредувањето на ефикасноста и функционирањето на правдата во државите-членки на СЕ.

Борба против корупцијата

Земјите-членки на ЕУ мораат да обезбедат ефективна борба против корупцијата, што претставува сериозна закана за стабилноста на демократските институции и владеењето на правото. Член 83 (1) од Договорот за функционирањето на Европската унија ја утврдува надлежноста на Унијата да утврди минимум правила во дефинирањето на кривичните дела и санкции во областа на корупцијата. Конвенцијата за заштита на финансиските интереси на Европската заедница од 1995 година и последователната Конвенција за борба против корупцијата во која се вклучени службени лица на ЕУ или на државите-членки од 1997 година се базираат на Член К.3 (2, ц) од Договорот за Европската унија. Со тоа, фокусот се проширува на носителите на јавните функции во Европската заедница и во земјите-членки и се бараат ефективни, пропорционални и правични механизми во кривичните закони за борбата против корупцијата. Значајна е и Рамковната одлука од 2003 година за спречување на корупцијата во приватниот сектор. Во ЕУ во 2008 година е основана Мрежа на контакт-лица против корупцијата.

Солидна правна рамка и одговорни институции се основен услов во создавањето на кохерентна политика во превенцијата и спречувањето на корупцијата.

Се очекува политичка и институционална сопственост во борбата против корупцијата и постигнување на висок степен на координација на националните институции. Се следи политичкото и институционалното водство и спроведувањето на националната Стратегија за борба против корупцијата и се инсистира на обезбедување досие на успешност. Согласно новиот пристап и новата содржина на Поглавјето, стратегиите треба да обезбедат хоризонтална координација во контролата на политичките активности на власта (особено за

време на изборен процес), на распределбата на јавните финансии, приватизацијата и јавно-приватното партнерство, правосудството, полицијата, просторното планирање и изградбата, здравството, образованието и спортот, вклучувајќи ги и медиумите. Административните капацитети во институциите, независноста во постапките и соодветните буџетски средства се клучни индикатори во оваа област. Исто така, системски се следи работата и спроведувањето на препораките на Државната комисија за спречување на корупцијата, особено во спречувањето конфликт на интереси и проверката на декларациите на имотот на вршителите на јавни функции. Значајни прашања се контролата на финансирањето на политичките партии и изборните кампањи, заштитата на дошлепувачите од институциите за потенцијална корупција и хоризонталната соработка со невладините организации.

Во делот на меѓународната и домашната правна рамка се мери напредокот во усогласувањето со законодавството на ЕУ и меѓународните инструменти, вклучително и Кривично-правната конвенција против корупцијата и Граѓанско-правната конвенција против корупцијата на Советот на Европа, Конвенцијата на ООН против корупцијата, Конвенцијата на ООН против транснационалниот организиран криминал, Конвенцијата на ОЕЦД за борба против поткуп на странски носители на јавни функции во меѓународни деловни трансакции, како и транспонирање со Директивата 2014/42/ЕУ за замрзнување и конфискација на бесправно стекнат имот и кривични процедури во Европската унија. Клучна е успешноста и одржливоста на имплементацијата.

Посебно се следи спроведувањето на националното законодавство во поглед на одредбите за поткуп, посебните одредби за време на изборен процес, измама и проневера на јавни средства, перење пари, злоупотреба на службена положба и овластувања, злоупотреби на процесот на јавни набавки итн.

Клучен механизам на СЕ во борбата против корупцијата е **Групата држави против Корупцијата (ГРЕКО)**,⁵

5 Повеќе за надлежностите на ГРЕКО можете да прочитате на следниот линк: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/default_en.asp.

основана во 1999 година за подобрување на капацитетот на членките за борба против корупцијата преку мониторирање на нивната усогласеност со антикорупциските стандарди на СЕ низ еден динамичен процес на заемна евалуација.

Од нејзиното пристапување во 2000 година, Република Македонија е предмет на евалуација во рамките на Првиот (во декември 2002 година), Вториот (во октомври 2005 година), Третиот (во март 2010 година) и Четвртиот (во декември 2013 година) круг на евалуација од страна на ГРЕКО. Четвртиот круг на евалуација на ГРЕКО, што почна на први јануари 2012 година, се занимаваше со „спречување на корупцијата во однос на членовите на парламентот, судиите и обвинителите“. Со избирање на оваа тема ГРЕКО отвори ново подрачје, притоа нагласувајќи го мултидисциплинарниот карактер на својата надлежност. Во исто време, оваа тема има јасни врски со претходната работа на ГРЕКО, особено со нејзиниот прв круг на евалуација, што стави силен акцент врз независноста на судството.⁶

Темелни права

Согласно член 6 од Договорот за Европската унија и судската практика на Судот за правдата на ЕУ, Унијата ги почитува темелните права, како што се гарантирани со Повелбата за темелните права на ЕУ. Гарантирањето и унапредувањето на темелните права претставува основен принцип на правото на Унијата и воедно е резултат од заедничките уставни традиции на земјите-членки. Овие принципи се обврзувачки за институциите на Унијата во извршувањето на нивните овластувања и за земјите-членки на Унијата во спроведувањето на правото на Унијата (член 51 од Повелбата за темелните права на ЕУ). Заштитата на темелните права ги покрива традиционалните граѓански права, како што е правото на живот, забраната од тортура и деградирачки

третман, правото на безбедност и слобода, воспоставувањето на јасно утврдени ограничувања за употребата на притворот, слободата на религија, слободата на говорот и слободата на собирање и здружување. Европската унија, исто така, го гарантира и приватниот живот и заштитата на личните податоци согласно со Директивата на ЕУ 95/46/ЕК на Европскиот парламент и Советот за заштита на граѓаните во врска со обработката на личните податоци и слободното движење на тие податоци. Рамковната одлука 2008/977 за заштитата на личните податоци се однесува на обработката на личните податоци во рамките на полициската и судската соработка во кривична материја, а Директивата 2002/58/ЕК за обработката на личните податоци и заштитата на приватноста во телекомуникацискиот сектор (Директива за приватност и електронска комуникација).

Законодавството на ЕУ во областа на темелните права ја гарантира еднаквоста. Постои генерална забрана од дискриминација на повеќе основи, посебно половата рамноправност, а културната, религиозната и јазичната разновидност мораат да се почитуваат. Понатаму, правата на детето имаат потреба од посебна заштита. Содржината на овие права извира од Конвенцијата на Обединетите нации за правата на детето, што е ратификувана од сите земји-членки на Унијата. Согласно член 21 од Повелбата за темелни права на ЕУ, дискриминацијата против припадниците на националните малцинства е забранета. Законодавството во областа на темелните права содржи многубројни и битни правни гаранции.

Согласно Повелбата на темелните права на ЕУ, нивото на заштита на правата со Повелбата не смее во никој случај да биде помало од она на Европската конвенција за заштита на човековите права и темелните слободи. Со Лисабонскиот договор, Европската унија презема обврска за пристапување кон Конвенцијата.

⁶ Сите извештаи од ГРЕКО за евалуацијата за Република Македонија се достапни на следниот линк: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/default_en.asp.

Европската конвенција за заштита на човековите права и темелните слободи обезбедува почитување на утврдените права и слободи во Конвенцијата од страна на земјите-потписнички, вклучително и Република Македонија, но и ефикасна контрола во случај на нивно ограничување. Со цел да се обезбеди почитување на обврските, што за државите-потписнички произлегуваат од оваа конвенција и нејзините протоколи, се основа Европскиот суд за човекови права (ЕСтЧП), што има особено влијание врз почитувањето на владеењето на правото во државите-потписнички. Имено, одлуките на ЕСтЧП, што укажуваат на повреда на правата на граѓаните по претходно поднесена жалба до судот, треба да бидат имплементирани од страна на државите-потписнички на начин што, освен надоместокот на штета што треба да ѝ биде исплатен на жртвата, државата треба да ја промени практиката на повреда на правата или, пак, да направи измени во законодавството со цел да утврди определено право или, пак, да предвиди механизам за негова заштита.

Значајни тела што дејствуваат во областа на демократијата и на човековите права се:

- **Венецијанската комисија** – советодавно тело на Советот на Европа за прашања поврзани со уставноста и демократијата. Улогата на Венецијанската комисија е да обезбеди правна помош за земјите-членки и, особено, да им помогне на државите што сакаат да ги приспособат нивните правни и институционални структури во согласност со европските стандарди и меѓународно искуство на полето на демократијата, човековите права и владеењето на законот. Комисијата работи во три области: а) демократските институции и фундаментални права; б) уставна и обична правда; в) избори, референдуми и политичките партии. Венецијанската комисија има издадено повеќе мислења за предлози на правни акти на Република Македонија.⁷

⁷ Повеќе за мислењата на Венецијанската комисија можете да прочитате на следниот линк: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?country=37&year=all>.

- **Европски комитет за спречување тортура и нечовечно или понижувачко постапување или казнување (КСТ)**, основан со Европската конвенција за спречување тортура и нечовечно или понижувачко постапување или казнување во 1989 година, има воспоставено систем на набљудување, преку непосредни посети на затворите и други институции за лица на кои им е ограничена слободата и поднесување на редовни извештаи, со препораки.
- Во рамките на **ООН**, посебно значајни се **Советот за човекови права** (што ја наследи Комисијата за човекови права), **комесарот на Обединетите нации за човекови права** и посебните комисии за одделни видови права, што го набљудуваат спроведувањето на меѓународните инструменти, преку извештаи на државите-членки, расправи по нив и донесување на нивни извештаи и препораки.

Правата на граѓаните на Европската унија

Оваа област од Поглавјето 23 се однесува на правото на глас и можноста граѓанинот да се кандидира на изборите на Европскиот парламент и на локалните избори, правото на слободно движење и живеење на територијата на Унијата и правото на дипломатска и конзуларната заштита. Овие права се обично предмет на преговори во последните фази на пристапување на државите-кандидати.

ПРАВОСУДСТВО

Национално законодавство

Правната рамка во Република Македонија ја сочинуваат Уставот, ратификуваните меѓународни документи, законите и подзаконските акти.

Устав на РМ

Една од темелните вредности на Република Македонија е владеењето на правото и поделбата на власта на законодавна, извршна и судска (член 8). Концептот на поделба на власта е особено значаен за обезбедувањето на правна држава, поради тоа што почитувањето на овој концепт треба да обезбеди самостојност и независност во работењето на сите органи на власт во рамките на нивната надлежност, без влијанија и притисоци помеѓу нив надвор од односите што се регулирани со закон. Врз основа на ова начело се заснова и независното и самостојното судство во нашата држава.

Во Уставот на РМ (член 98) е определено дека судовите ја вршат судската власт самостојно и независно и судат врз основа на Уставот, законите и меѓународните договори ратификувани во согласност со Уставот. Не постои временско ограничување во вршењето на судиската функција. Основањето, надлежноста, видовите, укинувањето, организацијата и составот на судовите, како и постапката пред нив, се уредуваат со закон што се донесува со двотретинско мнозинство гласови во Парламентот. Овие закони треба да се во функција на институционалните гаранции за самостојноста и независноста на судскиот систем. Согласно Уставот, судиската функција е неспоива со вршење на друга јавна функција и професија или со членување во политичка партија. Се забранува политичко организирање и дејствување во судството.

Во 2005 година беа изменети уставните членови што се однесуваат на судството, особено на постапката за избор и разрешување на судијата, што од Собранието

на РМ беше префрлена на Судскиот совет на Република Македонија. Мнозинството членови на Советот (8 од 15) ги избираат судиите од своите редови, но во неговата работа по функција членува и министерот за правда. Неговото членство не е со право на глас, а сепак неговото учество од страна на јавноста е перципирано како вмешување на извршната во судската власт.

Закон за судовите⁸

Донесен со цел да го штити концептот за независно и самостојно судство, Законот за судовите ја уредува организацијата и надлежноста на судовите, изборот на судиите и на судиите-поротници, правата, обврските и имунитетот на судиите, престанокот и разрешувањето од судиската функција, правосудната и судската управа. Покрај ова, начелно го уредува судскиот информатички систем, судската служба, судската полиција и средствата за работа.

Овој закон утврдува дека судовите во Република Македонија се самостојни и независни државни органи, притоа определувајќи ја судската надлежност и значењето на судската функција, меѓусебниот однос и комуникацијата со другите државни власти, како и односот со граѓаните. Со Законот за судовите е утврдено дека постапките пред судот се уредуваат со посебни закони и се засноваат врз начелата на: законитост и легитимност, рамноправност на странките, судење во разумен рок, правичност, јавност и транспарентност, контрадикторност, двостепеност, зборност, усност, непосредност, право на одбрана, односно на застапување, слободна оценка на доказите и економичност.

Со Законот за судовите се предвидува и постапката за избор, утврдување на дисциплинска одговорност, како и разрешување на судиите и судиите-поротници, што е во надлежност на Судскиот совет на РМ. Во член 43 од Законот е предвидено дека при изборот на судии

⁸ Службен весник на Република Македонија", бр. 58/2006, 62/2006, 35/2008, 61/2008, 118/2008, 16/2009, 150/2010 и 39/2012.

и судии-поротници не смее да се врши дискриминација во однос на полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба, како и дека треба да се обезбеди соодветна и правична застапеност на граѓаните што припаѓаат на сите заедници.

За избор на судија се предвидени општи и посебни услови, што особено зависат и од степенот на судот за кој конкурирал судијата. Еден од општите услови за избор на судија се и неговите резултати од тестовите за интегритет и психолошките тестови што ги спроведува Судскиот совет на РМ.

Посебните услови предвидуваат потребни квалификации зависно од степенот и видот на судот. Имено, за судија на основен суд може да биде избрано лице кое ја завршило почетната обука во Академијата за судии и јавни обвинители, услов што почна да се применува од први јануари 2013 година. За судија на апелациони суд е потребно работно искуство од најмалку четири години непрекинат судиски стаж како судија во основен суд или на судија во управен или во виш управен суд. За судија во управен суд потребно е да има најмалку четири години непрекинат стаж како судија во основен суд или пет години стаж на правни работи во државен орган. За судија на виш управен суд потребно е да има најмалку три години непрекинат судиски стаж како судија во управен суд или лице кое има шест години стаж на правни работи во државен орган. За судија на Врховниот суд на Република Македонија може да биде избрано лице кое има работно искуство од најмалку шест години непрекинат судиски стаж како судија во апелациони суд или како судија од управниот суд или од виш управен суд. Посебните услови за избор на судии во апелационите судови и во Врховниот суд на РМ почнаа да се применуваат од први јули 2013 година.

За судија-поротник може да биде избран полнолетен државјанин на Република Македонија со завршено најмалку високо образование, кој активно го владее македонскиот јазик, ужива углед за вршење на оваа функција и кој не е постар од 64 години. Судијата-

поротник за судење малолетници се избира од редот на лица со искуство во воспитанието и образованието на младите. Судија-поротник се избира за време од четири години и може повторно да биде избран.

Закон за Советот за утврдување на факти и покренување постапка за утврдување одговорност за судија⁹

На 11 февруари 2015 година, Собранието на РМ го донесе Законот за Советот за утврдување на факти и покренување постапка за утврдување одговорност за судија. Советот за утврдување на факти е предвиден како ново правосудно тело, што ќе има цел да преземе дел од работата на Судскиот совет на РМ. Главната надлежност на Советот за утврдување на факти ќе се однесува на покренување на дисциплинска постапка и постапка за нестручно и несовесно работење на судиите пред Судскиот совет на РМ. Советот за утврдување на факти ќе може да ги отфрли иницијативите за утврдување одговорност, по што таквата негова одлука станува конечна, односно отфрлените иницијативи воопшто нема да бидат разгледувани од страна на Судскиот совет на РМ. Советот за утврдување на факти ќе биде составен од девет члена за кои е задолжително да се пензионирани правници и тоа тројца судии, тројца јавни обвинители, двајца професори по право и еден адвокат. Покрај тоа што сите членови треба да бидат пензионирани, потребно е тие да имале непрекинат стаж од 15 години, да имаат истакнати резултати во своето работење и да не биле дисциплински санкционирани. Мандатот на избраните членови трае четири години без право на уште еден избор. Најмалку третина од членовите е предвидено да се од редот на припадниците на заедниците што не се мнозинство во Република Македонија. Кандидатите за Советот за утврдување на факти се пријавуваат на јавен оглас, а се избираат од страна на сите судии, на непосредни и тајни избори.

⁹ „Службен весник на Република Македонија“, бр. 20 од 12.02.2015 година.

Закон за Академијата за судии и јавни обвинители¹⁰

Во поглед на обезбедување на поголема независност во судството преку концептот на стручност и ефикасност, особено значаен е Законот за Академијата за судии и јавни обвинители. Цел за основањето на оваа институција е да се обезбеди професионално, независно, непристрасно и ефикасно постапување од страна на судиите и на јавните обвинители, но и стручно и ефикасно извршување на работите на стручните служби во судството и во јавното обвинителство. Академијата организира и спроведува и континуирана обука на стручните служби во судството и во јавното обвинителство, како и обука на сите субјекти што учествуваат во спроведувањето на законите од областа на правосудството, во вршењето на аналитичка дејност од областа на правосудната теорија и практика.

Закон за судскиот буџет

Од особено важење за обезбедување на независноста на судовите и судиите е нивната финансиска независност. Во 2003 година е донесен Законот за судскиот буџет, преку кој се обезбедува финансирање на судовите, судиите, Судскиот совет на РМ и на Академијата за судии и јавни обвинители. За вршење на работите во врска со судскиот буџет се основа Судски буџетски совет, што го сочинуваат претседател и десет члена. Претседател на Судскиот буџетски совет е претседателот на Судскиот совет на Република Македонија. Заменик во негово отсуство е претседателот на Врховниот суд на Република. Членови на Судскиот буџетски совет се министерот за правда, претседателот на Врховниот суд на РМ, претседателот на Управниот суд, претседателите на апелациските судови, двајца претседатели на основните судови по редослед утврден во Законот за судовите и директорот на Академијата за обука на судии и јавни обвинители. Во работата на Судскиот буџетски совет учествуваат и

претставници од Министерството за финансии, но без право на одлучување.

Закон за судска служба¹¹

Со Законот за судска служба се уредуваат правата, должностите, одговорностите на судските службеници, системот на плати и надоместоци на плати на судските службеници.

Судската служба ја сочинуваат судските службеници, лицата вработени во судовите кои вршат технички и помошни работи и судската полиција. Судските службеници се лица со статус на административен службеник. Заради остварување и заштита на правата на судската служба се формира Совет на судската служба, што го сочинуваат 11 члена.

Вработувањето на судските службеници се врши преку јавен оглас, унапредување преку објавување на интерен оглас и мобилност преку распоредување или преземање.

За избор на кандидатите од јавниот оглас се формира Комисија за селекција за вработување. Постапката за селекција за вработување се состои од административна селекција за вработување, испит за судски службеник, проверка на веродостојност на докази и интервју, како и тест на личноста. Кандидатот за судски службеник полага испит за судски службеник. Испитот за судски службеник се состои од два дела: стручен дел и дел за процена на интелектуалниот капацитет на кандидатот.

Унапредувањето на судските службеници се врши преку интерен оглас, а целта е да им овозможи на судските службеници кариерно напредување, односно преминување од работно место на пониско ниво, односно звање на работно место на повисоко ниво, односно звање.

10 „Службен весник на Република Македонија“, бр. 20 од 12.02.2015 година.

11 „Службен весник на Република Македонија“, бр. 43/2014, 33/2015 и 98/2015.

Мобилноста е хоризонтално движење на вработен од едно на друго работно место во рамките на истата група на работни места утврдена со овој закон. Мобилноста се врши преку распоредување, односно преземање на вработениот на работно место на исто ниво, односно на работно место за кое вработениот ги исполнува општите и посебните услови утврдени во актот на систематизација на работни места на судот во кој се распоредува или се презема. Мобилноста се врши без објавување на интерен, односно јавен оглас.

Во однос на одговорноста, судскиот службеник е лично одговорен за вршењето на работите и на работните задачи од работното место и за повреда на службената должност судскиот службеник, освен судскиот администратор одговара дисциплински. Одговорноста за сторено кривично дело, односно прекршок не ја исклучува дисциплинската одговорност на судскиот службеник.

Состојба со судството во Република Македонија анализирано од аспект на стандардите од Поглавјето 23

Темелно начело на Уставот на Република Македонија е поделбата на власта на законодавна, извршна и судска и владеењето на правото, што треба да се остварува преку заштита на правата на граѓаните од независните судови. Вака поставените уставни одредби понатаму требаше да се унапредуваат со донесување на соодветни законски решенија со кои требаше да се гарантира независноста и професионалноста на судството.

Во изминатите 25 години беа донесени поголем број закони, но и амандмани на Уставот со цел да се исполнат стандардите на Европската унија во делот на правосудството, но и соодветно да се заштитат уставно и меѓународно гарантираните права и слободи на човекот. Законските решенија отворија можност за остварување на независноста на судството, особено од влијанијата на извршната власт. Во овој контекст,

од особена важност е изборот на судиите, што во Република Македонија, во согласност со член 38, став 1 од Законот за судовите, е без ограничување на траење на мандатот. Споредено со другите носители на јавни функции, платата на судиите во Република Македонија е релативно висока, што би требало да придонесе за нивната независност и непристрасност.

Сепак, имплементацијата и примената на законските решенија остана проблем со кој судството се соочуваше уште на почетокот.

Независност

Судскиот систем сè уште претставува еден од главните проблеми со кои се соочува Република Македонија, особено поради тоа што и по 25 години државата не успеа да обезбеди владеење на правото и поделба на власта на законодавна, извршна и судска. Влијанието од извршната власт врз судската сè уште е присутно, особено во последните години и забележително е во судските предмети што се познати во јавноста како „политички предмети“, како што се случаите против Јован Вранишковски и припадници на Охридската православна архиепископија, новинарот Томислав Кежаровски, лекарот Дејан Ставриќ, претседателот на Советот на Општина Центар Мирослав Шиповиќ, директорите на неколку училишта во Гостивар и десетици лустрирани поранешни функционери и општественици како наводни соработници на комунистичкиот режим.¹²

Реалноста за партизираноста на судството во Република Македонија, за непочитувањето на принципот на владеење на правото и непостоењето на поделба на власта се потврди и во снимките од разговорите на високи државни функционери кои

¹² Подетално за овие судски предмети можете да прочитате во Годишниот извештај на Хелсиншкиот комитет за 2013 година достапен на следниот линк: http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/681/Helsinki_Godisen_2013.pdf.

во јавноста беа објавени од страна на лидерот на Социјалдемократскиот сојуз на Македонија. Имено, почнувајќи од 9.2.2015 година, Социјалдемократскиот сојуз на Македонија одржа 36 прес-конференции на кои изнесе информации дека државните служби незаконски следеле комуникации на повеќе од 20.000 граѓани на Република Македонија, како и дека дел од функционерите на Владата и лица блиски на нив извршиле голем број на кривични дела што варираат од загрозување на сигурноста, па сè до злоупотреба на службената положба, злосторничко здружување и изборна измама во големи размери.¹³ Од објавените разговори дел се однесуваа и на судството и на начинот како извршната власт влијае врз изборот на судии и јавни обвинители, но и како договара одлуки за одредени судски случаи. Дополнително објавените разговори даваат индикации за поврзаност на извршната власт со јавниот обвинител на Република Македонија. Ваквите разговори не се спорни единствено од аспект на судството туку и од аспект на темелните права на граѓаните, особено правото на приватност, доколку се потврдат наводите дека незаконски биле следени повеќе од 20.000 граѓани на Република Македонија.¹⁴ Злоупотребата на овластувањата од страна на УБК и користење на системот за прислушување за целите на партијата на власт е констатирана и во извештајот на експертската група на Европската комисија, што нотира сериозни недостатоци во пет области: следење на комуникациите, надворешен надзор од независни тела, правосудство, избори и медиуми.¹⁵ Во делот на судството се констатира дека постои селективен пристап и политичко влијание во сите аспекти – од моментот на избор на судиите и јавните обвинители, судските постапки, оценувањето на судиите, разрешувањето на судиите, функционирањето на Судскиот совет, транспарентноста на изборот и

разрешувањето на судиите, функционирањето на системот за распределба на предмети.

Постапката за годишно оценување на судиите влијае позитивно врз ефикасноста во нивното постапување, но во исто време ја загрозува компетентноста на судиите и правната сигурност на граѓаните. Системот на оценување е најмногу поврзан со следење на работата на судиите од аспект на брзина на постапување и одлучување, наместо на нивната компетентност и вака поставен особено влијае врз градењето кариера на судиите, поради тоа што може да биде основа за подигнување на дисциплинска одговорност или, пак, разрешување. Ваквата констатација е дадена и во извештајот од Европската комисија за напредокот на државата за 2014 година со конкретни препораки за негово менување, но сè уште не се предложени законски измени во овој дел. Според истражувањето на Здружението „НОВУС“ од Струмица, спроведено во рамките на проектот „Мрежа 23“, „Оценувањето кај судиите се доживува како 'натпревар' помеѓу нив кој ќе ја заврши тековната година со што помалку укинати или преиначени пресуди“.

Судскиот совет на Република Македонија функционираше три месеци без избран претседател, односно со истечен мандат на претседател и во овој период не одржуваше седници (од 12 декември 2014 година до 13 март 2015 година).¹⁶ Конечно, во март е избран претседател на Судскиот совет, кој не е од редот на судиите и за кој во Собранието и во јавноста при неговиот избор за член на Советот беше поставено прашањето на задоволување на критериумот „истакнат правник“.

Во април 2015 година Судскиот совет избра четиринаесет претседатели на судови, првпат според изменета постапка – претседателите на судовите се избираат само од редот на судиите кои биле најдобро оценети во текот на последните две години, така што стеснетиот избор на кандидати се прави автоматски. Законски одредените критериуми за стаж се прекратки за да се изгради претстава за добар судија, а уште

13 Објавените разговори целосно можете да ги проследите на следниот линк: <https://www.youtube.com/user/SDSMtube>.

14 Подетално во делот Темелни права – Право на приватен и семеен живот и комуникации од оваа анализа.

15 Целосниот извештај на експертската група на Европската комисија можете да го прочитате на следниот линк: http://ec.europa.eu/enlargement/news_corner/news/newfiles/20150619_recommendations_of_the_senior_experts_group.pdf.

16 Податоци од интернет-страницата на CCPM; <http://www.ssrn.mk/Novostii.aspx>.

помалку околината да го перципира за судија кој ќе дава насоки на пониските судови.

Постојат сомневања дека нововоспоставениот систем на избор/унапредување на судиите не ги става сите кандидати во иста положба. Унапредувањето на судиите не е засновано на целосно транспарентна постапка и на објективни критериуми. Според одделни согледувања, „законски одредените критериуми за стаж се прекратки за да се изгради претстава за добар судија, а уште помалку околината да го перципира за судија кој ќе дава насоки на пониските судови“. Не постои соодветен правен лек за незадоволниот кандидат-судија во постапка за избор на судии. Спорно е и утврдувањето интегритет на судијата само врз основа на тест за интегритет, а не на неговата целокупна работа.¹⁷

Во поглед на **довербата на граѓаните во судството**, Народниот правобранител во најновиот извештај за 2014 година констатира зголемување на недовербата, наведувајќи „статистичките податоци покажуваат дека постапките пред првостепените судови во просек траат повеќе години, што всушност претставува повреда на правото на судење во разумен рок.¹⁸ Во најголем број случаи, граѓаните се жалат на долготраењето на постапките пред Управниот суд, потоа на граѓанските постапки, во кои подносителите бараат остварување и заштита на одредени имотни права, односно статусните права и интереси, а најмалку на првостепените кривични постапки. Голем е бројот на претставки во кои граѓаните наведуваат дека судските одлуки се донесени пристрасно, од страна на нестручни судии, под притисок и по пат на корупција. Граѓаните во претставките бараат од Народниот правобранител да ја преиспита работата на судиите и да ги менува нивните одлуки. (...) Податоците од предметното работење, исто така, покажуваат дека во извештајната година, бројот на поплаки на граѓаните за одолжување на судските

постапки пред судовите од втор степен незначително е зголемен, а поплаките против Врховниот суд се на исто ниво со претходната година“.

Најновото истражување на Хелсиншкиот комитет за познавање на граѓаните на човековите права и механизмите за нивна заштита укажува на недоверба на граѓаните во судовите во заштитата на нивните права.¹⁹ Последното прашање се однесуваше на институциите каде што може да се побара заштита доколку испитаниците сметаат дека им се прекршени човековите права. Според резултатите, испитаниците (вкупно 1.001 испитаник) најчесто на Народниот правобранител (27%) гледаат како на институција каде што може да се побара заштита доколку им се ускратени човековите права. Не е мала довербата што испитаниците ја покажуваат и за невладините организации што се занимаваат со човекови права (15%) и адвокатите со 14%. Од добиените податоци може да се забележи дека испитаниците изразиле пониска доверба во судовите во поглед на ова прашање, само 11%.

Ова се потврдува и во анализата на Здружението на граѓани „НОВУС“ од Струмица, што во рамките на проектот „Мрежа 23“ правеше анализа на независноста и објективноста на правосудството во општината Струмица согласно Поглавјето 23. На поставеното прашање **„Дали имате доверба во правосудниот систем во општина Струмица?“**, одговорите од 258 граѓани покажуваат дека само 6% од испитаниците имаат целосна доверба во правосудниот систем во општината Струмица, а речиси половина од нив (42%) немаат воопшто доверба во него, што е голем процент и ваквиот став на граѓаните е загрижувачки.

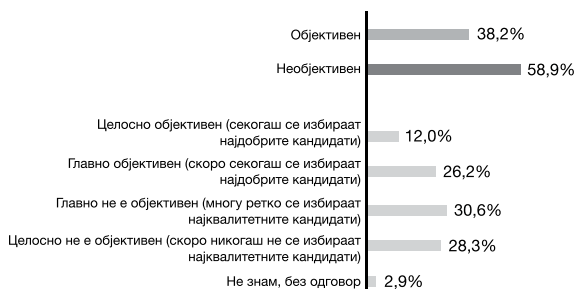
17 Од дискусијата на Завршната конференција на овој проект, одржана на 9 јули 2015 година.

18 Целосниот извештај на Народниот правобранител за 2014 година можете да го прочитате на следниот линк: <http://ombudsman.mk/upload/Godisni%20izvestai/GI-2014/GI%202014.pdf>.

19 Истражувањето е изработено од страна на Викторија Боровска, Калина Лечевска, Ана Блажева од Институтот за општествени и хуманистички науки, во рамките на проектот „Зголемување на транспарентноста и подобрување на владеењето на правото преку следење и известување за прекршувањето на човековите права во Република Македонија“, поддржан од Фондацијата Отворено општество Македонија. Целосното истражување можете да го прочитате на следниот линк: http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/902/Istrazuvanje_Razbiranje_na_covekovi_prava_MK_EN_AL.pdf.

Недоверба постои и во независноста на Судскиот совет на РМ, како орган за избор и разрешување на судиите во државата. Во анализата за работата на Судскиот совет на РМ, направена од Институтот за човекови права во рамките на овој проект,²⁰ граѓаните во најголем дел се изјасниле дека изборот на судии е необјективен, дека при изборот на судии се врши притисок врз Судскиот совет и тоа најмногу од страна на извршната власт. На прашањето „Дали според вас лично изборот на судии од страна на Судскиот совет на Република Македонија е објективен?“, може да се види дека многу висок е процентот на граѓани коишто одговориле дека изборот на судии од страна на ССРМ е необјективен (58,9%). Само 38,2% од анкетираниите граѓани сметаат дека овој процес е објективен.

Графикон 1: Одговори на прашањето „Дали според вас лично изборот на судии од страна на Судскиот совет на Република Македонија е објективен?“; Извор: Институт за човекови права, „Анализа на независноста на Судскиот совет на Република Македонија – стремеж и предизвици“

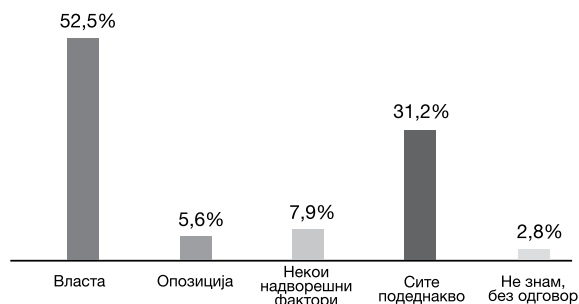

Процентот на граѓаните-Албанци коишто одговориле дека изборот на судии е необјективен е поголем и изнесува дури 74%, а кај Македонците е 54%. Само 23% од Албанците и 43% од Македонците сметаат дека изборот на судии е објективен.

20 Со анкетата, што ја спроведе Агенцијата „Рејтинг“, беа опфатени 1.200 испитаници од 80 општини, со репрезентативен опфат на сите етнички заедници, урбани, рурални средини и региони. Анкетата е извршена во период од 22 до 25 декември 2014 година. Можна статистичка грешка +/-4,3%. Целосната анализа можете да ја прочитате на следниот линк: <http://www.ihr.org.mk/images/pub/analiza-za-ssrm-konecna.pdf>.

На прашањето „Дали според вас изборот на кандидати за судии ССРМ го врши под притисок?“, поголем процент од граѓаните на РМ (56%) сметаат дека ССРМ го врши изборот на кандидати за судии под притисок. Од нив, 23,5% сметаат дека изборот се врши целосно под притисок, додека, пак, 32,7% сметаат дека изборот се врши главно под притисок. Само 39% од граѓаните одговориле дека изборот не е под притисок. На прашањето „Кој најмногу влијае врз самостојноста и независноста во работата на ССРМ?“, што се однесува на оние што на претходното прашање одговориле дека определени надворешни фактори влијаат врз самостојноста и независноста во работата на ССРМ најголем процент од граѓаните, односно 52,5% одговориле дека власта е таа којашто го врши најголемото влијание. 31,2% одговориле сите еднакво, 5,6% одговориле дека опозицијата врши влијание, а 2,8% немаат мислење околу ова прашање.

Графикон 2: Одговори на прашањето: „Кој најмногу влијае врз самостојноста и независноста во работата на ССРМ?“ Извор: Институт за човекови права, „Анализа на независноста на Судскиот совет на Република Македонија – стремеж и предизвици“

Истакнат е и проблемот на нетранспарентноста на судовите. Постојните поставки на интернет-страниците на судовите не овозможуваат лесно пребарување на предметите. Покрај тоа, на почетокот на оваа година, интернет-страниците на судовите не функционираа подолго од два месеца, наводно поради постапка на јавна набавка.

Дополнително, грантистите на проектот „Мрежа 23“ наидоа на сериозни проблеми во добивањето податоци за

судството. Дури и кога Комисијата за слободен пристап до информациите од јавен карактер донесуваше одлуки да се обезбеди пристап, имаше случаи тие да не се почитуваат.²¹ Поголем број од судовите/судиите кои беа предмет на истражувања или им беа упатени прашалници (дури и анонимни) не споделуваа информации, односно не одговараа на упатени прашалници. Покрај тоа, претседателката на Уставниот суд од јуни 2014 година донесе одлука да не се пренесуваат аудио и визуелно седниците на Судот.

Република Македонија добива негативни оценки во делот на судството во сите меѓународни извештаи, вклучително и од извештаите на Европската комисија, особено во Извештајот од 2014 година, во кој е нагласено дека „постојат сомнежи во и надвор од државата за можно политичко влијание врз одредени судски процеси“, како и дека „сè уште не е решено прашањето за недостатоците во сегашниот систем на кариера на судиите и покрај потенцијалната закана што тие ја претставуваат за независноста на судиите“.²² Слични се забелешките и од Стејт депарментот на Соединетите Американски Држави, кој во Извештајот за човековите права за 2013 година во земјата наведува дека постои проблем со правото на фер судење и со постапките пред судовите, особено поради политичкиот притисок и заплашувањето на Владата со цел да се влијае врз судството.²³ Вакви забелешки се констатирани и од страна на ГРЕКО, кој во извештајот од 2013 година констатира дека не беа почитувани законските одредби што се однесуваа на изборот на судии и со кои беше определено 50% од новоизбраните судии да бидат од редот на дипломираните студенти од Академијата за судии и јавни обвинители.²⁴

21 Таков е случајот со барањето на Институтот за човекови права до Врховниот суд за доставување на решенијата по жалба за дисциплинска одговорност, односно разрешување судии.

22 Целосно, извештајот за напредокот на Република Македонија од Европската комисија можете да го прочитате на следниот линк: http://www.sep.gov.mk/data/file/Progres%20Report%202014/lzvestaj%20MK_PROV_10_10_2014.pdf.

23 Целосно, извештајот на Стејт депарментот можете да го прочитате на следниот линк: <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper>.

24 Целосно, извештајот можете да го прочитате на следниот линк: http://www.pravda.gov.mk/documents/lzvestaj%20na%20GRECO%20za%20eval%20na%20RM_Cetvrt%20krug_mk.pdf.

Дополнително, се наведува дека е информиран од различни извори дека непотизмот и политичкото влијание сè уште играат важна улога во практиката. Проблемот со независноста на судството е констатиран и во завршните согледувања за напредокот на земјата во почитувањето и заштитата на човековите права дадени од Комитетот за човекови права на Обединетите нации во 2013 година при разгледувањето на Универзалниот периодичен извештај, во кој имаше неколку препораки за судството да се заштити од политички влијанија.²⁵

Во Извештајот за напредокот на Република Македонија за 2014 година, Европската комисија препорачува „Практиката на Судскиот совет во врска со дисциплинските постапки и постапките за разрешување треба да биде пропорционална и потранспарентна. Кон прашањето за слабите резултати на судиите треба да се пристапи првенствено преку корективни мерки, како што се подобрувања во организацијата и обуки, отколку разрешување. Разрешувањето треба да се ограничи на сериозно и константно несовесно однесување во работата и треба да се применува само откако претходно ќе бидат изречени поблаги дисциплински казни, како што се предупредувања и намалувања на платите, што ретко се користат во моментот“. И забелешките на ГРЕКО се на оваа линија, кој препорачува разрешувањето на судијата да биде возможно, само во многу сериозни случаи на нестручно и несовесно однесување, при што треба да се внимава особено на сите околности на случајот. Делот од препораката се однесува на потребата да се повлече санкцијата за разрешување судија во случај кога е утврдена само повреда на судење во разумен рок. Во делот на дисциплинската постапка за судиите се препорачува законските одредби да бидат ревидирани на начин што повредите да бидат предмет на самостојна дисциплинска постапка, а имајќи ги предвид принципите на судската независност, телото што ќе ја иницира постапката и ќе ја врши истрагата во врска со дисциплинска постапка, да биде одвоено од телото што одлучува за санкциите.

25 Целосно, извештајот и препораките можете да ги прочитате на следниот линк: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/053/66/PDF/G1405366.pdf?OpenElement>.

Осврт на Законот за Советот за утврдување на факти

Тргувајќи од ваквите препораки, државата одлучи да го формира **Советот за утврдување на факти**, како ново тело во правосудниот систем што треба да покренува дисциплинска постапка и постапка за нестручно и несовесно работење на судиите пред Судскиот совет на РМ. Законот со кој се утврди формирањето на ова тело беше донесен во скратена постапка, без јавна дебата и без вклучување на експертската јавност. Поради начинот на донесување на овој закон, но и поради спорните законски одредби, особено во делот на изборот на членови во ова тело, повторно се појавува сомнежот дали целта е овозможување на поголема независност или, пак, отворање на уште една можност за влијание врз судството?

Овој закон е спорен од повеќе аспекти. Прво, можноста Советот за утврдување на факти да отфрла иницијативи и таквата негова одлука да биде конечна е во спротивност со Амандман XXIX на Уставот на РМ во кој е утврдено дека дел од надлежностите на Судскиот совет на РМ се да ја следи и да ја оценува работата на судиите и да одлучува за нивната дисциплинската одговорност. Имено, Судскиот совет на РМ нема да биде во можност да ги разгледува отфрлените иницијативи со што претставките против голем број судии ќе завршуваат пред Советот за утврдување на факти. Ваквата улога на Советот за утврдување на факти е неуставна, имајќи предвид дека овој орган, за разлика од Судскиот совет на РМ, не е предвиден во Уставот на РМ. Како резултат на овој закон ќе се суспендираат дел од уставните надлежности на Судскиот совет на РМ. Второ, условот единствено пензионирани судии, обвинители, професори и адвокати да можат да бидат членови во Советот за утврдување на факти е еднаков на директна дискриминација по основа на возраст и е спротивен на член 32 од Уставот во кој е предвидено дека секому, под еднакви услови, му е достапно секое работно место. Трето, законодавецот во преодните и завршните одредби (член 52) од законот предвидел дека првиот избор на членови на Советот за утврдување на факти ќе го спроведе комисија формирана од Судскиот совет на РМ во состав од пет члена. Како претходните, така и

овие одредби се неуставни од причина што во уставно предвидените надлежности на Судскиот совет на РМ не е предвидена негова изборна функција, а уште помалку од страна на само третина од неговото членство. На овој начин му се наметнуваат нови неуставни надлежности на Судскиот совет на РМ, а се суспендира волјата на сите судии кои членовите на Советот за утврдување на фактите ќе можат да ги избираат единствено по неговиот прв состав. Во однос надлежноста на Советот за утврдување на факти да расправа за одолжување на судските постапки е недоволно јасна во однос на дадената надлежност на Врховниот суд на РМ, што одлучува по предметите за повреда на правото на разумен рок во водењето на судските постапки. Сметаме дека нема потреба од определување на ваква непрецизно определена надлежност уште повеќе, што секако дека судската одлука во оваа област е доволна и релевантна. Надлежноста на Советот за утврдување на факти, да расправа „по допрен глас“ што се третира како иницијатива, за преземање на понатамошни дејства е нејасна и прешироко определена, давајќи му надлежност како на јавен обвинител. Доволно е јавниот обвинител да презема дејства по допрен глас, имајќи предвид кој сè може да се јави како иницијатор пред Советот за утврдување на факти, со цел тој да може да презема дејства од интерес за утврдување на состојбите. Дадената надлежност на Советот за утврдување на факти да постапува и по други добиени сознанија за работата на судиите и претседатели на судови претставува нејасна и нецелосна надлежност, имајќи предвид како што погоре е наведено кој сè може да се јави како иницијатор за постапување на Советот за утврдување на факти. Во надлежност на Советот за утврдување на факти е определено да ги разгледува и извештаите на Судскиот совет на РМ за работа на судиите и судовите во Република Македонија, но не е јасно по која основа и која е причината за определување на оваа надлежност, ниту целта на таквото разгледување. Дали на овој начин не се воведува контрола на работењето на Судскиот совет и не се доведува во прашање неговата независност утврдена со Законот да има својство на самостоен судски орган.²⁶

26 Анализата за функционирањето на Советот за утврдување на факти можете да ја прочитате во анализата за независноста на Судскиот совет на РМ, изготвена во рамките на овој проект од

Ненадејното донесување на Законот за Советот за утврдување на факти е спорно и од аспект на предложените уставни измени што имаат цел да ја зајакнат независноста на Судскиот совет, а поради очигледниот проблем со неговата политизација. Предложениот амандман предвидува исклучување на министерот за правда од Советот и го укинува и членството на претседателот на Врховниот суд, што во моментот се стекнува по функција. Амандманот предвидува десет члена на Советот да бидат судии избрани од своите редови, а другите пет члена (што ги избира Собранието) од редот на универзитетски професори по право, адвокати и други истакнати правници. Дополнително, одлуките на Советот кои во моментот се конечни, но преку Амандманот XXXIX судиите ќе можат да ги обжалат пред Уставниот суд на РМ. Ваквиот амандман беше предложен во пакет измени на Уставот и за други членови, кои сè уште се во собраниска процедура. Хелсиншкиот комитет, заедно со уште неколку здруженија на граѓани до Владата на Република Македонија доставија мислење за предложените уставни измени, вклучително и за предложените измени што се однесуваат на Судскиот совет.²⁷ Од теоретско-правен аспект, учеството на министерот за правда во работата на Судскиот совет може да се оцени како природно и пожелно, затоа што членството на министерот може да се набљудува низ призмата на заемна контрола (checks and balances) во рамките на системот на поделба на власта. Мислењето за уставните измени во РМ од 2005 година на Венецијанската комисија не содржи забелешки во врска со членувањето на министерот во Советот. Сепак, имајќи ја предвид перцепцијата на граѓаните, домашните и странските организации за политизираноста на судството во РМ, предложениот амандман може да претставува важен чекор во насока на спречување на влијанието на извршната врз судската власт. Можноста судиите да изберат десет, наместо осум судии од своите редови, е предлог што дополнително може да ја засили судската власт. Во моментот, на судиите-членови на Советот не им е дозволено да извршуваат судска или која

било друга јавна функција. Пожелно е ваквата практика да биде напуштена и на судиите-членови на Советот да им се овозможи истовремено да бидат вклучени и во работата на редовното судство. Ваквата можност би значела континуиран и непрекинат ангажман на судиите, значајна активност од аспект на следење на позитивното право и неговата судска примена, непосредно учество во спроведувањето на судските реформи и учество во континуираните обуки што ги спроведува Академијата за судии и јавни обвинители. Иако изборот на пет члена од редот на универзитетските професори по право, адвокати и други истакнати правници е добра меѓународна практика, пожелно би било утврдување на дополнителен услов што ќе се однесува на искуството на овие кандидати. Вакво решение постои во Уставот на Италија, што предвидува најмалку 15-годишно искуство во правната сфера. Во оваа насока, а со цел изборот да се заснова според заслуга, вреди да се размисли адвокатите да бидат избирани од Собранието по предлог на Адвокатската комора на РМ. Во врска со предлогот одлуките на Судскиот совет да бидат предмет на оценување од страна на Уставниот суд, Венецијанската комисија во своето мислење за уставните измени во РМ од 2005 година истакнува дека за обезбедување отчет на Советот пожелно е да се обезбеди правото на жалба, што би можело да се оствари преку Уставниот или преку Управниот суд. Второстепеност на постапките на Судскиот совет преку Уставниот суд е предвидена во Франција, Хрватска и Србија. Иако овој предлог теоретски не доведува до директни влијанија на законодавната или на извршната врз судската власт, неопходно е изборот на повисок орган кој би одлучувал по жалби да ужива доверба во општеството. Во услови кога е спорно дали сегашниот состав на Уставниот суд е од редот на истакнати правници, нивниот политички избор од страна на Собранието, непочитувањето на Судот на сопствената претходна практика, затворањето на седниците за јавноста и неприфаќањето мислење од Венецијанската комисија укажува на моментно несоодветен избор на второстепен орган. Здруженијата на граѓани дадоа препорака да им се дозволи на членовите на Судскиот совет да продолжат со извршувањето на судската функција, со цел да се избегне можноста судиите-членови на Судскиот совет да го изгубат

Институтот за човекови права на следниот линк: <http://www.ihr.org.mk/images/pub/analiza-za-ssrm-konecna.pdf>.

27 Целосно, поднесокот можете да го прочитате на следниот линк: http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/796/Pismo_do_Vlada_na_RM_Ustavni_izmeni.pdf.

непосредниот контакт со редовното судство. Во насока на обезбедување стручност и компетентност од страна на членовите на Советот кои не се судии, потребно е да се предвиди дополнителен услов за нивно членство што ќе се однесува на професионалното искуство и на постигнувањата во структурата. Во оваа смисла, членовите од редот на адвокатите пожелно е да бидат избирани од Собранието по предлог на Адвокатската комора на РМ. Иако од теоретско-правен аспект решението со кое се предвидува Уставниот суд на РМ да одлучува по жалби на одлуките на Судскиот совет е издржано, не може да се каже дека во моментот Уставниот суд е орган што ужива општествен углед од аспект на неговата компетентност и независност. Деполитизацијата на Судскиот совет преку исклучувањето на министерот за правда како негов член не смее да се замени со друг орган преку кој политиката би добила уште понагласено влијание врз судството.

Судски буџет

Особено важен дел за независноста на судството е судскиот буџет, со кој раководи Судскиот буџетски совет, кој, согласно Законот за судски буџет, треба да изнесува најмалку 0,8% од домашниот бруто-производ на земјата. Тоа ниво треба(ше) да се достигнува со следната временска динамика:

- 0,5% од БДП во 2012 година;
- 0,6% од БДП во 2013 година;
- 0,7% од БДП во 2014 година; и
- 0,8% од БДП во 2015 година.²⁸

Сепак, во Анализата на Здружението на финансиски работници на локалната самоуправа и на јавните претпријатија, „Изворите на финансирање, висината на обезбедените средства и нивното влијание врз независноста на судската власт“, изготвена во рамките на проектот „Мрежа 23“, констатирано е дека нивото на планирани средства за 2015 година не надминува 0,38% од БДП. Со ова директно се крши Законот за судски буџет.

28 Член 16 од Законот за изменување и дополнување на Законот за судскиот буџет.

Во анализата констатирано е дека најголем дел од буџетот е наменет за плати на судиите и на судската администрација, а другото за неопходните стоки и услуги што ги користат судовите. Врз основа на добиените податоци, констатирано е дека нема доволно обезбедени средства за финансирање на судовите, поради што не може да се зборува за соодветна распределба на средствата од причини што добиваните средства се помали од реално потребните, што доведува до постојана појава на нерасчистени обврски. Поради ваквата состојба нарушена е солвентноста на некои од судовите. Карактеристичен е случајот на еден од анализираниите судови што доставил податок дека во одредени случаи расчистувањето на обврските го врши со задоцнување од 398 дена, како и дека е присутна појава на блокирање на трансакциската сметка на некои од судовите поради нередовно расчистени обврски. Долговите на судовите биле елиминирани до крајот на 2008 година, но потоа повторно почнуваат да се зголемуваат.²⁹

Најголем дел од буџетот на судовите се одвојува за плати (85%). Констатирана е голема бројност на судии во РМ, што го покажуваат и анализите на Судскиот буџетски совет. Тоа особено се однесува на бројноста на судии во некои судови во внатрешноста на земјата, каде што е видлива несразмерноста на бројот на предмети со бројот на судии. Бројноста на судиите е причина поради која за судиите важи специјален закон (*lex specialis*), според кој судиите одат во пензија по стариот систем (62/65 години), а не според измените во Законот за работни односи, според кој рокот за заминување во пензија е подолг за три години за жени (65 години), односно за две години за мажи (67 години). Целта на таквиот пристап била да се намали бројот на судии, а со тоа и притисокот врз судскиот буџет. Во таа насока, како специфична се нагласува потребата за затворање на одделни судови во внатрешноста на земјата. Има помали судови (Крушево, Ваница, Берово...) што се нерационални затоа што прават големи трошоци за мал број предмети. Се размислува за нивно затворање и со тоа да се намалуваат трошоците.

29 На овој проблем е укажано на тркалезната маса на Здружението на финансиски работници на локалната самоуправа и на јавни претпријатија, „Изворите на финансирање, висината на обезбедените средства и нивното влијание врз независноста на судската власт“, одржана на 27 април во Велес.

Таму би работеле истурени единици на соодветни судови од исто апелациско подрачје.

Од друга страна, во судовите нема доволно стручни службеници кои работат на унапредување на управувањето со судовите, вклучувајќи го и финансиското работење.³⁰

Лошата финансиска состојба се забележува и од страна на адвокатите и судиите. Ваква констатација е дадена и во анализата на Здружението на граѓани „НОВУС“, кое правеше анализа на независноста и објективноста на правосудството во општината Струмица согласно Поглавјето 23. Во анализата е наведено дека делот од судскиот буџет што се издвојува за судот е особено мал и дека тоа може да има импликации врз независноста на судот. Во тој контекст, еден од интервјуираните адвокати смета дека дури секој лист хартија е однапред утврден за што ќе се користи затоа што финансиите се мошне слаби. Во таа насока се наспоменува дека судиите не добиваат ни службен весник, со што не се информирани за промени во законите и понекогаш се случува и од адвокатите да бараат книга и литература. Покрај тоа, кога судот доделува и адвокат по службена должност, тие адвокати останувале, во поголемиот број случаи, неплатени и им се должат финансиски средства. Исто така, и поранешниот претседател на Основен суд Струмица е на мислењето дека делот од судскиот буџет што се издвојува за Основен суд Струмица не е доволен и дека се потребни повеќе средства за работа.

Мал дел од судскиот буџет (просечно годишно по околу 0,95% од планираните, односно 0,87% од реализираните годишни судски буџети) е наменет за капитални инвестиции.

Непристрасност и одговорност

Пристрасноста на судиите во одделни случаи, особено кога постои политичка мотивираност или, пак, кога се вклучени лица од политиката, влијае врз довербата на

граѓаните во судството и нивната правна сигурност. Дополнително, независноста и непристрасноста не судиите се огледува и преку нивниот однос кон другите учесници во постапката (обвинети, оштетени, јавни обвинители, тужители, тужени, бранители итн.).

Во последната анализа на Хелсиншкиот комитет од набљудувањето на судски постапки е констатирано дека судиите се генерално непристрасни во односот кон другите учесниците во постапката, но постои одредена блискост помеѓу судиите и јавните обвинители, како и поповолен однос од страна на судиите кон постарите и поiskusните адвокати, наспроти односот кон понеискусните адвокати.³¹ Во споменатата анализа пристрасност од страна на судиите е забележана во повеќе предмети, а поради предлагање сведоци по завршување на главниот претрес и враќање на предметот во фаза на главен претрес без знаење на обвинетите и нивниот бранител (предмет Ј.В. и др. КОК бр. 59/12 на Основен суд Скопје 1), поради напуштање на судницата од страна на судија-член на судскиот совет во текот на постапката (предмети А.Д. и др. КОК бр. 80/12 и Т.К. и др. КОК бр. 51/13 на Основен суд Скопје 1).

Констатацијата дека судиите генерално се однесуваат непристрасно за време на судењата, но дека сè уште постојат изолирани случаи каде што постои очигледна пристрасност, особено кон јавното обвинителство, е дадена и во најновата анализа на Коалицијата „Сите за правично судење“ со наслов „Имплементација на меѓународните стандарди за фер и правично судење“.³² Ваквиот однос е забележан во еден случај за кој се наведува дека „во предметот КОК бр. 7/14, каде што има девет обвинети лица за злосторничко здружување и даночно затајување набљудувачот оценил дека судењето било делумно правично сметајќи дека судот бил наклонет кон обвинителството. Набљудувачот констатирал дека одбраната имала само формална улога, бидејќи секој предлог или приговор бил одбиван од страна на судот,

30 Ова е, исто така, посочено на дискусијата на тркалезната маса на Здружението на финансиски работници на локалната самоуправа и на јавни претпријатија, „Изворите на финансирање, висината на обезбедените средства и нивното влијание врз независноста на судската власт“, одржана на 27 април во Велес.

31 Целосно, анализата од набљудуваните судски постапки за почитувањето на основните граѓански и политички права можете да ја прочитате на следниот линк: http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/731/Analysis_-_Final.pdf.

32 Целосната анализа можете да ја прочитате на следниот линк: http://all4fairtrials.org.mk/Main_files/Standardi_2015_MKD.pdf.

а воедно одбраната се пожалила дека не ѝ бил даден пристап до сите докази прибрани од страна на ОЈО, како и од други органи“.³³ Впечаток за нееднаквост, односно поповолно третирање на јавниот обвинител се стекнува и преку случаи кога јавниот обвинител влегува во судницата порано од другите учесници во постапката.

Во однос на перцепцијата на граѓаните на локално ниво за објективноста на судовите, податоците од анализата на Здружението на граѓани „НОВУС“ од Струмица покажуваат дека само 7% од испитаниците одговориле дека судот во Струмица е транспарентен и објективен, што е сосема спротивно во однос на ставовите што ги имаа интервјуираните претставници од правосудните органи. Солидни 36% од испитаниците, пак, имаат став дека судот во Струмица е делумно транспарентен и објективен, што претставува одлична база што треба да се надградува. Триесет и пет проценти сметаат дека судот во Струмица е нетранспарентен и необјективен, а 22% немаат никакво мислење во однос на ова прашање.

Од спроведената анализа на сите одлуки за разрешување судии и по дисциплински постапки во периодот 2010-2014 година, Институтот за човекови права заклучува дека „истите не се доволно аргументирани бидејќи не содржат доволно причини за решителните факти и околности битни за донесената одлука, таа да биде јасна за да овозможи како на странките така и на целокупната јавност целосно разбирање што ќе биде основа за поднесување жалба на засегнатите лица во спорот, а за сите други основа за доверба во работата на оваа институција“. Покрај тоа, забележани се и низа формални недостатоци на одлуките.³⁴

На непристрасноста на судот влијае и работата на судиите кои ги претставуваат сите припадници на заедниците во државата. Во Извештајот на Народниот правобранител за следењето на примената на начелото на соодветна и правична застапеност за 2014 година се наведува: „Согледувајќи го вкупниот збир од добиените

податоци за 2014 година од основните судови може да се констатира следната состојба на застапеност на заедниците: Македонци – 80,5%, Албанци – 13,4%, Турци – 1,4%, Роми – 1,0%, Срби – 1,3%, Власи – 1,3%, Бошњаци – 0,6% и други – 0,3%“. Кај основните судови, во однос на минатата година, се забележува благо намалување на бројот на припадниците на мнозинската заедница, меѓутоа сепак укажуваме на недоволното вработување припадници на помалобројните заедници, поради што Народниот правобранител препорачува „овие институции да преземат мерки за доследната имплементација на начелото на соодветна и правична застапеност“. Слична е состојбата и во четирите апелациски судови, при што се наспоменува дека во апелациските судови нема вработено лице-припадник на ромската заедница. Според тоа, освен Власите, ниту една друга помалобројна малцинска заедница не е правично застапена во судовите во државата.

За непристрасноста на судиите треба да придонесе и системот за случаен избор на предмети по кои ќе постапуваат, воспоставен со Информацискиот систем за автоматско управување со судски предмети (АКМИС). Меѓутоа, не постои доверба дека системот на распределба на предметите во практиката обезбедува целосно случаен избор.

Професионалност, компетентност и ефикасност

Во ова подрачје особена важност има Академијата за судии и јавни обвинители, која го промовира и го спроведува концептот на компетентност и доживотно учење на судиите, обвинителите и судскиот персонал. И покрај важната улога на Академијата во исполнување на овој стандард, има мал буџет за спроведување на нејзините надлежности. За 2014 година на Академијата ѝ бил одобрен буџет во висина од 34.946.000,00 денари, што е за 10.000.000,00 денари повеќе од претходната година.³⁵ Сепак, со ребалансот на буџетот на Академијата

33 Ибид.

34 „Анализа на независноста на Судскиот совет на Република Македонија – стремежи и предизвици“, Институт за човекови права, Скопје, 2015, <http://www.ihr.org.mk/images/pub/analiza-zasrm-konecna.pdf>.

35 Целосниот извештај на Академијата за судии и јавни обвинители за 2014 година е достапен на следниот линк: <http://www.jpacademy.gov.mk/upload/lzvestaj%20za%20Akademija/%D0%93%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%A8%D0%95%D0%9D%20%D0%98%D0%97%D0%92%D0%95%D0%A8%D0%A2%D0%90%D0%88%202014.pdf>.

за судии и јавни обвинители, од одобриениот буџет биле скратени средства во износ од 4.477.000,00 денари. Во текот на 2014 година реализирани се вкупно 280 обуки, со учество на 7.560 учесници, од кои 3.844 беа судии, 1.185 јавни обвинители, 961 стручен соработник од судовите и обвинителствата и 1.570 други учесници – претставници од други релевантни институции, организации, невладин сектор итн., поканети од страна на Академијата, а работат на области поврзани со содржината на обуката, што е за десет обуки повеќе од претходната година. Годишниот извештај на Академијата дава детален преглед и на обуките на петтата генерација слушатели на почетната обука 2013/2015, како и на планот за практична работа. Бројот од 13 слушатели на почетната обука укажува на драстично намалување на интересот за пријавување на кандидатите и градење кариера во судството или во јавното обвинителство. Постојат повеќе фактори за ваквата состојба, а особено лошата слика на судството во поглед на независноста, што се рефлектира и врз перцепцијата на Академијата, склучувањето договор за работа на определено време на слушателите со Академијата, поради што мора да има прекинување на претходниот договор за вработување, како и потребата за просек на успехот од најмалку 8,0. Последниот услов е особено непотребен поради фактот што постојат посебни тестови за кандидатите на Академијата, кои треба да го утврдат нивното знаење и стручноста.

Од друга страна, постои перцепција за недоволна подготвеност на кандидатите за судии за извршување на судиската функција веднаш по завршувањето на обуката и се препорачува да се унапреди подготовката на кандидатите од Академијата. Со исклучивото регрутирање судии од редот на кандидатите од Академијата, исклучена е можноста на голем број искусни стручни соработници во судовите да станат судии, што влијае врз нивната мотивираност. Укажано е на можноста да се подготви посебна програма на Академијата за да им се обезбеди можност на овие кадри да бидат избрани за судии.³⁶

Во текот на 2014 и 2015 година забележана е одредена некомпетентност кај судиите во кривичните постапки што се водат согласно одредбите на новиот закон за кривичната постапка и во граѓански предмети за утврдување дискриминација, особено во делот на постапката пред Комисијата за заштита од дискриминација и преминувањето на товарот на докажувањето. Во предметот „В.Ч и др. РО бр. 95/2013“ во ОС Гостивар, што се однесуваше на дискриминација поради политичка припадност, донесена е негативна судска одлука за тужителите, со напомена од судскиот совет дека тужителите, пред да поднесат тужба, требало да поднесат претставка до Комисијата за заштита од дискриминација, иако Комисијата за заштита од дискриминација е независно тело што носи мислења и препораки по поднесени претставки за наводна дискриминација и не е предуслов за судската заштита од дискриминација. Во делот на товарот на докажувањето судиите немаат ниту практика, ниту, пак, се обидуваат да создадат практика за префрлување на товарот на докажување на страната на тужениот. Како пример ќе ја наведеме постапката „А.А. и др. РО 121/13“ на Основен суд Гостивар, што се однесуваше на утврдување дискриминација по основа на политичка припадност. Во овој случај, и покрај големиот број докази со кои тужителите сторија веројатно дека е вршена дискриминација од страна на тужените, судот одлучи да не го префрли товарот на докажување на страната на тужените и ја водеше постапката како обична граѓанска постапка во која тужителите треба да ја докажуваат основаноста на тужбеното барање.

Измените на Законот за судска служба од 2014 година беа, исто така, донесени без консултации на засегнатите страни. Според податоците на Здружението на судска администрација, ниеден судски службеник досега не е унапреден по пат на интерен оглас. Распоредувањето, пак, на судски службеници преку принципот на мобилност не може да придонесе за унапредување на квалитетот и на ефикасноста, зашто постојат индикации дека во практиката не се почитува правилото на компетентност.³⁷

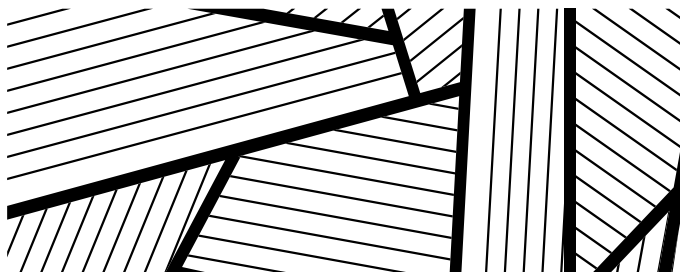
³⁶ Од дискусијата на завршната конференција на проектот, одржана на 9 јули 2015 година.

³⁷ Според извештаите на Судскиот совет на Република Македонија за 2013 и 2014 година, најголем број од вработувањата во судската служба се со преземање од ЈП „Македонски шуми“ (каде што голем број нововработени ги добија работните места преку лотарија), како и од Секретаријатот за рамковен договор.

Дополнително, на професионалноста на судовите и правната сигурност на граѓаните, особено на учесниците во кривичните постапки, влијае и непостоењето опрема за тонско снимање на судењата, најчесто во кривичната постапка. Ваквата состојба се објаснува со непостоење на доволно финансиски средства за остварување на овој стандард, предвиден и во Законот за кривична постапка и во Законот за граѓанска постапка.

Реформите на судството спроведени од 2004 година наваму дадоа најмногу резултати во **ефикасноста** на судството. Меѓутоа, сè уште постојат критични точки. Особено загрижувачка е работата на Управниот суд, кој не одлучува мериторно против решенијата на државните органи и одбива да носи конечни одлуки преку кои ќе се заштитат правата на граѓаните. На ваков начин предметите се враќаат назад пред државните органи кои носат исти одлуки, не почитувајќи ги ставовите на управните судови, со што се повредува правото на судење во разумен рок. Постојат неколку случаи на водење постапки пред управните судови повеќе од осум години, од кои еден дури и 18 години (случај С.М.). Правото на судење во разумен рок се крши и од основните и од апелационските судови, особено преку одолжувањето на објавување пресуди. Не се почитува рокот за изготвување од 15 дена засметан од заклучувањето на главната расправа, а забележан е и случај на надминување на рокот од 60 дена за посложени предмети. Во оваа насока би го посочиле примерот по предметот „Љ.Б. и др. КО. бр. 2917/12“ на Основен суд Скопје 1 во кој од денот на завршетокот на првостепената постапка до денот на достава на пресудата изминаа повеќе од четири месеци, односно двојно повеќе од законски предвидениот краен рок. Овој случај, за кој постои сомнеж и за политичко влијание, се води повеќе од 2,5 години, иако на неколку обвинети им е определена мерката притвор. Исто така, повреда на правото на судење во разумен рок е забележана во предметот во предметот „К.К. К. бр.-534/13“ на ОС Гостивар, што се води за кривично дело силување, пријавено на 9.10.2008 година, кога и наводно се случил критичниот настан, обвинителен акт до судот бил поднесен на 21.6.2011 година, односно по изминување на две години и десет месеци од пријавата. Постапката, пак, пред судот се води четири години, поради тоа што

одлуките на првостепениот суд се двапати укинувани од страна на второстепениот суд и сè уште нема правосилна одлука по предметот. Сметаме дека овој случај, каде што од поднесување пријава изминале пет години и десет месеци и сè уште нема правосилна судска одлука, покажува дека не постои ефикасна заштита кога се работи за сексуално насилство врз жените.

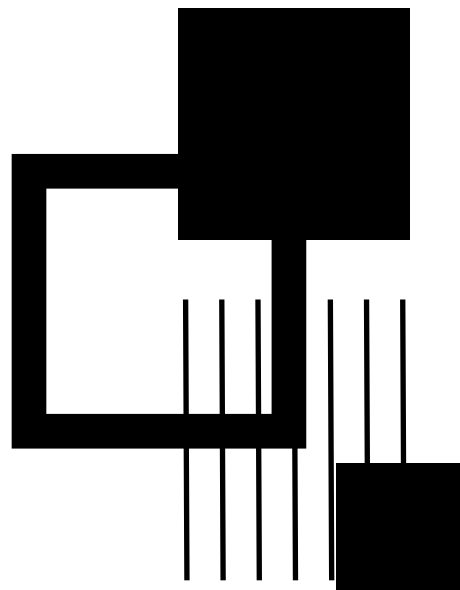
ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Заклучоци

1. Во текот на изминатата година се влоши независноста на судството, поради непочитување на принципот на поделба на власта и партизацијата на институциите.
2. Различниот третман на случајот „Пуч“ и на кривичните пријави поврзани со скандалот на прислушувањето се дополнителни индикации за селективна правда и директно влијание на претставници на извршната власт во јавното обвинителство и во судството.
3. Судскиот совет на Република Македонија не успева да ја оствари основната функција согласно Уставот – да ја гарантира независноста на судството, особено поради нетранспарентното работење и необјективните одлуки за дисциплинска одговорност и разрешување на судиите.
4. Со Законот за Советот за утврдување на факти и покренување постапка за утврдување на одговорност на судија, наместо да се исполни препораката на ГРЕКО, се оди во спротивна насока и дополнително се нарушува независноста на судиите.
5. Законските решенија за новоформираниот Совет за утврдување на факти и покренување постапка за утврдување на одговорност на судија како и за постојниот Судски совет на РМ не предвидуваат одговорност на членовите на овие два совета, ниту, пак, обезбедуваат на суштинска транспарентност во нивното работење.
6. Постапката за унапредување судии не го задоволува принципот на транспарентност и не се спроведува по објективни критериуми за квалитет. Не постои соодветен правен лек по однос на остварување на правото на жалба на незадоволниот кандидат-судија во постапка за избор на судии.
7. Не се почитува законската рамка за финансиска независност на судството, што директно влијае врз неговата независност и остварувањето на правата на граѓаните.
8. Довербата на граѓаните во судството е на ниско ниво.
9. Најголем дел од законите се носат во скратена постапка, без сеопфатна расправа и без вклучување на експертската јавност.
10. Нема правична и соодветна застапеност на помалобројните етнички заедници во судството и во судската служба.
11. Подобрена е ефикасноста на судовите, а сепак сè уште се повредува правото на судење во разумен рок. Особено загрижува фактот што воопшто не се почитуваат постапките што се предвидени како итни, како во кривичната, така и во граѓанската постапка, што влијаат врз остварувањето на другите права утврдени со Уставот на Република Македонија и со меѓународните договори.
12. Постои недоверба во независноста на Јавното обвинителство на Република Македонија, поради поврзаноста на Јавниот обвинител на Република Македонија во аферата „Прислушување“, но и константното преземање на кривично гонење против високи државни функционери во случаи на основан сомнеж за корупција, како и преземање на гонење со цел заштита на граѓанските активисти и на маргинализираните заедници во случаи на напади кон нив.
13. Постои слаб интерес за пријавување кандидати во Академијата за судии и јавни обвинители, а Академијата за судии и јавни обвинители се соочува со недостиг на средства.

Препораки

1. Избор на нов и независен Јавен обвинител на Република Македонија, кој треба да почне и да спроведе постапка за утврдување одговорност од страна на носители на извршната власт, врз основа на индикациите за силно влијание на извршната власт во судството, презентирани во материјалите од прислушкувањето.
2. Да се обезбеди засилено набљудување на функционирањето на Јавното обвинителство, судовите, Судскиот совет на РМ, Советот на јавни обвинители на РМ, особено од страна на граѓанските организации.
3. Да се зајакне независноста на Судскиот совет на Република Македонија преку избор на членовите од судиите и дозвола да продолжат со извршувањето на судската функција, со цел да не го изгубат непосредниот контакт со судството. Во насока на обезбедување стручност и компетентност од страна на членовите на Советот кои не се судии, потребно е да се предвиди дополнителен услов за нивно членство, што ќе се однесува на професионалното искуство и на постигнувањата во струката. Во оваа смисла, членовите од редот на адвокатите пожелно е да бидат избирани од Собранието по предлог на Адвокатската комора на РМ, а по претходно гласање од страна на сите адвокати.
4. Да се стави мораториум на примената на Законот за Советот за утврдување на факти и покренување постапка за утврдување на одговорност на судија, имајќи ги предвид констатираните недостатоци.
5. Врховниот суд, Судскиот совет на РМ и Советот на јавни обвинители да обезбедат целосна транспарентност во нивното работење.
6. Да се донесат дополнувања на постојните закони во делот за ефективна одговорност на членовите на Судскиот совет на РМ, така и во делот за обезбедување на суштинска транспарентност во работењето на двата совета.
7. Обезбедување на независен и ефикасен правен лек на незадоволните кандидати во постапката за избор, за дисциплинска одговорност и во постапката за разрешување судии.
8. При изборот на судии и судски стручни соработници да се почитува начелото на правична застапеност.
9. Да се почитува правото на судење во разумен рок, особено во случаи каде што постапките се предвидени како итни.
10. Да се спроведат активности за информирање на граѓаните за нивните права и механизмите за заштита, со цел постепено да се врати довербата на граѓаните во институциите. Во оваа насока треба да се зајакне соработката меѓу институциите и здруженијата на граѓани и преку заеднички јавни трибини, настани и брошури да се информираат граѓаните за можностите за поведување на соодветни постапки за заштита на нивните права.
11. Управниот суд да почне мериторно да одлучува, со што ќе ги скрати административните постапки и ќе ги заштити правата на граѓаните.
12. Да се променат критериумите за прием во Академијата за судии и јавни обвинители, со цел пријавувањето во Академијата да биде подостапно и попривлечно за можните кандидати.
13. Да се унапреди квалитетот на обуката на идните судии и јавни обвинители.
14. Да се зголеми судскиот буџет, со распределување на соодветни ресурси, согласно Законот за судски буџет.

ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Заштитата од мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување

Во изминатите три години до Хелсиншкиот комитет за човекови права, кој обезбедува бесплатна правна помош за жртвите и набљудува судски постапки во кои како обвинети се јавуваат службени лица се поднесени десетици претставки од граѓани кои се пожалиле на психичка и физичка тортура од страна на полицијата и други службени лица. Дел од жртвите се приведени или осудени лица кои биле подложени на тортура во затворени институции (полициски станици, притвори, затвори и психијатриски установи), далеку од очите на јавноста. Сепак, не се непознати и случаи на тортура од страна на полициски службеници кои злоупотребувајќи ја службената должност, на брутален начин ги повредиле основните права и слободи на граѓаните во нивните домови или на јавно место.

Случајот на Зухер Ибраимов, осудено лице кое по напад од полицаец во КПУ „Идризово“ ја изгуби слезинката и еден бубрег, беше карактеризиран како „тешка телесна повреда“, наместо како „тортура“. Обвинетиот полицаец по поминати три месеци во домашен притвор беше вратен на работа до моментот кога неговата шест месечна затворска казна беше зголемена на една и пол година од страна на второстепениот суд. Во меѓувреме г. Ибраимов беше вратен на отслужување на затворската казна во услови за живот кои претставуваат опасност за дополнително влошување на неговата здравствена состојба.³⁸

Останатите инциденти останаа без разрешница, со контра кривична пријава од страна на полицијата или со повлекување под притисок на жртвите во постапката. Меѓу овие инциденти се и полициското малтретирање на Роми во населбата „Топанско поле“ кога неколку граѓани беа нападнати и приведени и покрај тоа што не

сториле кривично дело.³⁹ Припадници на специјалната единица „Алфа“ во 2014 година без причина нападнаа помладо момче, а во друг инцидент без причина тепан и омаловажуван беше малолетник, припадник на ромската заедница.⁴⁰ И покрај тоа што се работи за тортура над малолетник, ниту Јавното обвинителство, ниту МВР не поведе службена постапка. Овие примери укажуваат на опстојување на феноменот на неказнивост и солидаризирање на јавното обвинителство и судството со полицијата.

Примерот со глувонемото дете незаконски сместено во Заводот Бања Банско за кое јавноста дозна по неколку месеци од неговото врзување со јаже за кревет и измачување е показател не само за негрижата на државата кон оваа ранлива група туку и дека тортурата во затворените институции сè уште претставува реалност. И покрај тоа што Хелсиншкиот комитет поднесе кривична пријава до јавното обвинителство, таа беше отфрлена како неоснована.⁴¹

Во 2014 и 2015 година, четирите убиства на жени и девојки и нивни роднини (вклучително и со службено оружје) од страна на партнери претходно пријавени сторители на семејно насилство, нападите врз мигрантите-бегалци и нивното сместување во нечовечки услови,⁴² како и пронајдените фекалии во водата на Затворот Куманово⁴³ завршија без соодветна, или воопшто не завршија со реакција од надлежните институции.

39 Ибид, стр. 9-10.

40 Хелсиншки комитет, Двомесечен извештај за човековите права во Република Македонија (април – мај 2014 година), стр. 11-13. <http://www.mhc.org.mk/reports/219>

41 Хелсиншки комитет, Месечен извештај за човековите права во Република Македонија (јануари 2015 година), стр. 2-3. <http://www.mhc.org.mk/reports/271>

42 Хелсиншки комитет, Соопштение: Државата има обврска да ги заштити мигрантите, 2015 година. <http://www.mhc.org.mk/announcements/295>

43 Хелсиншки комитет, Соопштение: Фекална вода за осудените и притворени лица во Затвор Куманово, 2014 година <http://www.mhc.org.mk/announcements/254>

38 Хелсиншки комитет, Квартален извештај за човековите права во Република Македонија (април – јуни 2013 година), стр. 10-11. <http://www.mhc.org.mk/reports/145>

Почитување на приватниот и семејниот живот и комуникациите

Почнувајќи од 9.2.2015 година, Социјалдемократскиот сојуз на Македонија одржа 36 прес-конференции на кои изнесе информации дека државните служби незаконски следеле комуникации на повеќе од 20.000 граѓани на Република Македонија, како и дека дел од функционерите на Владата и лица блиски на нив извршиле голем број на кривични дела што варираат од загрозување на сигурноста, па сè до злоупотреба на службената положба, злосторничко здружување и изборна измама во големи размери. Секако, се поставува и прашањето доколку снимките од тие разговори се незаконски изготвени, дали некој воопшто има право да ги објавува и доколку има, под кои услови може да го стори тоа?

При одговарањето на ова прашање, треба да ја разгледаме практиката на Европскиот суд за човекови права во случајот „RADIO TWIST A.S. v. SLOVAKIA“ (Апликација бр. 62202/00), каде што Судот ги испитува ограничувањата на слободата на изразување и информирање во однос на правото на приватност. Во овој случај, домашните судови во Словачка одлучија да го казнат објавувањето на незаконски прибавен разговор помеѓу двајца функционери во тогашната влада во кој беа изнесени наводи за коруптивно постапување од страна на функционерите. Од една страна, имаме судир на правото на приватност на учесниците во разговорите, а од друга страна, правото на јавноста да биде информирана и правото на секој да ја информира јавноста за прашања од јавен интерес.

Во образложението на својата пресуда, Судот го обработува прашањето на законитоста на прибавениот разговор во однос на правата на лицето кое го објавува. Во Република Македонија, дури и според контроверзното обвинение во случајот „Пуч“, Зоран Заев е обвинет дека незаконски изработените материјали ги користел за противправни цели, а не и дека самиот ги изработил на незаконски начин. Во тој контекст, Судот се изјаснува дека фактот оти снимката била изработена на нелегален начин од страна на трето лице не е доволен за да се применат исклучоците од слободата на изразување (§62). Понатаму, предмет на процена е и контекстот

на разговорите што се објавени во однос на правото на приватност на соговорниците. Тука, треба да имаме предвид дека Заев ги употреби снимките од разговорите во два контекста: прво, за да докаже дека во Република Македонија постои практика на незаконско прислушување преку злоупотреба на државниот безбедносен апарат; а второ, преку нивната содржина да покаже дека носителите на власт во РМ извршиле многубројни кривични дела. Во тој контекст, Судот наведува дека ограничувањата на прифатливата критика кон јавна личност, на пример политичар, се пошироки во однос на оние кон приватно лице. За разлика од приватното лице, јавните личности неизбежно и свесно се подложуваат на детално испитување на нивните зборови и дела од страна на новинарите и од широката јавност и, последователно на тоа, мораат да покажат повисок степен на толеранција (§52). Во сосема друг случај, „INCAL v. TURKEY“ (41/1997/825/1031), Судот се изјаснува дека ограничувањата на прифатлива критика кон Владата се уште пошироки, односно се пошироки и од оние кон политичарите или другите јавни личности. Во еден демократски систем, делата на владините претставници мораат да бидат подложни на детално испитување не само од страна на законодавната и судската власт туку и од страна на јавното мислење. Уште повеќе, доминантната положба што ја има Владата поставува нужност од воздржување од кривични постапки, особено каде што постојат други начини на одговор на нападите или критиките од страна на нејзините противници (§54). Така, во однос на објавените разговори со кои преку нивната содржина Заев сака да докаже сторени кривични дела од страна на носители на јавни функции или државни институции, не постои повреда на правото на приватноста на говорниците, сè додека разговорите се однесуваат на прашања поврзани со нивната службена должност или на конкретни кривични дела.

Неопходно е да се наспомене и согледувањето на Судот кога станува збор за истрагата на државата на процесот на противправно прибавување на разговорите. Имено, органите на прогон во РМ, Јавното обвинителство и Министерството за внатрешни работи, на случајот му приоѓаат исклучиво еднострано, односно ја истражуваат

само тезата претставена од Владата на РМ, дека снимките биле противправно прибавени и изработени од страна на странски служби, со помош на поединечни лица вработени во Министерството за внатрешни работи. Јавното обвинителство воопшто не ја разгледува можноста тие да биле прибавени преку злоупотреба на овластувањата на државните безбедносни служби и злоупотреба на целокупниот безбедносен систем во државата. Притоа, оваа можност не ја разгледуваат ниту механизмите за контрола врз работењето на државните безбедносни служби. Во случајот „RADIO TWIST A.S. v. SLOVAKIA“, словачките надлежни органи исто така не ја испитале таа можност. Судот најде дека тоа е „мошне изненадувачки, со оглед на фактот дека снимката се однесува на телефонски разговор помеѓу двајца високи функционери и дека сомневањето оти снимката е прибавена преку злоупотреба на овластување не треба да биде однапред отфрлено“ (§60). Со други зборови, државата може да истражува во која сака насока, но не смее однапред и безрезервно да го прифати ставот на безбедносните служби дека постапуваат исклучиво согласно своите овластувања и дека не ги пречекориле во случај кога постојат очигледни индиции за тоа.

Според член 175 од Законот за електронските комуникации (ЗЕК), операторите се должи да ги обезбедат сите неопходни технички услови за да овозможат следење на комуникациите во нивните мрежи. Според член 9 од Законот за следење на комуникациите (ЗСК), наредба за следење на комуникациите за откривање и гонење сторители на кривични дела донесува надлежниот судија, а според член 260 од Законот за кривичната постапка, траењето на овој тип следење на комуникациите може да биде најмногу до четиринаесет месеци. Според член 30 и 31 од ЗСК, наредба за следење на комуникациите заради заштита на интересите на безбедноста и одбраната на земјата донесува врховен судија, а според член 33, ова следење на комуникациите може да трае најмногу до две години.

Меѓутоа, проблемот се јавува во надзорот над законитоста на примената на оваа мерка. Според ЗЕК, операторот не е обврзан да побара и да утврди постоење наредба од надлежен суд со која се дозволува

на овластениот орган за следење комуникации да ја примени мерката, ниту, пак, да го проверува, да го контролира или да го мери вкупното следење на комуникациите. Обврската на операторот е сведена само на обезбедување на сите технички услови за нејзиното спроведување.

Единствен надзор над работата на операторите во оваа сфера врши Агенцијата за електронски комуникации и тоа само кога овластениот орган ќе го побара тоа (член 175, став 10 ЗЕК). Тоа значи дека токму државната служба е таа која треба да побара надзор над операторот за следењето на комуникациите што го врши тоа. Кога станува збор за надзорот врз законитоста на спроведувањето на овластувањата на Управата за безбедност и контраразузнавање (УБК) и следењето на комуникациите од страна на МВР и МО, тоа е во надлежност на Комисијата за надзор над работата на УБК и на Агенцијата за разузнавање при Собранието на РМ и на Комисијата за надзор над спроведувањето на мерките за следење на комуникациите од страна на МВР и МО. Досегашната практика покажа дека овој надзор во Македонија е неспроведлив. Во 2008 година, Есад Рахиќ, поранешен претседател на собраниската Комисија за надзор над УБК и Агенцијата за разузнавање во интервју за неделникот „Глобус“ изјави дека „Парламентот само глуми контрола над тајните служби“, и покрај тоа официјалниот став е дека Парламентот има делумна контрола над УБК. Ваквиот став на г. Рахиќ го дели и Тито Петковски (исто така поранешен претседател на комисија), а се темели на отсуството на волја за соработка од страна на поранешниот директор на УБК, Сашо Мијалков.

Особено важен е и член 19 од Законот за спречување корупција, каде што изречно е забрането преземање на казнено гонење или повикување на каква и да е друга одговорност на лице што открило податоци што укажуваат на постоење корупција. Односно, фактот дека содржината на разговорите укажува на можни случаи на корупција е доволен за државата да го насочи својот фокус на нивната содржина и нивното значење, а не на наводната соработка со странски служби при нивното прибавување. Во прилог на овој аргумент оди

и фактот дека Кривичниот законик не го инкриминира користењето информации добиени од странски служби, туку само оддавањето информации на таквите служби и работењето за нивна сметка (член 316 од КЗ).

Злоупотребата на овластувањата од страна на УБК и користењето на системот за преслушување за целите на партијата на власт е констатирана и во извештајот на експертската група на Европската комисија, која нотира сериозни недостатоци во пет области: следење на комуникациите, надворешен надзор од независни тела, правосудство, избори и медиуми.⁴⁴ Во делот на комуникациите се констатира непочитување на професионалната етика, основните принципи на ризично управување и недостиг на познавање на чувствителноста на разузнавачките задачи во рамките на УБК. Исто така, предмет на загриженост е и очигледниот недостиг на обучена служба за основните права и правилата за заштита на податоците. Фамилијарната поврзаност помеѓу високопозиционирани политичари и носители на високи функции во УБК, како и во Јавното обвинителство, што, согласно член 8 од Законот за јавното обвинителство, е должно да ја информира јавноста за одделни случаи по кои постапува, особено ако се од таква природа што предизвикуваат поширок општ интерес во јавноста или се од значење за остварување на функцијата на јавното обвинителство заради заштита од криминални или други противзаконски дејства.

Слобода на уверување, совест и религија

Слободата на уверување и верските слободи на граѓаните се гарантирани со меѓународното право или со Универзалната декларација за човекови права, член 2, 16, 18, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, член 18, Европската конвенција за човекови права, член 9 и Уставот, член 19, амандман 7 и 8 и со Законот за верски заедници и религиозни групи. Во Република

Македонија се нотирани три случаи на ограничување на слободата на уверување и верски слободи при обид за регистрација на верски заедници и религиозни групи на Православната охридска архиепископија (ПОА), Бекташката заедница и Ставропигијалниот манастир „Св. Јован Златоуст“, претставуван од страна на Црквата на вистинските православни христијани.

Во однос на ПОА, Република Македонија одбива да ја регистрира Православната охридска архиепископија како црква или како религиозна група уште од 2004 година. Со тоа е сторена повреда на член 9 (слобода на вероисповед), член 11 (слобода на собирање и здружување) и член 14 (забрана на дискриминација) од Европската конвенција за човекови права. Хелсиншкиот комитет ја застапува Православната охридска архиепископија пред Европскиот суд за човекови права од 2006 година и очекува пресуда во текот 2015 година. Покрај дискриминацијата и административните бариери со кои се соочуваат припадниците на оваа црква, кои во јавност се стигматизирани и нарекувани „предавници, расколници и криминалци“, г. Вранишковски (архиепископ на ПОА) е под континуирано кривично гонење од страна на властите. Во последните 11 години тој е упатуван во затвор на шест наврати, а во моментот се очекува закажување на повторно судење за наводно перење пари, во кое како обвинети се јавуваат и припадници на ПОА.

Бекташката заедница исто така води спор пред Европскиот суд за човекови права во врска со неможността да ја регистрира религиозната заедница. Основниот суд во неколку наврати го оневозможува регистрирањето поради наводен недостиг на документи или последната одлука што упатува кон негативна одлука врз основа на наводно постоење на иста религиозна заедница. Имено, иако постои регистрирана Бекташка заедница што добила дозвола во 2010 година, сепак се работи за две различни групи и Бекташката заедница од 2000 година бара да биде заведена како Исламска бекташка заедница, што има различно име од веќерегистрираната заедница. Имено, Исламската бекташка заедница води битка за регистрирање повеќе од 15 години и наидува на бирократски лавиринти и наводни документи потребни

⁴⁴ Целосниот извештај на експертската група на Европската комисија можете да го прочитате на следниот линк: http://ec.europa.eu/enlargement/news_corner/news/newsfiles/20150619_recommendations_of_the_senior_experts_group.pdf.

за регистрација со што се оневозможува правото на верниците слободно да ги уживаат религиозните права и слободи.⁴⁵ Повредите на Европската конвенција за човекови права упатуваат на сторена повреда на член 9 (слобода на вероисповед), член 11 (слобода на собирање и здружување) и член 14 (забрана на дискриминација) идентично како и во случајот на ПОА.

Ставропигијалниот манастир „Св. Јован Златоуст“, претставуван од страна на Црквата на вистинските православни христијани, основан од страна на монаси како физички лица, кои се одвоиле од Македонската православна црква (МПЦ), во 2008 година поднеле барање за регистрација на горенаведената црква како посебна религиозна заедница/манастир на граѓани/верници од МПЦ. Основниот суд во одлуката од 2009 година не дозволува регистрација на заедницата поради наводна спротивност со Законот за верски заедници и религиозни групи, произнесувајќи се дека не можат да бидат регистрирани како верска заедница затоа што религиозните чувствата на други верници би биле повредени, но не дал објаснување за кои верници и за која религиозна заедница се однесува оваа одлука. Црквата на Вистинските православни христијани во манастирот „Св. Јован Златоуст“ се обиделе да формираат здружение на граѓани, по што и ова барање е отфрлено со одлука да се регистрираат по Законот за верски заедници и религиозни групи. Оттука, жалбите на оваа група се отфрлаат од страна на повисоките судски инстанции, а Уставниот суд ја отфрла претставката за повреда на рамноправноста на граѓаните како уставно начело со образложение дека не увидел дискриминација пред институциите. Случајот на оваа заедница е пред Европскиот суд за човекови права во врска со член 9 (слобода на вероисповед), член 11 (слобода на собирање и здружување) и член 14 (забрана на дискриминација) како и во другите два случаи.⁴⁶

Оваа практика укажува на забрани за регистрација на религиозни заедници од политички одлуки и влијание врз судството кога станува збор за регистрирање заедници што се одвоиле од двете најголеми религиозни заедници, или Македонската православна црква и Исламската верска заедница, кои сметаат дека со регистрацијата директно се влијае врз легитимитетот на црквите врз верниците од христијанска и исламска вероисповед и нивно можно приклучување кон други заедници.

Слобода на изразување, вклучувајќи слобода и плурализам на медиумите

Слободата на изразување во поширок концепт како рамковно право ги опфаќа изразувањето, говорот и мислата на граѓаните, како и слободата на медиумите и пристапот до информации од јавен карактер. Слободата на изразување не претставува апсолутно право, оттука може да биде ограничена доколку ги повредува правата на другите или доколку предизвикува или шири говор на омраза или во корелација со можни повреди на државната безбедност, територијалниот интегритет и јавната безбедност, заштита на редот и спречувања нереди и злосторства, заштитата на здравјето и моралот, угледот и правата на другите за спречување на ширењето на доверливи информации или за зачувување на авторитетот и непристрасноста на судството. Согласно меѓународното право, Република Македонија се обврзува дека ќе ги почитува овие слободи и права или Универзалната декларација за човекови права (член 19), Меѓународниот пакт за граѓански и политички права (член 19), Европската конвенција за човекови права (член 10), Европската повелба за човековите права (член 11). Република Македонија се соочува со критика при остварување на горенаведените права, како и нивен постојан пад нотирани во извештаите на Европската комисија за прогрес на државата, но и во други релевантни организации, како што се ОБСЕ/ОИДХР,⁴⁷ Репортери без

45 Поднесок до Европскиот суд за човекови права од страна на Исламската бекташка заедница: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"respondent":\["MKD"\],"article":\["9","9-1","9-2"\],"documentcollectionid2":\["CASELAW"\],"itemid":\["001-146470"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).

46 Поднесок до Европскиот суд за човекови права од страна на Вистинските православни христијани: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"respondent":\["MKD"\],"article":\["9","9-1","9-2"\],"documentcollectionid2":\["CASELAW"\],"itemid":\["001-146472"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).

47 Прогрес извештај на Европската комисија, 2014 година: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf. Извештај за изборен циклус, 2014 година, ОБСЕ/ОИДХР:

граници,⁴⁸ Фридом Хаус за слободата на медиумите и др.⁴⁹ Не изостануваат критиките од невладините организации што работат во државата на слободата на изразување и медиуми што се согласни дека плурализмот на медиуми во Република Македонија не го рефлектира плурализмот на информации што се пласираат во јавноста. Генералните забелешки се во однос на падот на слободата на медиумите и на медиумските работници, пораст на говорот на омраза, како и ограничување на информации што гарантираат критичност и разновидност особено по прашања на владеење на правото и функционирањето на извршната, законодавната и судската власт. По горенаведениот генерален осврт на ситуацијата, во извештајот се наведуваат информации за секоја наведена категорија, клучна за слободата на изразување и сродни права во целост.

Слобода на изразување

Согласно националното законодавство, слободата на изразување се гарантира со член 8 и 16 од Уставот на Република Македонија во кој јасно е наведено дека цензурата е забранета. Во поширок контекст, слободата на изразување ги опфаќа и изразувањето на различноста, припадноста, верските слободи и права, правото на слободно здружување, како и правото на протест. Во понатамошниот текст се обработени информации и за сродните права, додека, пак, конкретни повреди на слободата на изразување се однесуваат на несанкционирањето на говорот на омраза, непренесувањето информации до јавноста поради значителна контрола врз приватните и државните медиуми, изразен притисок кон медиумските работници и етикетирање на критичката мисла и други форми на изразување насочени особено

кон граѓанскиот сектор и ЛГБТИ-заедницата. Постојаните напади на граѓанскиот сектор и нивната дискредитација исто така беа загрижувачки, особено етикетирањето и јавното повикување на насилство кон т.н. предавници и платеници, со што се прави обид за целосна контрола на информациите што би требало да ги добиваат граѓаните. Говорот на омраза во последните три години е во постојан пораст особено насочен кон критичката јавност, граѓанскиот сектор и ЛГБТИ-заедницата. Согласно истражувањата на Комитетот и следењето на говорот на омраза, не изостанува ниту говорот на омраза по основа на етничка припадност. Карактеристично за говорот на омраза е дека е застапен на одредени провладини медиуми, главно базирани на интернет, и се шири организирано преку неколку интернет-страници и одредени јавни личности. Загрижувачки за говорот на омраза е тоа што не се санкционира со што се охрабрува неговото ширење.⁵⁰

Дополнително, во 2015 година се забележуваат физички напади на активисти и критички новинари, кои се препознаени од страна на пошироката јавност поради нивната долгогодишна работа или видливост во цивилното општество. Имено, Комитетот констатира дека долгогодишната активна кампања и етикетирањето на невладиниот сектор како „предавници“, „странски платеници“, „соросоиди“, „комуњари“ може да резултира со насилство. Регистриран е случај на напад на активист од НВО „Плоштад Слобода“.⁵¹ За зголемување на нападите кон новинарите види слобода на медиуми и пристап до информации.

Слобода на медиуми и пристап до информации

Во континуитет се бележи ограничување на пристапот до информации, преку контролата врз медиумите, особено преку јавниот сервис Македонска радио-телевизија (МРТ). Слободата на изразување, медиумите и медиумските работници редовно се предмет на критика во извештаите за напредок на државата од страна на

Извештај, избори, 2014 година ОБСЕ/ОИДХП: <http://www.osce.org/mk/odhr/elections/fyrom/118079?download=true>.

48 Индекс за слобода на медиуми, Репортери без граници, 2014/15 <http://index.rsrf.org/#/>.

49 Слобода на медиуми, Фридом Хаус, 2014 година: https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2014/macedonia#.VXg_odKqkqk. Преглед на пад на Македонија во медиумските слободи, согласно извештајот на Фридом Хаус: <http://www.pravdiko.mk/makedonija-na-117-mesto-sporod-slobodata-na-mediumite/>.

50 www.govornaomraza.mk.

51 Соопштение до јавност: <http://mhc.org.mk/announcements/284#.VXgrUNKqkqk>.

Европската комисија. Комплементарно на извештаите за слободата на медиумите и за новинарската професија, во извештаите на ОБСЕ/ОИДХР, во врска со степенот на објективно пренесување на информациите до граѓаните, особено за време на изборите, се констатира континуиран пад на квалитетот на информациите, едноличност и пристрасноста на националните медиуми кон извршната власт. Во областа на слободата на медиумите и во корелација со слободата на изразување се потенцираат следните слабости:

– Прекинат дијалог помеѓу извршната власт и граѓанските организации што ги застапуваат интересите на новинарите и медиумите во целост. На крајот од 2013 и почетокот на 2014 година, во отсуство на јавна дебата и вклучување на новинарските здруженија, беа донесени пакет закони со кои се регулираат медиумите, за кои беа изнесени сериозни забелешки од страна на медиумските работници: Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги,⁵² што ги регулира обврските и правата на радиодифузерите, како и надлежностите на независниот механизам или на Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги за контрола врз имплементацијата на преземените обврски, како и да доделува и одзема лиценци на радиодифузерите или да казнува медиуми поради непочитување на обврските согласно законот. Потоа, Законот за медиуми,⁵³ што ги регулира основните начела и услови што треба да бидат исполнети од страна на издавачите на медиуми, ги дефинира поимите одговорен уредник и уредништво, правото на новинар да го изнесе своето мислење и став и да одбие да изврши налог или задача. Законот исто така ги уредува прашањата за заштита на изворот на информации, импресумот, јавноста во работата на издавачот на медиум и правото на исправка и одговор на објавена информација. Согласно извештаите на меѓународните и домашните

организации, злоупотребата на надлежностите на независниот механизам или на Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги е видлива во однос на необјективната казнувачка политика насочена кон критичните медиуми, неисполнителност и необјективност во постапувањето и казнувањето медиуми за време на изборите во 2014 година и целосната некритичност кон работата на јавниот радиодифузер. Македонската радио-телевизија поради пристрасноста во јавното информирање и непочитување на Статутот на јавниот сервис. Имено, МРТ не ги исполнува стандардите поставени во новите законски решенија и речиси во целост ги избегнува критичните и разновидните информации. Како јасен пример за работата на јавниот сервис и неговата пристрасност кон извршната власт е оградувањето и непренесувањето информации до јавноста за антивладините протести во изминатите три години со особен игнорантски однос во 2015 година. МРТ не ги пренесе студентските, средношколските и други протести и целосно ги игнорираше конференциите за печат на опозициските партии што ги објавуваа аудиоматеријалите за најголемата афера за прислушкување на граѓаните во историјата на Република Македонија. Овие настани исклучиво не беа проследени од страна на редакцијата на МРТ на македонски јазик, додека редакцијата на албански јазик ги пренесуваше информациите.⁵⁴ Оттука е јасно видлив притисокот и контролата на извршната власт врз работата на јавниот сервис што граѓаните го финансираат задолжително со плаќање на месечна радиодифузна такса.

– **Цензура и автоцензура на новинарите преку Законот за граѓанска одговорност за навреда и клевета.** Измените на законите во областа на медиумите почнаа во 2012 година со исклучување на новинарите од кривична одговорност за нанесена штета на честа и угледот на физичко или правно лице. Согласно Европската конвенција за човекови права и слободи и практиката на Европскиот суд за човекови права (член 10), потребата за носење

52 „Службен весник на Република Македонија“, бр. 184 од 26 декември 2013, четврток, година LXIX, бр. 4457: <http://www.slvesnik.com.mk/issues/b063254742a44129b8dfe1221762ddb4.pdf>.

53 Ибид., 7, бр. 4458.

54 Извештај на Центарот за развој на медиуми: http://mdc.org.mk/izvestaj-4-monitoring-na-mediumsko-zakonodavstvo/crm_izvestaj_monitoring-na-avmu-mioa-mrt-sobranie-i-mediumi_-dek-2014.

закон за граѓанска одговорност за навреда и клевета е во пакетот реформи што требаше да ги направи Република Македонија. Со Законот за граѓанска одговорност за навреда и клевета се уредува граѓанската одговорност за штета нанесена на честа и угледот на физичко или правно лице со навреда и клевета. Законот ја гарантира слободата на изразување и информирање како една од битните основи на демократското општество. Меѓутоа, по само една година од имплементацијата на законот забележана е негова злоупотреба од страна на носители на високи јавни функции што го користеа законот за да се пресметаат со критичките медиуми и новинари. Од донесувањето на Законот за граѓанска одговорност за навреда и клевета, во ноември 2012 година, па сè до крајот на 2014 година, дури третина од постапките водени пред скопскиот суд, се однесуваат на процеси во кои како странка се јавуваат новинари, медиумски работници или медиуми. Најголемиот број од овие постапки – 82 (75%) се веќе завршени, а другите 28 (25%) сè уште се во тек. Интересно е да се истакне дека од почетокот на 2015 година, до моментот на заокружување на ова истражување, пред Основниот суд Скопје 2 Скопје, се иницирани 26 нови судски постапки, од кои дури половината (13) се однесуваат на новинари и на медиуми. За некои од овие предмети сè уште нема одржано ниту едно рочиште затоа што се чека одговор на тужбата или определување судија кој ќе ја води постапката.⁵⁵ Оттука, јасно се гледа притисокот што се врши врз новинарите преку судскиот систем, а води кон зголемување на цензурата и автоцензурата во слободата на изразување, јавно информирање и медиумите во целост.

- Имајќи ја предвид спрегата помеѓу извршната и судската власт, што впрочем беше потврдена со изнесените аудиоснимки од страна на опозициските партии во коалиција, судовите доделуваа парична оштета за носителите на јавни функции во големи

износи само за критичките медиуми и новинари. Исто така, уредниците и новинарите блиски до извршната власт честопати се јавуваат како тужители и тужени за кои судот одлучува во експресно брза постапка и во нивна корист. Како најеклатантни примери што говорат за пристрасноста на судот во случаи каде што тужителите или тужените се јавни личности, особено критични кон работата на извршната власт за 2014 и 2015 година се: директорот на Управата за безбедност и контраразузнавање, Сашо Мијалков, со добиено оштетно побарување за навреда и клевета во висина од 9.000 евра против дневниот весник „Фокус“.⁵⁶ Со цел да не згасне еден од најпрестижните критички медиуми во државата, средствата беа собрани преку солидарен повик за поддршка од страна на граѓаните. Нападите кон овој медиум и судските постапки против некогашниот уредник Никола Младенов, кој загина во сообраќајна несреќа во сомнителни околности, продолжи со притисок врз новоименуваната уредничка новинарката Јадранка Костовска. Спротивно на постапките против критичките медиуми и новинари, обидите за добивање тужби против носители на јавни функции претставува своевидна голгота. Имено, во судскиот случај на Граѓаните за европска Македонија (ГЕМ) како здружение на граѓани кои ги тужи за навреда и клевета министерот за финансии Зоран Ставревски и портпаролите на ВМРО-ДПМНЕ, Александар Бичиклиски, и на Српската партија, Малиша Станковиќ, трае од 2011 година. Во изминатите четири години обвинетите не се појавуваат на рочиштата, а судот не одлучува во отсуство, иако има такви овластувања.

– **Недостиг на судска заштита и постапување согласно практиката на Европскиот суд за човекови права:**

Анализирањето на судски пресуди согласно Законот за граѓанска одговорност од навреда и клевета, што имаше цел да ги зајакне механизмите за слободно изразување и слобода на медиумите, го дава спротивниот ефект. Покрај злоупотребата на законското решение од страна на носители на високи јавни функции, судските власти одбиваат да ја следат

55 Истражување на НВО Инфоцентар спроведено во рамките на проектот „Мрежа 23“: „Која е цената на слободата на изразувањето?“ (истражување за спроведувањето и влијанието на Законот за граѓанска одговорност за навреда и клевета врз слободата на изразување во Македонија), Скопје, април 2015.

56 Ибид., 10.

судската практика на ЕСЧП. Како што констатира и анализата на НВО Инфоцентар во рамките на „Мрежа 23“, судовите не ги следат начелата, ниту ги почитуваат уставните гарантирани права и Европската конвенција за човекови права. Имено, од анализата може да се заклучи дека судовите малку или воопшто не го применуваат триделниот тест што е задолжителен при утврдувањето дали се исполнети условите за ограничување на слободата на изразување. Овој тест го предвидува следното: (1) Ограничувањето мора да биде пропишано со закон, (2) Ограничувањето мора да има легитимна цел и (3) Ограничувањето мора да биде неопходно за едно демократско општество. Според случаите за кои се поведени судските предмети, судовите најчесто требало да се повикуваат на легитимната цел од триделниот тест, што, во суштината, реферира на вториот став од член 10 од Европската конвенција за заштита на човековите права, а во кој е составена конечната листа на цели поради кои може да се наметне ограничувањето на правото на слободата на изразување.⁵⁷

Досегашната практика и анализата на донесените правосилни пресуди покажуваат дека постои загрижувачки драстична разлика во работењето на судот, кога станува збор за процеси во кои како странки се јавуваат политичари/државни функционери, наспроти случаите во кои нема нивна инволвираност, ниту како тужители, ниту како тужени. Кога во случаите како една од странките се јавува државен функционер, односно политичар, видливо е дека тие се одвиваат побрзо, односно видлива е тенденцијата за поитно постапување на судот. Исто така, во ваквите случаи примената на Европската конвенција и практиката од Стразбур, што, меѓу другото, предвидува носителите на јавни функции да имаат поголем праг на толеранција во однос на критиките, е недоследна и е во насока на целосна заштита на честа и угледот на функционерите, наспроти слободата на изразување.⁵⁸

— Јавно дискредитирање, затворски казни и прогон на новинари поради изнесени информации и мислења во јавноста во случаите на новинарите Томислав

Кежаровски и Јадранка Костова. Случајот на новинарот Томислав Кежаровски, кој беше обвинет за загрозување на заштитен сведок со објавен текст во 2008 година за случајот „Ликвидација“, беше уапсен во 2013 година, а потоа, преку злоупотреба на мерката притвор, спротивно на практиката на Европскиот суд за човекови права и Конвенцијата, беше лишен од слобода речиси две години.⁵⁹ Во крајно пристрасна судска постапка новинарот беше осуден на четири години и шест месеци,⁶⁰ за крајниот епилог да го дочека во февруари 2015 година преку одлука на Апелациониот суд во Скопје, што доцнеште десет месеци поради наводни бирократски лавиринти, повредувајќи ги член 5 (право на слобода) и член 6 (право на правично судење).⁶¹ Следствено, долгоочекуваната одлука беше донесена во јануари 2015 година, со намалена затворска казна од две години, речиси идентична на времето поминато во притвор, новинарот Кежаровски е осуден за виновен.⁶² Во однос на прогонот на новинарката Јадранка Костова, извршната власт го искористи т.н. Закон за лустрација и по нејзино јавно говорење за случајот на Никола Младенов, експресно беше прогласена за соработник на тајните служби во 1991-93 година.⁶³ Засилен е и притисокот кон критички настроените новинари како што се Борјан Јовановски и членовите на неговото семејство и други новинари кои се мета и на закани со смрт, што засега остануваат нерешени од страна на Министерството за внатрешни работи.⁶⁴

59 Соопштение до јавност, 26 јули, 2013 година: <http://www.mhc.org.mk/announcements/143#.VXgTv9Kqkqk>.

60 Соопштение до јавност, 23 октомври, 2013 година: <http://www.mhc.org.mk/announcements/154#.VXgT7dKqkqk>.

61 Месечен извештај МХК, ноември-декември 2014 година: http://www.mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/861/Dvomesecen_izvestaj_noemvri_dekemvri_2014.pdf

62 Месечен извештај МХК јануари 2015 година: <http://mhc.org.mk/reports/271#.VXgXAdKqkqk>.

63 Месечен извештај МХК, март 2015 година: <http://mhc.org.mk/reports/281#.VXgZo9Kqkqk>.

64 Сет вести за погребниот венец доставен до домот на Борјан Јовановски: <http://www.time.mk/c/5276636d22/skandalozono-mrtovecki-venec-ispraten-za-novinarot-borjan-jovanovski.html>.

57 Ибид., 10.

58 Ибид., 10, стр. 16, заклучоци од анализа.

– **Корупција во медиуми:** Република Македонија не се придржува до определбата да ја отстрани корупцијата во медиумите што е резултат на сопственичката структура и блиската поврзаност со извршната власт и партиска припадност што влијае врз слободата на медиумите. Имено, во студијата на случај изработена од страна на новинарот Владо Апостолов, член на Самостојниот синдикат на новинари и медиуми (ССНМ), се констатира дека една од главните причини за падот на слободата на медиумите е токму системската корупција воспоставена преку сопственичката структура на медиумите и финансирањето на медиумите преку владините рекламни кампањи.⁶⁵ Блиските лични односи на сопствениците со извршната власт, што ја наведува Апостолов, беше потврдена со изнесените информации од страна на опозициските партии во аудиоматеријалите. Имено, носители на високи јавни функции, како што се шефот на кабинет на Премиерот на Република Македонија и директорот на агенцијата за безбедност и контраразузнавање, се во директна врска со национални приватни медиуми „Сител“, „Канал 5“ и „Алфа“ и влијаат на содржината, начинот и времето на објавување информации за настани од важност за владејачката партија ВМРО-ДПМНЕ. Дотолку повеќе што и јавниот радиодифузен сервис преку раководната структура во целост е узурпиран од извршната власт и уредувачката политика зависи од нивните потреби при јавното информирање на граѓаните.⁶⁶ Иако членови на партии и членови на нивното потесно семејство согласно Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги (член 38) не смеат да бидат сопственици на медиуми и интернет-портали, сепак законот воопшто не се почитува. Во недостиг на независен механизам за контрола на сопственичката структура на медиумите и еднаква казнена политика, слободата на медиумите останува да биде условена од страна на извршната власт, која доминира со

инвестиции преку реклами од јавен интерес во медиумите под нејзина контрола, воспоставувајќи поданичко-финансиски однос врз слободата на јавното информирање и медиумите во целост. Нетранспарентноста на Владата во трошењето на јавни пари за рекламирање и воспоставување на системот беше објавена дури минатата година. Како што наведува Апостолов: „Владата, не само што не беше транспарентна пред своите граѓани туку таа информацијата за трошоците околу рекламните ја криеше и од Европската комисија“. Летото 2013 година, вицепремиерот Фатмир Бесими се обврза пред тогашниот еврокомесар Штефан Филе дека ќе достави детални информации за трошоците на кампањите, меѓутоа дури шест месеци подоцна од Европската комисија признаа дека не добиле таков податок. Минатата година, дури по петгодишен притисок од Брисел и од јавноста во Македонија, власта ги објави износите што ги трошела за реклами, меѓутоа само за 2012, 2013 и за првите шест месеци од 2014 година.⁶⁷ Во овој период, владата водела вкупно 27 медиумски кампањи, за кои потрошила околу 18 милиони евра. Анализата на Здружението на новинарите на Македонија, на овие податоци вели дека при распределба на кампањите нема јасни критериуми, всушност единствениот што постои е прекршен. Во владиниот извештај се вели дека еден од критериумите за дистрибуција на кампањите е гледаноста и рејтингот на медиумите, меѓутоа во 2013 година телевизија „Алфа“ емитувала шест пати повеќе владини реклами од „Сител“, иако имала девет пати помала гледаност?! Со олкови средства во медиумите, Владата прави вистински упад и го дисторзира рекламниот пазар, што претставува штета сама по себе. Анализата на ЗНМ покажува дека Владата во 2013 година, со 7,2 милиони евра, има закупено ист рекламен простор во медиумите, колку што имаат заедно „Проктер & Гембел“, „Кока-кола“ и „Оне“.⁶⁸ Согласно нотираниите неправилности во изминатите три години, во Република Македонија

65 Студијата на случај: „Медиуми, газди, новинари и работнички права“, Самостоен синдикат на новинари и медиуми (ССНМ), Скопје, 2015 година.

66 Ибид., 20.

67 Новинарски истражувачки проект за сопственичката структура на медиумите во Македонија <http://www.mediapedia.mk/>.

68 Ибид., 20, стр. 12.

се забележува несоодветен распоред на силите во натпреварот помеѓу политичките партии, нееднаква медиумска застапеност во полза на владејачките партии, несразмерно, неодговорно и коруптивно однесување на партиите на власт преку собирање донации, притисоци врз јавната администрација како најголемо гласачко тело и систем на неказливост што во континуитет го нарушува гласачкото право.⁶⁹ Понатаму, согласно домашните и меѓународните набљудувачки организации, за време на изборите во 2014 година е забележана пристрасност во известувањето за носители на високи јавни функции во полза на владејачката партија и нееднаков третман во промовирање на политичките партии во медиумите во полза на ВМРО-ДПМНЕ. Изборите спроведени во 2014 година и локалните избори во 2013 година ги потврдуваат сомнежите за повредите на избирачкото право на граѓаните. Воедно, ги доведуваат сите демократски процеси до целосна стагнација. Со излегувањето на опозицијата од Собранието на Република Македонија и непризнавањето на изборните резултати почна политичката криза што резултира со објава на аудиоснимки за наводните коруптивни, криминални дејства, изборни нерегуларности и влијание врз медиумите од страна на коалициските партии во извршната власт.

– **Забрана за информирање:** Се ограничува и правото на информирање на јавноста кога станува збор за работата на Уставниот суд, со оглед на одлуката на претседателката на Уставниот суд, јавните расправи во Уставниот суд веќе да не бидат пренесувани со аудио- и видео-запис. Оваа практика се оценува како цензура при јавното информирање за прашања од јавен интерес, како што беше расправата за спорните измени во Законот за прекин на бременоста. За потсетување, овој преседан од страна на претседателката беше направен првпат во јуни 2014 година, на што претходеше одлуката на Уставниот суд да го одбие барањето за заштита на слободите и правата од

член 110 алинеја 3 од Уставот што се однесуваат на слободата на јавното изразување и информирање за настаните од 24 декември 2012 година.⁷⁰

Слобода на собир и здружување

Слободата на здружување и правото на протест како сродни права се гарантирани со меѓународното и националното законодавство. Согласно меѓународната правна рамка, овие две комплементарни права се застапени во Меѓународниот пакт за граѓански и политички права во член 18, 19, 20, 21 и 22, потоа согласно Европската конвенција за човекови права во член 9 и 11 и согласно националното законодавство. Уставот на Република Македонија во член 20 и 21, како и Законот за фондации и здруженија на граѓани, Законот за референдум и други облици на непосредно изјаснување на граѓаните и Законот за јавни собири ги гарантираат правото на слободно здружување и мирен протест во корелација со правото на слободно изразување. Во Република Македонија во изминатите три години се забележуваат обиди за смеќавање на јавниот собир во различни форми, како и обиди за задушвање на правото на мирен протест од страна на извршната власт. Во тековното работење на Хелсиншкиот комитет за човекови права и извештаите што ги подготвува преку набљудување на овие две права констатирани се следните практики:

- Смеќавање на јавен собир или протест од страна на полициски службеници кои го обезбедуваат протестот со поставување кордон на назначеното место за протест, како и обиди за заплашување со изговор дека се попречува слободното движење на граѓаните кои не протестираат.
- Вербални провокации/навреди од униформирани и неуниформирани полициски службеници упатени кон граѓаните/организаторите на протестите.
- Бранеење со молк и преземање одговорност за искажани вербални навреди или примена на сила кон граѓани за време на протест од страна на полициски

69 Извештај, избори, 2014 година ОБСЕ/ОИДХП: <http://www.osce.org/mk/odhr/elections/fyrom/118079?download=true>.

70 http://mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/764/Mesecen_Juni_2014.pdf.

- службеници. Забележана е практика на одбивање за легитимирање на полициски службеник преку молчење, повлекување службеник од протест и други методи, со што се оневозможува постапка пред надлежен орган во случајот Сектор за внатрешна контрола при МВР.
- Притисок и етикетирање граѓани како политички неподобни и нивно поврзување со опозициските партии од страна на извршната власт преку активни и симултани кампањи против граѓаните.
 - Поставување кордон (прстен) од полициски службеници околу граѓаните кои протестираат. Оваа практика треба да се следи во иднина, имајќи предвид дека претходно не е забележана како својствена за обезбедување на мирни протести и јавни собири.
 - Два случаи на легитимирање граѓани по завршување протест со претходно следење на граѓаните. Се работи за протестите на стечајците поддржани од страна на Здружението на граѓани „Солидарност“ и легитимирање на член од оваа организација, додека во вториот случај студент кој користел дрон за снимање на протестите на студентите. Двата случаи се регистрирани во 2014 година.
 - Забележана е практика на одземање видео- и фото-материјали од новинари и граѓани направени за време на протест во два случаи. Поконкретно, станува збор за бришење материјали на новинари за време на насилните демонстрации во населбата Ѓорче Петров и на Битпазар, што се случија во 2014 година.
 - Прекумерна и несразмерна сила употребена од страна на полицијата за време на мирни протести и насилни демонстрации. Комитетот констатира прекумерна и несразмерна употреба на сила за време на мирниот протест на стечајците одржан во февруари 2014 и спонтаните протести на граѓаните во мај 2015 година. Во однос на насилни демонстрации забележана е прекумерна сила за време на протестите во населбата Ѓорче Петров по повод убиство на млад човек од населбата одржани во мај и демонстрациите против пресудата за т.н. случај „Смилковско езеро“ на крајот од јуни 2014 година.
 - Организираните владини контрапротести како алатка за задушување на критичката мисла и здружување на граѓаните. Регистрирани се два посериозни случаи на организиран протест од страна на ВМРО-ДПМНЕ преку извршната власт во период од 2013 до 2015 година: Напади врз Општина Центар од т.н. Здружение на граѓани „Веритас“ во јуни 2013 година. Имајќи предвид дека за овој случај има аудиозаписи што опозициските партии ги обелоденија во 2015 година, треба да се notiра дека ниту еден демонстрант не беше легитимиран и соодветно казнет, како ни носител на висока јавна функција (премиерот Никола Груевски се јавува како организатор) за организирањето на демонстрациите и злоупотреба на јавните функции на сите учесници од кои дел вработени во јавната администрација. Во 2015 година со почетокот на објавувањето на аудиозаписите за криминалното владеење на извршната власт беше организиран контрапротест од страна на Јавното сообраќајно претпријатие (ЈСП) во мај со спроведување автобуси од јавниот транспорт пред зградата на опозициската партија СДСМ.
 - Етикетирањето и јавното нарушување на приватноста, угледот, честа и достоинството на одреден број активисти поради нивната видливост и упорност продолжува да биде еден од најзастапените начини преку кои извршната власт се обидува да ги задуши формалните и неформалните движења, здружувања на граѓаните и мирните протести. Воспоставувајќи механизми за предизвикување страв од етикетирање или поврзување на граѓаните како дел од опозициските партии влијае врз нивниот избор да не ги практикуваат своите права.⁷¹

Третман на социјално ранливите лица, лицата со попреченост и принципот на недискриминација

Меѓународната рамка за човекови права, почнувајќи од Универзалната декларација за човекови права,

⁷¹ Месечни и годишни извештаи на Хелсиншкиот комитет, кој спроведува набљудување на сите мирни протести и демонстрации во периодот од 2013 до 2015 година: <http://mhc.org.mk/pages/reports#.VXhDYNKqqko>.

Меѓународните пактови за граѓански, политички и економски и социјални права, Европската конвенција за човекови права, како и конкретните декларации и конвенции што се спротивставуваат на сите форми на дискриминација, ја обврзуваат државата да обезбеди минимум услови и активно да носи инклузивни јавни политики со што ќе ја намали или ќе ја елиминира дискриминацијата во општеството.⁷² Повелбата на темелните права на ЕУ ја забранува дискриминацијата. Со директивите на ЕУ 2000/43, 2000/78 и 2006/54 ЕЗ се забранува дискриминацијата врз основа на пол, раса или етничко потекло, религија или убедување, попреченост, возраст или полово ориентација. Како држава-кандидат, Република Македонија треба да ги транспонира и да ги спроведе овие директиви. Воедно, државата има обврска да ги препознае ранливите и маргинализираните групи со цел да им овозможи инклузивна правна и политичка рамка преку која ќе се обезбеди еднаков пристап до правата и обврските. Република Македонија се соочува со повреда на рамноправноста како уставно начело согласно преамбулата на малцинските, ранливите и маргинализираните групи (види дискриминација).

Во однос на состојбите на ранливите и маргинализираните групи на локално ниво и во рамките на проектот „Мрежа 23“, Коалицијата „Сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници“ спроведе истражување во три општини: Центар, Струмица и Битола, каде што утврди формалност во спроведување на локалните акциски планови. Заеднички именител за трите општини се постоењето на формалната рамка на акти што би требало да придонесат за постигнување на родова еднаквост, подобри услови за лекување корисници на дроги и заштита од дискриминација на луѓе, припадници на ЛГБТИ-заедницата. На локално ниво се констатира ниско ниво на познавање на состојбите и оттука неможност за имплементација на соодветни јавни политики што би направиле суштествена разлика во борбата против дискриминацијата. Воспоставените механизми, како што

се Комисиите за еднаквост помеѓу мажите и жените, или акциските планови што имаат цел да ја подобрат здравствената заштита на ранливите групи отсутуваат поради ограничените надлежности, несоработката со независните механизми на централно ниво (Комисија за спречување и заштита од дискриминација, Народен правобранител) и со локални граѓански организации што работат во овие области. Дополнително, непознавањето на потребите на луѓето од ЛГБТИ-заедницата не можат да придонесат за креирање на јавни политики што ќе овозможат заштита од насилство и форми на дискриминација со кои се соочуваат. Воедно, недоволната сензибилизираност и (не)познавањето на потребите на маргинализираните и ранливите групи на членовите на комисиите, како и минималната соработка со граѓанските организации и експертската јавност го оневозможуваат пристапот до права и правда на овие групи.⁷³

ЛГБТИ-заедница

Дискриминацијата и игнорантскиот однос на Јавното обвинителство во случаи на напади, насилство, говор и криминал од омраза, како и системското негирање на постоењето на заедницата од страна на извршната власт, согласно извештаите на Европската комисија и невладините организации што ги застапуваат нивните права, се највидлив проблем за Република Македонија. Имено, заедницата се соочува со шест напади на јавни настани што се одржуваа во објекти или за времетраење на „Маршот за толеранција“, организиран од страна на Хелсиншкиот комитет против сите хомофобии и трансфобии во 2013 година. Во изминатите две години, заедницата води битка со институциите и судскиот систем, кој одбива да го препознае структурното и систематското насилство, а воедно и да заштити од дискриминација, вклучувајќи ја сексуалната ориентација во член 3 од Законот за спречување и заштита од дискриминација.⁷⁴ Засилената хомофобична кампања во

72 Дискриминација – Конвенција за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените, ООН, Европска конвенција за човекови права, Конвенција за елиминирање на сите форми на расна дискриминација – Совет на Европа и др. придружни конвенции како забрана за дискриминација во образованието, правата на детето итн.

73 Коалиција „Сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници“: Анализа на механизмите за заштита од дискриминација на маргинализираните заедници на локално ниво: Општина Битола, Општина Струмица и Општина Центар, Скопје, 2014/15 година.

74 Годишен извештај на Мрежата за заштита од дискриминација <http://mhc.org.mk/reports/282#.Vbl0eqSqkqo>, Скопје, 2014 година

2014 година резултираше со уставни предлог-амандмани со кои се направи обид за целосно потиснување на заедницата преку строго дефинирање на бракот како заедница помеѓу еден маж и една жена.

Дополнително, на 23 октомври 2014 година беше регистриран и шестиот напад врз објект во кој се одржуваше јавен настан за одбележување на двегодишното постоење на ЛГБТИ Центарот за поддршка, кој е мета на напади од неговото основање во октомври 2013 година. Уставните амандмани беа прекинати поради политичката криза, но не изостанува фактот дека извршната власт продолжува со јавното дискредитирање, дискриминирање и поттикнување насилство кон заедницата.⁷⁵ Јавното обвинителство и понатаму продолжува да не постапува по службена должност, иако нападите врз заедницата се јавни информации, како и да го препознае криминалот и говорот на омраза насочен кон заедницата.

Права на лица со интелектуална или физичка попреченост

Слободата на движење и пристап до јавниот превоз на лица со физичка попреченост во Република Македонија не претставува прашање од интерес или приоритет за централните и локалните власти. Иако Република Македонија се обврзува да обезбеди еднаков третман или пристап до права и правда без дискриминација, сепак оваа обврска не се рефлектира во локалните средини и самоуправи, а со тоа го отежнува животот на ранливите групи преку ограничување на слободата на движењето и пристапот до јавни услуги и добра. Резултатите од истражувањето на „Новите улици во Скопје и темелните права на граѓаните“, спроведено од страна на „Плоштад Слобода“ во рамките на овој проект, јасно покажуваат на непочитувањето на правата за слободно и непречено движење на граѓаните со физичка попреченост, што не можат да уживаат еднаков пристап во слободата на движењето и на јавните услуги и добра, затоа што физичките пречки (паркирање на моторни возила, неадаптирани улици за

лица со физичка попреченост) на т.н. слободен простор за движење, како што се тротоарите и сообраќајната сигнализација, оневозможуваат самостојно, а во многу случаи дури и движење со придружба. Несоодветното урбано планирање и сензибилизираноста на јавните власти за потребите на оваа категорија граѓани, како и ниската јавна свест за нивното постоење, водат кон целосно ограничување на уставното гарантирано право, како што е слободно движење и еднаков пристап до права и правда. Оттука, јавниот простор, сам по себе, овозможува зголемена дискриминација на оваа група граѓани.

Роми – слободно движење, дискриминација на расна и етничка основа

Согласно извештаите на Мрежата против дискриминација, Ромите во Република Македонија се соочуваат со висок степен на дискриминација, сегрегација и ограничување на слободата на движење на граничните премини во државата. Имено, пристапот до права и правда останува ограничен и игнорантен како од надлежните судови, така и од независниот механизам за заштита од дискриминација или Комисијата за спречување и заштита од дискриминација. Покрај големиот број претставки, Комисијата веќе три години не одлучила по претставка за сегрегација на децата-Роми во основните училишта во Битола. Дополнително, враќањето на Ромите од граничните премини зазема големи размери. Граѓаните од ромската етничка заедница поднесуваат претставки до невладините организации поради недовербата кон институциите и судскиот систем преку кои се достапни информации за расна и етничка дискриминација.⁷⁶ Хелсиншкиот комитет спроведе „Тестирање на ситуација“ како алатка за докажување на системска дискриминација на граѓаните и расното профилирање од страна на граничните служби. Ваквиот однос кон ромската етничка заедница се должи на противуставната практика што ја воспостави Министерството за внатрешни работи во 2013 година како оправдание за зголемениот број баратели на азил од економски и социјални причини на граѓаните на

⁷⁶ Годишен извештај на Мрежата за заштита од дискриминација за 2014 година: http://mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/928/_____2014.pdf.

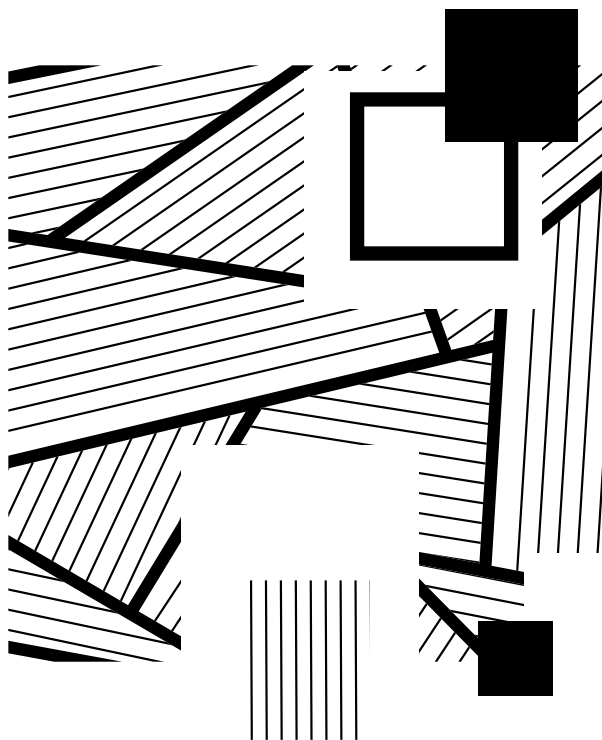
⁷⁵ Kaj fusnota 69 Ибид.62

Република Македонија во државите-членки на Европската унија. Тенденцијата за враќање на Ромите од граничните премини од страна на институциите во Република Македонија и понатаму го ограничува правото на слободно движење на граѓаните од оваа етничка заедница.

и зголемена будност, професионалност и соодветна реакција од страна на полициските службеници кои доаѓаат во контакт со жртвите.

Родова еднаквост и права на жените

Загрижувачки се состојбите со зголемениот број пријави на насилство врз жени и семејно насилство што во 2014/15 година резултираше и со зголемен број на утврдени фемидици или убиства сторени од страна на мажи во брачна заедница или блиски лични односи со жени. Согласно извештаите на Мрежата против насилство врз жени и семејно насилство, фемидициот е најтешка форма на насилство врз жени и може да биде директна последица на семејно насилство или интимно партнерско насилство.⁷⁷ Во Република Македонија, само во последнава година има четири случаи на фемидици. Ова се убиства на жени и членовите на нивните семејства, извршени од страна на интимен партнер/сопруг/поранешен сопруг, што се случиле во период мај-ноември 2014 година.⁷⁸ Дополнително, државата не ги исполнува условите за обезбедување на правилна заштита на жените-жртви од семејно и друг вид насилство. Согласно извештаите на Европската комисија и невладините организации што ја сочинуваат горенаведената мрежа, потребни се коренити промени во законската рамка за заштита на жртвите, подобрување на условите во згрижувачките центри „Шелтер“, како

77 Терминот фемидицици означува намерно убиство на жена затоа што е жена, но пошироката дефиниција го објаснува поимот како убиство на жени и девојки поради род, тортура или мизогенично убивање жена, убиство во име на честа, убиство насочено кон жени во контекст на вооружен конфликт, фемидицици, генитално сакатење со смрт. Фемидицицици го извршува маж, најчесто сегашен или поранешен партнер, а му претходи долгогодишна злоупотреба во домот, закани и заплашувања, сексуално насилство или ситуации каде што жените се помалку моќни и имаат помали ресурси од својот партнер.

78 Извор, Мрежа за заштита на жени од насилство и семејно насилство: <http://www.glasprotivnasilstvo.org.mk/05-12-2014-fizichko-nasilstvo-i-femitsid/>.

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Заклучоци

1. Државата не обезбедува соодветна правна, медицинска, психолошка и социјална поддршка за жртвите од тортура, не спроведува политика на нулта толеранција кон актите на тортура и не го сузбива феноменот на неказнување на државните службеници.
2. Владејачката политичка партија со злоупотреба на системот за прислушување ги повредила основните човекови права на граѓаните, особено правото на приватност, правото на безбедност и сигурност и правото на заштита на лични податоци на најмалку 20.000 граѓани. Високи државни претставници со злоупотреба на својата службена положба и овластување преземале поголем број на незаконски дејства, што посочуваат на корупција и повреда на принципот на правна држава, поделба на власта и владеењето на правото.
3. Зголемен е притисокот врз цивилното општество, врз активисти и претставници на граѓанскиот сектор и структурално задушвање на слободата на изразување, здружување и правото на протест во 2014 и 2015 година, а со цел попречување на критиката насочена кон извршната власт.
4. Зголемен е бројот на регистрирани случаи на говор и криминал од омраза што не се препознаени од страна на Јавното обвинителство, кое има надлежност да постапува по службена должност доколку овие случаи се пренесени преку јавните гласила.
5. Слободата на медиумите и пристапот до информации од јавен интерес продолжуваат да бидат ограничувани преку измени на закони без вклучување на експертската јавност и засегнатите страни. Притисокот врз критичките новинари продолжува преку изрекување на затворски казни, процеси на лустрација или закани по животот и дискредитација на честа и угледот од страна на провладините медиуми.
6. Јавниот радиодифузен сервис не ги исполнува законските обврски, ниту меѓународните стандарди и правото на објективност и разновидност во пласирање информации од јавен карактер. Македонската радио-телевизија е под контрола на извршната власт, а голем број на приватни национални медиуми работат под партиска директива на владејачките партии.
7. Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, како независен механизам за контрола на медиумите и на објективното информирање, има селективен пристап на казнување на критичките медиуми, а работи во полза на провладините медиуми и на извршната власт. Особено изразена е политиката на неказнување медиуми што го прекршиле Изборниот законик за време на изборите во 2014 година.
8. Партизацијата на Уставниот суд резултира со ограничување на пристапот за информации до јавноста за време на јавните расправи по прашања од јавен интерес.
9. Правото на протест се ограничува преку разни форми на смеќавање на јавен собир или продолжува практиката на етикетирање, навреди и клевети кон граѓанските активисти. Провладиното информирање на јавноста зазема големи размери и има цел да ги дискредитира сите формални и неформални движења што се спротивставуваат на политиките на извршната власт. Полициските службеници исто така го ограничуваат правото на мирен протест преку оневозможување пристап до институциите пред кои се изразува незадоволството. Регистрирани се случаи и на прекумерна и несразмерна употреба на сила за растерување толпи.
10. Слобода на уверување и верски слободи за регистрирање на деноминации што произлегуваат од православната и исламската верска заедница се чинат невозможни за граѓани кои сакаат да регистрираат верска заедница согласно националното законодавство.
11. Повредите на правото на слободно информирање и медиуми за време на избори влијае врз гласачкото

право на граѓаните поради корупцијата и влијанието врз медиумите од страна на извршната власт со што предизвикува манипулација, пристрасно информирање на граѓаните и нефер изборен натпревар помеѓу политичките партии.

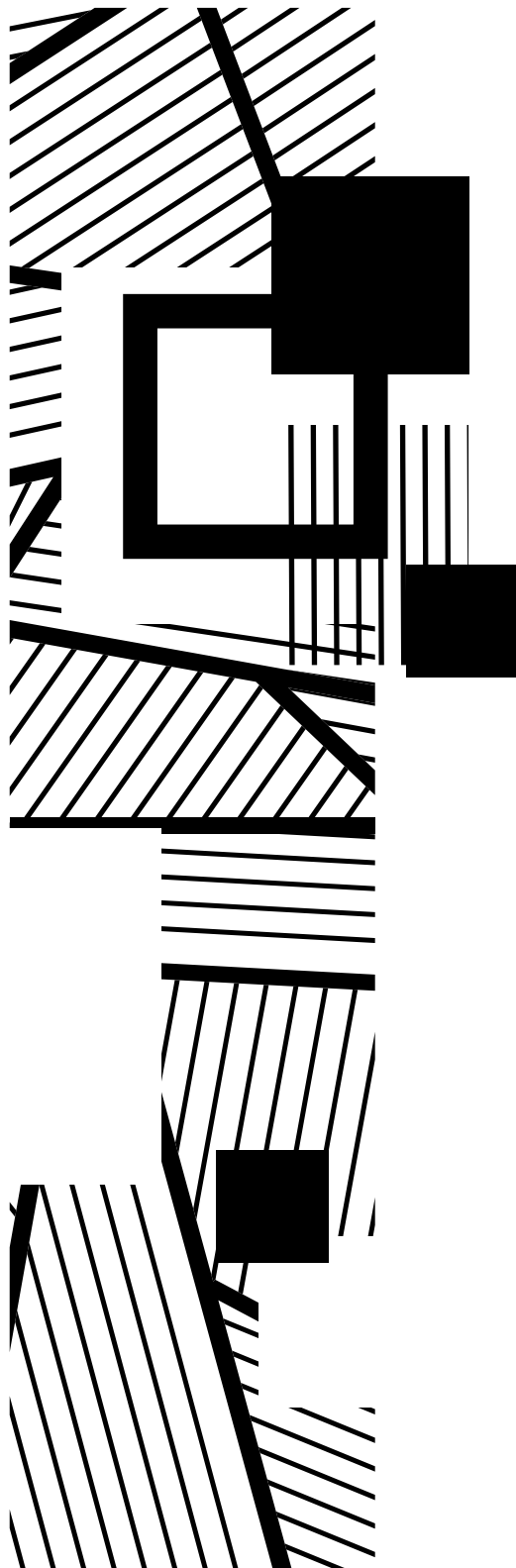
12. Дискриминацијата, насилството кон жените и кон ЛГБТИ-заедницата ги карактеризираат недостигот на пристап до права и правда за ранливите и маргинализираните групи во Република Македонија.
13. Слободата на движење и пристап до јавни услуги и добра за граѓаните со физичка попреченост е оневозможена поради непочитување на стандардите од страна на јавните власти при интервенциите во јавниот простор.

Препораки

1. Најитно да се имплементира Директивата 2012/29/EУ за воспоставување на минимум стандарди за правата, поддршката и заштитата на жртвите на криминал, а надзорните механизми како што се Комисијата за заштита на слободите и правата на граѓанинот при Собранието, Секторот за внатрешна контрола при МВР и особено Народниот правобранител да заземат проактивна улога во заштитата од тортура и да делуваат по допрен глас и на сопствена иницијатива.
2. Да се обезбеди ефикасен собраниски надзор над работата на УБК и да се зајакнат капацитетите на собраниската комисија за вршење надзор над УБК.
3. Да се почитува Уставот на Република Македонија и казнените одредби во Кривичниот законик за практикување на правото на слободно изразување од страна на полициските службеници и носители на високи јавни функции, како и нивно санкционирање при смеќавање на јавен собир или ограничување на слободното изразување, здружување и други активности во форма на мирен протест.
4. Јавното обвинителство да постапува по службена должност во случаи на говор и криминал од омраза согласно Кривичниот законик.
5. Јавното обвинителство да спроведе темелна истрага за поврзаноста на медиумите со извршната власт.
6. Да се вклучи експертската јавност при измени на постојните закони согласно меѓународните стандарди и засегнатите страни или новинарските здруженија и синдикати.
7. Да се предложи зголемување на бројот на независни експерти и претставници на граѓански организации во надзорниот одбор во Јавниот радиодифузен сервис (МРТ) и да се направи целосна истрага за неисполнување и работа спротивна на Уставот и законите што ги опфаќаат медиумските слободи, особено за непочитување на меѓународните и националните законски норми на објективност и разновидност во пласирање информации од јавен карактер.
8. Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги доследно да ја спроведува својата улога на независно регулаторно тело, а особено да обезбеди објективност на независниот механизам за време на избори, како и да се имплементираат препораките на Европската комисија и мисијата ОБСЕ/ОИДХР во однос на еднаков пристап кон политиката на казнување на медиумите.
9. Да се почитува практиката на целосен аудио- и видео-пренос на јавните расправи со цел обезбедување транспарентност и јавност во работата на Уставниот суд, особено по прашања од јавен интерес.
10. Да се зајакнат механизмите за надворешна контрола на Министерството за внатрешни работи при ограничување на правото на мирен протест или при јавен собир, доколку е попречен од страна на полициски службеници. Воедно, да се поведуваат постапки за кривична одговорност за користење на прекумерна и несразмерна сила од страна на полициски службеници за време на протест и целосно департизирање на Министерството за внатрешни работи.
11. Регистрацијата на религиозните заедници и почитувањето на слободата на уверување и верски слободи да се овозможи согласно судската позитивна практика на Европскиот суд за човекови права.

12. Ранливи и маргинализирани заедници:

- Измени на Законот за спречување и заштита од дискриминација и вклучување на сексуалната ориентација како основа за дискриминација.
 - Подобрување на пристапот до правда за ромската етничка заедница, независните механизми за дискриминација и конечно препознавање на расна и етничка дискриминација, како и ограничување на правото на слободно движење спротивно на уставните начела и меѓународното право.
 - Подобрување на целокупната законска регулатива согласно меѓународните стандарди за превенција и заштита на жените од насилство и семејно насилство, особено преку зголемено учество на граѓанскиот сектор во правене на соодветна законска рамка.
 - Зголемена активност на Јавното обвинителство и постапување во случаи на насилство, говор и криминал од омраза кон ЛГБТИ-заедницата.
 - Поведување постапки и истраги со цел поведување на кривична одговорност за сите вклучени страни во шесте регистрирани напади врз објекти и индивидуи како жртви на криминал од омраза од страна на надлежните судови и на Јавното обвинителство.
13. Извршната власт и органите на локалната самоуправа да овозможат суштествено учество на граѓаните при одлучувањето за интервенции во јавниот простор.

ПРОЦЕДУРАЛНИ ПРАВА

Цел и методологија

Како резултат на Договорот за стабилизација и асоцијација, склучен помеѓу Република Македонија и Европската унија во 2001 година,⁷⁹ Владата на РМ донесе Национална програма за усвојување на правото на ЕУ.⁸⁰ Пред да стане полноправна членка на ЕУ, за време на пристапните преговори, од Република Македонија ќе биде побарано целосно да го хармонизира домашното право со правото на ЕУ. Општата цел на оваа анализа е да го претстави теоретскиот и практичниот развој на кривичната правда, со особен осврт на дел од процесните права во кривичната постапка, како во ЕУ, така и во Република Македонија. Специфичната цел се однесува на проверка на усогласеноста на македонската правна рамка и практика со законодавството на ЕУ. Фокусот на анализа е насочен кон правата на преведувач и толкувач, известување и пристап до адвокат во кривичната постапка, како и правото на известување на друго лице и конзуларно претставништво за лишување од слобода. Изборот на овие конкретни права се заснова на веќе усвоените директиви на ЕУ во областа на кривичната правда.

За постигнување на споменатата цел, користени се методите правно истражување, компарација и правно расудување, како и емпирискиот метод. Методот на правно истражување се однесува на основните меѓународни инструменти во областа на кривичната правда што произлегуваат од Обединетите нации, Советот на Европа и особено Европската унија, како и истражување во областа на соодветното домашно законодавство. Методот на компарација е користен со цел да се утврдат поврзаноста, сличностите и разликите помеѓу меѓународните стандарди наспроти домашното законодавство и неопходноста од негова апроксимација. Емпирискиот метод се однесува на утврдување на нивото на имплементација на веќе постојните нормативни одредби во Република

79 [http://www.sep.gov.mk/data/file/SSA/SSA\(1\).pdf](http://www.sep.gov.mk/data/file/SSA/SSA(1).pdf).

80 Последната, осма ревизија на програмата е достапна преку: <http://www.sobranie.mk/WBStorage/Files/00nppaa2014narativenobjavuvanje.pdf>.

Македонија во практиката. За таа цел користени се три анализи на партнерите во рамките на проектот „Мрежа 23“, практиката на Хелсиншкиот комитет за човекови права и други расположливи истражувања.

Резиме на правната рамка на ЕУ

Надлежноста на Европската унија (ЕУ) во сферата на кривичната правда почна со потпишувањето на *Договорот од Мастрихт* од 1992 година.⁸¹ Со овој договор се одбележа создавањето на „Третиот столб“ на Унијата. ЕУ се заложи за „почитување на основните права, онака како што се гарантирани со Европската конвенција за човекови права“ (ЕКЧП) и кои ќе „сочинуваат генерални принципи“ на правото на ЕУ. Според *Договорот од Мастрихт*, како една од целите на ЕУ беше предвиден развојот на блиска соработка на полето на „правдата и внатрешните работи“, меѓу другото и преку „правосудната соработка во кривичната материја“. Во 1997 година беше потпишан *Договорот од Амстердам*.⁸² Преку него, ЕУ си постави уште поамбициозна цел – воспоставување „подрачје на слобода, безбедност и правда“. Третиот столб наречен „Правда и внатрешни работи“ се преименува во „Полициска и судска соработка во кривичната материја“. Договорот воведо нов правен инструмент наречен „Рамковна одлука“. Овие одлуки беа наменети за државите-членки што требаше да ја изменат својата национална легислатива со цел постигнување на заеднички цели. Тематски одржаниот состанок на ЕУ во Тампере во 1999 година,⁸³ резултираше со воведување на принципот „заемно признавање на судски одлуки“. Овој принцип беше замислен како „камен-темелник на правосудната соработка“.

81 Treaty on European Union, Official Journal of the European Union, C 191, 29 July 1992.

82 Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Related Acts, Official Journal of the European Union, C 340, 10 November 1997.

83 Council of the European Union. Tampere European Council, 15-16 October 1999, Presidency Conclusions (not published in the Official Journal of the European Union).

Повелбата за фундаменталните права на ЕУ (ПФПЕУ) беше усвоена во 2000 година.⁸⁴ ПФПЕУ се однесува како на институциите на ЕУ, така и на државите-членки во случаи кога го спроведуваат правото на ЕУ. Член 47-50 ги гарантираат процесните права за ефикасен правен лек, правично судење и пресумпцијата на невиност, додека во член 52 е наведено: „Во онаа мера во која оваа Повелба содржи права што одговараат на правата содржани во ЕКЧП, значењето и опсегот на тие права ќе биде ист како оние утврдени во ЕКЧП“. Сепак, ЕУ ќе има надлежност да обезбеди „посеопфатна заштита“. Сè до 2009 година, ПФПЕУ немаше обврзувачка правна сила, но преку член 6(1) од *Договорот од Лисабон* ѝ беше дадено „исто правно значење“ како она на основните ЕУ-договори. Во 2004 година, од страна на Европската комисија беше усвоен *Предлог на Рамковна одлука за одредени процесни права во кривичната постапка*.⁸⁵ Предлогот се состоеше од гарантирање на пет основни права (пристап до правна помош, бесплатно толкување и преведување, обезбедување помош за лицата што не се во можност да ја следат постапката, правото на комуникација и известување на осомничените и обвинетите за нивните права преку обезбедување Писмо за правата.⁸⁶ Предлогот не беше усвоен поради негодувањето на шест земји-членки според кои тој бил премногу „амбициозен“ и дека „единствено би ги заменил правата гарантирани со ЕКЧП“). Поради таа причина беше договорен пристапот „чекор по чекор“, со постепено усвојување на посебни правни инструменти, одделно за секое процесно право.

Договорот од Лисабон стапи на сила на први декември 2009 година.⁸⁷ Преку овој договор ЕУ се стекна со јасна надлежност во областа на кривичното процесно право во врска со лица осомничени или обвинети дека сториле кривично дело. Со тоа, хармонизацијата на начинот на кој ќе се одвиваат кривичните постапки

низ ЕУ стана возможна. Правните акти во оваа област се усвојуваат во форма на задолжителни „Директиви“, наместо „Рамковни одлуки“. Првпат во својата историја, ЕУ има надлежност да усвојува минимум правила во форма на директиви што можат да се однесуваат на „правата на лицата во кривичната постапка“, како и „заемна прифатливост на докази“. Во 2010 година беше усвоена „Стокхолмската програма“,⁸⁸ што се однесува на зајакнување на процесните права на осомничените и обвинети лица во кривичните постапки. *Стокхолмската програма* повикува на креирање стратегија што ќе се базира на „солидарност и целисходност“ и ќе „ги насочува политиките на ЕУ кон усогласување на материјалното и процесно кривично право“. Во периодот од 2010 до 2013 година беа усвоени три директиви – Директива 2010/64/EU за правото на толкување и преведување во кривичната постапка,⁸⁹ Директива 2012/13/EU за правото на известување во кривичната постапка,⁹⁰ и Директива 2013/48/EU за правото на пристап до адвокат.⁹¹ Покрај овие директиви, во постапка на усвојување се и три други директиви што се однесуваат на процесни заштитни мерки за осомничени и обвинети деца во кривичната постапка, претходна правна помош за осомничени и обвинети што се лишени од слобода и пресумпцијата на невиност и правото да се биде присутен за време на кривичната постапка.⁹²

За целите на оваа анализа, обработени се само усвоените директиви. Имајќи предвид дека одредбите од анализираните директивите што се однесуваат на Европскиот налог за апсење се во директна корелација

84 Official Journal of the European Union, C 364, 18 August 2000.

85 COM(2004) 328 final, Brussels, 28 April 2004.

86 COM(2004) 328 final, Brussels, 28 April 2004.

87 Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal of the European Union C 115, 9 May 2008.

88 Official Journal of the European Union C 115, 4 May 2010.

89 Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 on the right to interpretation and translation in criminal proceedings (OJ L 280, 26.10.2010, p.1).

90 Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council of 22 May 2012 on the right to information in criminal proceedings (OJ L 142, 1.6.2012, p.1).

91 Directive 2013/48/EU of the European Parliament and the Council of 22 October 2013 on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and European arrest warrant proceedings and on the right to have a third party informed upon deprivation of liberty, and to communicate with third persons and with consular authorities (OJ L 294, 6.11.2013, p. 1).

92 http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-1046_en.htm.

со Рамковната одлука 2002/584/ПВР од 2002 година⁹³ и за нив е неопходна целисходна анализа поврзана со Европскиот налог за апсење, тие се изоставени во оваа анализа.

Право на слобода и безбедност

Во текот на изминатите години континуирано се даваат забелешки во однос на определувањето и продолжувањето на мерката притвор од страна на судиите, долготрајноста на мерката, некористењето на поблаги алтернативни мерки, пренатрупаноста, условите за живот и несоодветната здравствена заштита. Иако домашното законодавство и меѓународните стандарди налагаат мерката притвор да се користи како исклучок, а не како правило, траењето да биде сведено на најкусо нужно време и најпрвин да се разгледа можноста за користење на поблаги превентивни мерки, постои чувството дека притворот понекогаш се користи како казнена мерка, а во одредени случаи и како метод на заплашување.

Притворот трае премногу долго (42% од затворениците поминуваат повеќе од пет месеци во центрите за притвор) и недоволно се користат алтернативни мерки. Судскиот надзор не дава никакви резултати. Според Законот за кривична постапка, сите поединци лишени од слобода имаат: брз пристап до независен адвокат по сопствен избор; да се добие, на нивно барање, независен медицински преглед; и да може да контактира со член на семејството. Овие одредби за кривична постапка сепак понекогаш не се почитуваат од страна на властите. Ова чекање особено е реално кога станува збор за брз пристап до независен медицински преглед, што речиси никогаш не се почитува.

Притворот понекогаш се користи како казна или, пак, има цел да ги заплаши осомничените/обвинетите и за тоа говорат и случаите кога притворот се определува и за полесни кривични дела, а особено последниот случај со осудените лица-учесници на протестот на 5.5.2015

година, што се одржа пред Владата на Република Македонија. Во инцидентите беа уапсени повеќе од четириесет и две лица, од кои најголемиот дел беа задржани 24 часа во повеќе полициски станици во Скопје. Голем дел од приведените не беа дел од групата што се судираше со полицијата, а дел од нив воопшто не учествувале во протестот. На 15 лица им беше определен притвор, на едно лице му беше определен домашен притвор, а две лица беа во бегство. Од притворените лица, пет беа студенти, од кои двајца се претставници на Студентскиот пленум.

Лицата беа осомничени за учество во толпа што ќе спречи службено лице во вршење службено дејство (член 384 став 1 од Кривичниот законик). Казната за ова кривично дело е од три месеци до три години, поради што се смета за полесно кривично дело, за кое, во принцип, не треба да биде определена мерката притвор, туку треба да бидат искористени другите алтернативни мерки што стојат на располагање за обезбедување присуство.

Сметаме дека ваквите одлуки влијаат на ограничување на правото на протест, особено поради фактот што како причина за притворот е наведено дека притворените можат да го повторат кривичното дело со оглед на тоа што има нови најавени протести. Исто така, одлуките за притвор и за поведување на кривични постапки против студенти можат да се сметаат и како предупредување за другите граѓани кои сакаат да земат учество во протестите што се одржуваат во овој период. За споредба, против учесниците на насилните протести против Општина Центар, што се одржаа во 2014 година, не беше подигната судска постапка, поради што сметаме дека постои селективна правда.

Во периодот од 22 мај до 6 јуни беа одржани главни претреси за трите групи демонстранти кои беа кривично гонети и, освен двајца од обвинетите, сите други ја признаа вината, поради што на најголем дел им беше определена условна казна затвор од три месеци што нема да се изврши доколку во рок од една година не го повторат делот. На еден од обвинетите, кој ја призна вината, му беше определена казна затвор во траење од десет месеци, поради претходна осудуваност за исти кривични дела. Единствено двајца од демонстрантите не

93 2002/584/JHA: Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States, Official Journal L 190, 18/07/2002 p. 1.

ја признаа вината и судот за едно од лицата определи казна затвор од две години и четири месеци, поради претходна осудуваност, а на второто лице му беше определена условна казна затвор во траење од седум месеци затвор, што нема да се реализира ако во рок од две години не стори ново кривично дело.

Еднаков пристап до правда

Имајќи ја предвид потребата за поголема достапност на институциите до граѓаните на Република Македонија со понизок материјален и општествен статус, а притоа тргнувајќи токму од начелото за еднаков пристап до правдата, на 28 декември 2009 година беше донесен Законот за бесплатна правна помош што почна да се применува на 7.7.2010 година.

Согласно овој закон, право на бесплатна правна помош имаат државјаните на Република Македонија со постојано живеалиште во Република Македонија кои се лица-корисници на социјална помош, корисници на правото на инвалидски додаток, што не остваруваат други приходи по основа на заработувачка или приходи од недвижности, корисници на најниска пензија кои живеат во семејна заедница со две или повеќе лица издржувани од него и семејства или самохран родител со едно или повеќе малолетни деца кои остваруваат право на детски додаток.

Право на бесплатна правна помош има и дете во ризик и дете за кое постојат основи на сомневање дека сторило дејство што со закон е предвидено како кривично дело или прекршок во постапките на заштита на правата и интересите на детето пред Министерството за внатрешни работи и Центарот за социјални работи во случаи и под услови утврдени со Законот за правда за децата. Покрај нив, право на бесплатна правна помош имаат и баратели на правото на азил, лице на кое му е признаено правото на азил, внатрешно раселено лице, како и раселено или прогонето лице кое на територијата на Република Македонија има престојувалиште, странските државјани, лице без државјанство, кое законски престојува во Република Македонија и државјанин на земја-членка на Европската унија.

Законот ги уредува следните форми на бесплатна правна помош: претходна правна помош и правна помош во управни и судски постапки. Претходна правна помош даваат подрачните одделенија на Министерството за правда и овластените здруженија, додека адвокатите даваат правна помош во судските и во управните постапки.

Барањето за бесплатна правна помош се одобрува во сите судски и управни постапки, доколку со него се решава прашање од интерес за барателот на правната помош и тоа за права од областа на социјалното, здравственото, пензиското или инвалидското осигурување, работните односи, заштитата на деца, жртвите на семејното насилство, заштитата на жртвите од казниви дела, заштитата на жртвите од трговија со луѓе, признавање на правото на азил и имотно-правните прашања. Таа не може да се одобри доколку барателот или член на негово семејство со кој живее во исто домаќинство има имот што достигнува или надминува пет просечни месечни бруто-плати исплатени во Република Македонија во претходниот месец.

Барањето за бесплатна правна помош се поднесува лично или преку пошта во 34-те подрачни одделенија на Министерството на пропишан образец кон кој се приложува и изјава за материјално-социјалната положба на подносителот на барањето и членовите на семејството со кои живее во заедничко домаќинство, како и согласност за увид во сите податоци за нивната имотна состојба. По поднесеното барање одлучува Министерот за правда.

Бесплатната правна помош се финансира од буџетот на Министерството за правда. Финансиските средства се наменети за исплата на наградата на адвокатите за дадена правна помош согласно со Тарифата за награди и надоместок на трошоците за работа на адвокатите намалена за 30% и за надоместок на трошоците на овластеното здружение на граѓани за дадена претходна правна помош согласно со Тарифата за надоместок на трошоците за работа на здруженија на граѓани за вршење работи на претходна правна помош.

Тргнувајќи од рестриктивните одредби на овој закон во однос на овозможувањето на бесплатната правна помош, во годините на неговото спроведување беа направени голем број анализи што го потврдуваат фактот дека законот не

одговара на реалните потреби на граѓаните за бесплатна правна помош. Оттука, законот не овозможува сите граѓани да имаат еднаков пристап до правдата. Особено спорен е членот на законот што вели дека бесплатната правна помош не може да се одобри доколку барателот или член на неговото семејство со кој живее во исто домаќинство има имот што достигнува или надминува пет просечни бруто-плати исплатени во Република Македонија во претходниот месец, што значи дека бесплатна правна помош не можат да остварат лицата кои се сопственици на живеалиште, односно недвижен имот што вреди повеќе од 2.500 евра. Вака конципираниот член особено ја ограничува можноста граѓаните кои се наоѓаат во социјален ризик и на кои им е загрозувана издршката да го остварат правото на бесплатна правна помош.

Последната анализа во врска со овој закон, изготвена од Здружението на граѓани „Еднаков пристап“ покажува дека постои пораст на лицата кои бараат, но и добиваат бесплатна правна помош, а сепак ваквиот број не соодветствува на бројот на лица кои се наоѓаат во социјален ризик. Во анализата се наведува дека буџетот одвоен во Министерството за правда за ЗБПП за 2013 година изнесува 414.409,00 денари наменет за надоместок на адвокатите и за здруженијата на граѓани, а ако тој се подели со вкупниот број жители на РМ ќе се добие во просек по околу 0,20 денари по жител. Овој износ е повисок ако се земе предвид проценетиот вкупен буџет за имплементација на ЗБПП пресметан во анализа во делот за трошоци и изнесува околу 11,23 денари по жител. За 2014 година износите минимално се зголемуваат и тоа на 0,37 денари по жител или на 11,40 денари од проценетиот буџет. Во Република Македонија, според Државниот завод за статистика, во 2013 година имало вкупно 34.612 домаќинства-примателите на социјална парична помош, од кои 8.233 се жени-носителите на домаќинства со вкупен број членови на домаќинства (со носителите) 131.185 од кои 59.708 се жени. Ако се направи релација помеѓу примателите на социјална парична помош и буџетот за ЗБПП за 2013 година ќе може да се констатира дека примателите на социјална парична помош во просек би добиле околу 11,00 денари за домаќинство или околу 50,00 денари за жените-носителите на домаќинство. Секако, овие износи се поголеми ако се земе предвид вкупно проценетите трошоци

за имплементација на ЗБПП направени во оваа анализа, за 669,73 денари по домаќинство, односно околу 2.815,59 денари по жена-носител на домаќинство. Придобивката се однесува и на членовите на домаќинствата.

За 2014 година нема достапни податоци за примателите на социјална парична помош.

Сепак, бројките говорат дека ефективоста од потрошените средства е помала ако се земе предвид дека само 75 лица во 2013, односно 114 во 2014 година од барателите добиле бесплатна правна помош. Ако се спореди бројот на граѓаните коишто го оствариле ова право со буџетот од Министерството за правда од 414.409,00 денари во 2013 година, во просек секој барател на бесплатна правна помош би требало да добие околу 5.525,00 денари, односно 5.676,00 денари за жените-баратели (73). Во 2014 година се зголемува вкупниот буџет, но исто така се зголемува и бројот на одобрени барања, па така од 770.701.00 денари вкупен буџет во просек секој барател требало да добие по 6.760,53 денари или, ако се земе бројот на жените кои го оствариле ова право (97), во просек би требало да добијат по 7.945,00 денари.

За целите на оваа анализа е направено и интервју со граѓани во однос на нивната информираност за законот, што особено влијае врз остварувањето на правото на бесплатна правна помош. Главниот заклучок од спроведените интервјуа е дека граѓаните не се доволно информирани за постоењето на овој закон, условите и начинот на остварување на ова право. Дополнително, граѓаните кои го оствариле ова право не се задоволни од адвокатите кои им биле определени, поради тоа што не било обрнувано доволно внимание на нивните предмети, со претпоставка дека е поради намалениот износ од 30%, што адвокатите го добиваат во овие случаи.

Особено важно е што овој закон како област за одобрување на бесплатната правна помош ја нема предвидено дискриминацијата, поради што се јавуваат проблеми за поведување на судски постапки за утврдување и заштита од дискриминација, особено кај маргинализираните групи и заедници, вклучително и ромската популација.

Право на пристап до адвокат во кривичната постапка

Член 14(3)(г) МПГПП, 6(3)(в) ЕКЧП и 47 ПФПЕУ утврдуваат дека секој има право да се брани самиот или со помош на бранител по свој избор, а доколку не располага со средства да плати бранител, да добие бесплатен службен адвокат кога тоа го наложуваат интересите на правдата. Во една скорешна пресуда на ЕКЧП, што претставува пресвртница во оваа област, наведено е дека правото на правично судење налага дека, како правило, пристапот до адвокат треба да биде обезбеден уште од првото испитување на осомничениот од страна на полицијата.⁹⁴ Обезбедувањето адвокат, меѓу другото, служи како заштитна мерка преку која се спречува изнудување признание на вина преку тортура или други злоупотреби. Во своите Заклучни согледувања за Грузија, Комитетот за човекови права при ОН потврди дека секој осомничен „мора да има итен пристап до адвокат“.⁹⁵ Според ОН, помошта од адвокат мора да биде обезбедена „без какви било рестрикции, влијанија, притисоци или несоодветно вмешување од која било страна“.⁹⁶ Доколку осомничениот или обвинетиот изјави дека претпочита да биде застапуван од страна на адвокат, властите мораат да го запрат испитувањето сè до моментот додека не биде обезбеден адвокат. Член 8 од ЕКЧП (право на приватност) ја гарантира привилегијата на доверливост помеѓу обвинетиот и неговиот бранител. Според практиката на ЕСЧП, помеѓу обвинетиот и неговиот бранител има карактер на приватен и доверлив однос.⁹⁷

Директива 2013/48/ЕУ за правото на пристап до адвокат

Директивата 2013/48/ЕУ за правото на пристап до адвокат, што ќе стапи во сила на 27 ноември 2016 година,⁹⁸ е третата директива донесена во областа на процесното кривично право по стапувањето во сила на Лисабонскиот договор. Покрај тоа што го гарантира правото на пристап до адвокат, Директивата се однесува и на правото на известување на друго лице за лишувањето од слобода и комуникација со тоа лице, како и правото на известување и комуникација со дипломатско-конзуларното претставништво за време на лишувањето од слобода (член 1). Во предговорот на Директивата е наведено дека таа се надградува на член 3 (забрана на мачење), 5 (право на слобода и безбедност), 6 (право на правична судска постапка) и 8 (право на почитување на приватниот и семејниот живот) од ЕКЧП. Директивата 2013/48/ЕУ се повикува и на Директивата 2012/13/ЕУ за правото на известување во кривичната постапка што, како што беше претходно опишано, им овозможува на осомничените и обвинети лица да бидат навремено известени за правото на пристап до адвокат, како и за тоа дека на лицата што се уапсени или притворени треба навремено да им се обезбеди пишано Писмо за правата, што содржи информација за правото на пристап до адвокат. Дополнително, Директивата се повикува на Насоките на Советот на Европа за правда по мерка на децата од 2010 година,⁹⁹ притоа промовирајќи ги правата на децата.

Директивата се однесува на осомничени и обвинети лица во кривична постапка и се применува од моментот кога лицето од страна на властите е известно, по службена должност или на друг начин, дека е осомничено или обвинето за сторување на кривично дело, без разлика дали тоа лице било лишено од слобода. Директивата е применлива до завршетокот на постапката. Под

94 *Salduz v Turkey* (36391/02), 27 November 2008, para. 55.

95 UN Human Rights Committee (HRC), UN Human Rights Committee: Concluding Observations, Georgia, 5 May 1997, CCPR/C/79/Add.75, 5 May 1997, CCPR/C/79/Add.75, para. 27.

96 General Comment No. 13, Article 14 (Administration of Justice), Equality before the Courts and the Right to a Fair and Public Hearing by an Independent Court Established by Law, 13 April 1984, para. 9.

97 *Campbell v the United Kingdom* (13590/88), 25 March 1992, para. 48.

98 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1433872282373&uri=CELEX:32013L0048>.

99 http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/default_en.asp.

завршеток на постапката се подразбира конечната одлука поврзана со прашањето дали тоа го сторило делото, вклучително, онаму каде што е применливо, изрекување казна и решавање по жалба. Дополнително, Директивата се применува под истите услови и на лица што не се осомничени или обвинети, но кои во текот на испитувањето од страна на полицијата ќе се стекнат со статус на осомничени или обвинети лица [Член 2(1)(3)].

а) Правото на пристап до адвокат

Властите треба да обезбедат дека осомничените и обвинети лица имаат право на пристап до адвокат во момент и на начин што ќе им овозможи на овие лица да го практикуваат нивното право на одбрана на практичен и ефективен начин. Правото треба да се обезбеди без непотребно одложување. Осомничените и обвинети лица треба да имаат пристап до адвокат во еден од овие случаи, што во тоа време ќе биде најран:

- пред испитувањето од страна на полицијата или на правосудниот орган;
- по завршетокот на истрагата или постапката на прибирање докази од страна на истражните органи;
- без непотребно одложување по лишувањето од слобода; и
- кога тие се повикани да се јават на суд кој има кривична надлежност, во разумен рок пред тие да се појават пред суд.

За успешно остварување на правото на пристап до адвокат, властите за осомничените и обвинети лица треба да го обезбедат следново:

- право да се сретнат лично и да комуницираат со адвокатот кој ги застапува, вклучително и пред испитувањето од страна на полицијата или друг правосуден орган;
- право нивниот адвокат да биде присутен и да учествува ефективно за време на испитувањето. Учество да биде од таков карактер што нема да оди на штета на ефективното користење на ова

право. Во случаите во кои адвокатот учествува во испитувањето, таквото учество треба да биде евидентирано; и

- право нивниот адвокат да присуствува за време на истражната или друга постапка за прибирање докази, во случај кога ним им е дозволено да бидат присутни за време на овие постапки, а особено за време на:
 - препознавање лица или предмети;
 - соочувања; и
 - реконструкција на настан.

Исклучоци од овие правила се можни само во исклучителни околности и за време на предистражната, односно истражната постапка и тоа единствено доколку таквите исклучоци се оправдани во смисла на конкретните околности во предметот, на основа на една од овие релевантни причини:

- онаму каде што постои неопходна потреба за спречување на сериозна закана по животот, слободата или физичкиот интегритет на некое лице; и
- онаму каде што преземањето итни мерки од страна на истражните органи е од клучно значење за спречување на значителна опасност по кривичната постапка.

Директивата ја гарантира и доверливоста на комуникацијата помеѓу осомничените и обвинети лица и нивниот адвокат. Комуникацијата, во најмала рака, треба да вклучува средби, кореспонденција и телефонски разговори. Правото на пристап до адвокат е содржано во член 1-4 од Директивата.

б) Право на известување на друго лице за лишувањето од слобода и на комуникација

Властите треба да обезбедат осомничените и обвинети лица што се лишени од слобода, доколку го сакаат тоа, да имаат право без непотребно одложување, да изберат најмалку едно лице да биде известено за нивното лишување од слобода. Во случај кога осомниченото или обвинето лице е дете, властите треба да овозможат носителот

на родителската одговорност да биде известен веднаш по лишувањето од слобода, како и за причините за лишувањето. Исклучок од ова правило е можен единствено кога известувањето би било спротивно на најдоброт интерес на детето и во тој случај треба да биде известно друго соодветно возрастено лице. Под поимот „дете“ Директивата подразбира лице кое не наполнило 18 години. Покрај посебните правила што се однесуваат на децата, властите треба да ги земат предвид посебните потреби на ранливите осомничени и обвинети при остварување на правата гарантирани со Директивата (член 13).

Властите можат привремено да отстапат од примената на правото на известување во смисла на конкретните околности во предметот, на основа на една од овие релевантни причини:

- онаму каде што постои неопходна потреба за спречување на сериозна закана по животот, слободата или физичкиот интегритет на некое лице; и
- онаму каде што преземањето итни мерки од страна на истражните органи се од клучно значење за спречување на значителна опасност по кривината постапка.

Доколку властите одлучат да отстапат од примената на правото на известување за лишување од слобода на дете, должни се да обезбедат дека за лишувањето, без непотребно одложување, ќе биде известен соодветен орган надлежен за заштитата на благосостојбата на децата. Дополнително, властите се должни без непотребно одложување на осомничените и обвинети лица да им го овозможат правото на комуникација со друго лице, како што е, на пример, роднина, по нивен избор. Правото на известување на друго лице за лишувањето од слобода е и комуникација со тоа лице содржано во член 5 и 6 од Директивата.

в) Право на комуникација со конзуларно претставништво

Властите за осомничените и обвинети лица што не се државјани и се лишени од слобода треба да го овозможат

правото на известување на конзуларното претставништво и неопходна комуникација со тоа претставништво, доколку овие лица се согласни на тоа. Во случаите во кои осомничените и обвинети лица поседуваат две или повеќе државјанства, тие можат да изберат кое конзуларно претставништво ќе биде известно, односно со кое претставништво ќе комуницираат. Покрај правото на известување и комуникација, осомничените и обвинети лица имаат право да бидат посетени од страна на конзуларните власти, да разговараат и да се допишуваат со нив и право да им биде овозможено правно застапување што би било обезбедено од страна на конзуларното претставништво.

г) Привремени отстапки и откажување од правото на известување и комуникација

Доколку властите одлучат привремено да отстапат од овозможувањето на правата на известување со комуникација, таквите отстапки треба да бидат:

- пропорционални и да не одат подалеку од она што е неопходно;
- со стриктно временско ограничување;
- да не се базираат единствено на видот и сериозноста на наводното кривично дело; и
- без штетни последици за целокупната правичност на постапката.

Привремените отстапки поврзани со правото на комуникација помеѓу осомничените и обвинети со други лица може да биде одобрено само преку соодветно аргументирана одлука, донесена од страна на правосуден или друг орган и подложна на судска ревизија. Секоја таква одлука мора да биде евидентирана.

Во случај осомничените и обвинети лица да се откажат од правото на известување и комуникација, таквото откажување ќе биде дозволено единствено кога властите ќе се убедат дека:

- на осомниченото или обвинето лице, усно или писмено, преку јасно и доволно известување му

е укажано на содржината на односното право и можните последици од негово некористење; и

– откажувањето е сторено на доброволна основа и недвосмислено.

Откажувањето, што може да биде побарано усно или преку писмен пат, треба да биде евидентирано и да содржи објаснување за околностите под кои било побарано. Властите треба да овозможат осомничените и обвинети лица да можат да го повлечат барањето, како и да ги информираат овие лица за таквата можност. Привремени отстапки и откажувањето од правото на известување и комуникација се содржани во член 8 и 9 од Директивата.

Право на пристап до адвокат во кривичната постапка во Република Македонија

Член 12 од Уставот на Република Македонија утврдува дека лицето повикано, приведено или лишено од слобода има право на бранител во полициската и судската постапка. Правото на пристап до адвокат (бранител) во кривичната постапка е регулирано во член 71 ЗКП, во кој се наведува дека секое лице осомничено или обвинето за кривично дело има право на бранител во текот на целата кривична постапка против него. Обвинетиот пред првото испитување или пред друго дејство за кое таа обврска е предвидена со овој закон мора да се поучи дека има право на бранител по свој избор со кого може насамо да се советува и дека бранителот може да присуствува на неговото испитување. Согласно член 78 ЗКП, бранителот е овластен во корист на обвинетиот да ги презема сите дејства што може да ги преземе обвинетиот.

Правото на пристап до адвокат е утврдено и во Законот за полиција во чијшто член 34 е наведено дека обвинетиот има право на застапување и советување од страна на бранител за време на полициската постапка. Дополнително, член 43 од Законот за полиција утврдува дека писмената покана со која се повикуваат граѓани заради собирање на потребни известувања неопходни за извршување на полициските работи, меѓу другото,

содржи поука за правото на бранител во полициската постапка, додека во член 63-е е наведено при спроведување на препознавање покрај полициските службеници кои го вршат овој метод и осомничениот над кој се врши препознавањето, може да присуствува и бранителот на осомничениот. Според член 206 ЗКП, доколку обвинетиот нема свој адвокат или не може да стапи во контакт со него, ќе му се достави листата на дежурните адвокати изготвена од Адвокатската комора на Република Македонија. Доколку обвинетиот прво не сакал бранител, но подоцна изрази желба да земе бранител, испитувањето ќе се прекине и повторно ќе продолжи кога обвинетиот ќе добие бранител, со кого може да се советува. Според член 90 од Законот за правда за децата,¹⁰⁰ одбраната на детето во сите фази на судската постапка е задолжителна.

Според Комитетот за превенција од тортура при Советот на Европа, евиденцијата за приведени лица во полициските станици кои биле посетени во 2010 година говорат за фактот дека огромното мнозинство од уапсените лица немаат пристап до адвокат. Комитетот како пример ја наведува полициската станица „Гази Баба“ (во која пристап до адвокат им бил овозможен на само 44 од 752 притворени лица, што е помалку од 6%). Слична била ситуацијата и со полициските станици „Битпазар“ и „Центар“ во Скопје. Според полициските службеници со кои разговарале членовите на Комитетот, пристапот до адвокат вообичаено се овозможувал само кога приведеното лице можело да плати за застапувањето. Како исклучок од ова правило наведена е полициската станица во Велес, која чувала листа на адвокати што застапуваат по службена должност и на кои приведените лица можеле да им се јават.¹⁰¹

Во рамките на проектот „Мрежа 23“, партнерската организација Коалиција „Сите за правично судење“ вршеше мониторинг на имплементацијата на меѓународни стандарди за правично судење во Основниот суд Скопје 1. Од анализата произлегува дека во 42 набљудувани судски постапки обвинетото

¹⁰⁰ „Службен весник на Република Македонија“, бр. 148/2013.

¹⁰¹ <http://www.cpt.coe.int/documents/mkd/2012-04-inf-eng.pdf>, пара. 18.

лице имало свој бранител, додека во два случаи му бил назначен бранител по службена должност. Во четири случаи, или 7%, првообвинетиот немал бранител, но постапката се водела за кривични дела за кои одбраната не е задолжителна.¹⁰² Во врска со поуката за бесплатна правна помош од бранител, во 15 случаи обвинетото лице било поучено за ова право, а во десет случаи не било поучено. Според Коалицијата, малиот број на поучени лица за ова право доведуваат до заклучок дека судовите не проверуваат секогаш дали обвинетото лице е финансиски способно да ги покрие трошоците на одбраната. Набљудувачите нотирале дека само во 53% од постапките бранителите квалитетно биле подготвени за случајот и не оставиле впечаток дека не ги застапуваат соодветно своите клиенти.¹⁰³

Во рамките на проектот „Мрежа 23“, партнерската организација Центар за стратегии и развој „ПАКТИС“ – Прилеп го спроведуваше проектот „Систем на алтернативни мерки со посебен осврт на состојбата на имплементација во Општина Прилеп“.¹⁰⁴ Од спроведените интервјуа со 12 адвокати, заклучокот е дека тие во текот на својата работа не ја користеле можноста од член 58-б(3) ЗКП, за осудените на кои им е изречена парична казна до 90 дневни глоби или 1.800 евра во денарска противвредност или казна затвор до три месеци, да поднесат барање за замена на казната со општокорисна работа.

На прашањето кои се причините за реткото користење бранител во полициските станици од анализата за Ефективната одбрана во кривичните постапки во Република Македонија, 48% од испитаниците одговориле дека осомничените не се коректно информирани за правото на бранител, 18% дека полицијата свесно ги одвраќа со манипулација, закани и сл., а 9% дека граѓаните не им веруваат на адвокатите. На прашањето дали полицијата или обвинителството им помага на осомничените или обвинетите да најдат бранител, 47%

одговориле понекогаш, 29% секогаш и 24% често. На прашањето дали постои дежурна шема или план за повикување адвокат во итни случаи, за да се осигури правото на бранител на лицето лишено од слобода, дури и во случај кога тоа лице не може да си дозволи адвокат, 30% одговориле дека постои листа подготвена од Адвокатската комора, 23% одговориле со не, но на лицето му се дава увид во општиот регистар/именик на адвокати, 20% дека бранител ангажира семејството/роднините на осомничениот, а 13% дека судот има листа на адвокати со кои соработува. На прашањето дали може осомничениот да се консултира со бранител пред првото испрашување, 67% одговориле секогаш, 22% – понекогаш, 6% – никогаш и 5% – често. На прашањето дали на бранителот му е дозволено го советува лицето за време на испрашувањето, 37% одговориле секогаш, 26% – никогаш, 21% – понекогаш и 16% – често.¹⁰⁵

Во рамките на проектот „Мрежа 23“, партнерската организација Здружени на финансиски работници на локалните самоуправи и јавни претпријатија го спроведуваше проектот „Утврдување на изворите на средства за финансирање на судската власт, висината на обезбедените средства и нивното влијание врз независноста на судската власт во Република Македонија“.¹⁰⁶ Според истражувањето, во делот на нерасчистените обврски континуирано се пренесуваат и нерасчистени обврски што се однесуваат на обврски за лекување на притворени лица и обврски за ангажирани бранители по службена должност. Овие видови расходи учествуваат со приближно од 5,46 до 34,85% во одделни судови. Од анализа на годишните сметки и годишните извештаи на судскиот буџет Здружението констатирало дека во судовите, трошоците за адвокатите се еден од трите позначајни видови на неплатени довтасани обврски (заедно со договорните и комуналните услуги). На тие три вида расходи отпаѓаат речиси 95% од вкупниот износ на довтасани, а неплатени обврски. Според Здружението, таквата нивна големина и структура ја определува потребата за идно рационализирање на другите расходи, но и за обезбедување на дополнителни извори на средства со

102 Имплементација на меѓународните стандарди за фер и правично судење – Извештај за периодот ноември 2014-април 2015, мај 2015 г., стр. 25. Достапно преку: http://all4fairtrials.org.mk/Main_files/Standardi_2015_MKD.pdf.

103 Ибид., стр. 26-27.

104 Анализата што произлезе од проектот сè уште не е јавно достапна.

105 Види фуснота 113.

106 Анализата што произлезе од проектот сè уште не е јавно достапна.

кои непречено би се финансирале тие трошоци. Ваквите заклучоци го доведуваат до прашање интересот на поисксните адвокати да ги понудат своите услуги, како и квалитетот на застапувањето на обвинетите лица.

а) Право на известување на друго лице и конзуларно претставништво за лишување од слобода

Член 34 од Законот за полиција утврдува дека при примената на полициските овластувања повикување, лишување од слобода приведување и задржување, полицискиот службеник мора веднаш да го извести лицето на јазик што го разбира, меѓу другото, за правото осомничениот или обвинетиот да извести член на неговото семејство или нему блиско лице. Согласно член 69 ЗКП, лицето приведено или лишено од слобода ќе се поучи и за правото да извести член на неговото семејство или нему блиско лице, односно дипломатско-конзуларното претставништво на државата чијшто државјанин е лицето за неговото приведување или лишување од слобода. По потреба или по барање на лицето приведено или лишено од слобода ќе му се обезбеди соодветна лекарска помош. Член 159 ЗКП утврдува дека лицето лишено од слобода кое е задржано мора да биде известно за правото на информирање на семејството или друго лице по негов избор. Дополнително, во член 161 ЗКП е наведено дека лице кое е странски државјанин има право да контактира со дипломатско-конзуларното претставништво на неговата земја. Полицијата ќе му помогне да стапи во контакт со дипломатско-конзуларното претставништво или со друг претставник со дипломатски статус кој ги застапува интересите на неговата земја. За секое задржано лице, службеникот за прифаќање составува посебен записник во кој се внесуваат податоци за, меѓу другото, времето кога лицето е поучено за неговите права, кога е контактирано со семејството, бранителот, лекар и дипломатско-конзуларно претставништво. На овие права обвинетите можат да се повикаат веднаш или во кое било време додека се задржани.

Согласно член 175 ЗКП, судот е должен во рок од 24 часа за притворувањето да го извести семејството

на притвореното лице, освен ако лицето се противи на тоа. За притворувањето ќе се извести надлежниот орган за социјални работи, ако е потребно да се преземат мерки за згрижување на децата и на другите членови на семејството за кои се грижи притвореното лице. Член 178 утврдува дека шефови на дипломатско-конзуларните претставништва во Република Македонија, по одобрение на судијата на претходната постапка кој ја спроведува истражната постапка, имаат право да го посетуваат и без надзор и да разговараат со притвореното лице државјанин на нивната држава. Одобрение за посета се бара преку Министерството за правда. Согласно член 98 од Законот за правда за децата, детето се повикува преку родителите, односно старател, освен ако тоа не е можно поради потребата од итно постапување или од други околности. Родителите, законскиот застапник, односно органот за старателство задолжително и веднаш, но најдоцна за два часа, се известуваат за повикувањето на детето.

На прашањето дали лицето лишено од слобода може да информира трето лице за тоа од анализата за Ефективната одбрана во кривичните постапки во Република Македонија, 47% одговориле секогаш, 23% – понекогаш, 18% – често и 12% – никогаш. На прашањето дали лицето може да контактира со третото лице, 41% одговориле никогаш, 25% – секогаш, 17% – понекогаш и 17% – често. На прашањето дали лицето лишено од слобода може да го извести своето дипломатско претставништво, 41% одговориле секогаш, 29% – често, 18% – понекогаш и 12% – често. На прашањето дали полицијата му помага на лицето да најде контакт-информации за неговото дипломатско-конзуларно претставништво за неговото апсење, 34% одговориле секогаш, 33% – понекогаш, 20% – често и 13% – никогаш. На прашањето дали лицето лишено од слобода може секогаш да комуницира со дипломатското претставништво, 36% одговориле секогаш, 36% – често, 14% – понекогаш и 14% – никогаш.

Право на преведувач и толкувач во кривичната постапка

Член 14(3)(ф) од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права (МПГПП) и 6(3)(е) ЕКЧП го гарантираат правото на бесплатен преведувач и толкувач за осомничените и обвинети лица во случај кога тие не го разбираат јазикот или јазиците што се користат во националниот суд. Преводот на вербалната и делумно на пишаната постапка е од суштествено значење за лицето против кое се води кривичната постапка кое мора да биде запознаено со кривичната пријава или со обвинението против него. Според Комитетот за човекови права при ОН, ова право е „од особено значење во предметите во кои непознавањето или тешкотиите во разбирањето на јазикот што се користи во судот може да претставува главна пречка при остварување на правата на одбраната“.¹⁰⁷ Според ЕСЧП, дури и кога бранителот на обвинетиот ќе се откаже од ова право, судијата што во моментот ја извршува функцијата е „крајниот заштитник на правичноста на постапката“ и, како таков, мора да води „исклучителна грижа“ за правата на обвинетиот, особено кога ќе увиди дека тој не го разбира или има тешкотии при разбирањето на јазикот на кој се води постапката.¹⁰⁸ Според тоа, необезбедувањето толкувач за време на кривичната постапка е еднакво на повреда на член 6 од ЕКЧП.

Од друга страна, властите не се должни да обезбедат толкување доколку обвинетиот го зборува јазикот на кој се води постапката, но бара да им се обраќа на властите на друг јазик. Според Комитетот за човекови права при ОН, доколку „лицето е во можност соодветно да го разбере и да се изрази на службениот јазик“, властите не се задолжени да обезбедат толкување.¹⁰⁹ Ниту во текот, ниту на

крајот од постапката државата нема право да бара од осомничените или обвинети лица да платат за превод или толкување. Ова се однесува и на случаи во кои обвинетиот ќе биде правосилно осуден. ЕСЧП има утврдено повреда на член 6 од ЕКЧП во предмет во кој властите побарале од осудените лица да ги надоместат трошоците за толкување за време на судската постапка.¹¹⁰

Директива 2010/64/ЕУ за правото на толкување и преведување во кривичната постапка

Директивата 2010/64/ЕУ за правото на толкување и преведување во кривичната постапка, што стапи во сила на 27 октомври 2014 година,¹¹¹ е првата директива донесена во областа на процесното кривично право по стапувањето во сила на *Лисабонскиот договор*. Во предговорот на Директивата е наведено дека таа е донесена со цел да ја олесни примената на правото на правично судење во смисла на член 6 од ЕКЧП и неговата интерпретација преку практиката на ЕСЧП. Според Директивата, правото на преведувач и толкувач во кривичната постапка се применува од моментот кога лицето од страна на властите е известно, по службена должност или на друг начин, дека е осомничено или обвинето за сторување на кривично дело, па сè до завршетокот на постапката. Под завршеток на постапката се подразбира конечната одлука поврзана со прашањето дали тоа го сторило делото, вклучително, онаму каде што е применливо, изрекување казна и решавање по жалба [член 1(2)]. Ова право се обезбедува бесплатно, без разлика на конечниот исход од кривичната постапка (член 4).

107 General Comment No. 13, Article 14 (Administration of Justice), Equality before the Courts and the Right to a Fair and Public Hearing by an Independent Court Established by Law, 13 April 1984, para. 13.

108 Cuscani v the United Kingdom (32771/96), 24 September 2002, para. 39.

109 Yves Cadoret, Hervé Le Bihan v France (323/1988), 11 April 1991, para. 5.6.

110 Luedicke, Belkacem and Koç v Germany (6210/73, 6877/75 and 7132/75), 28 November 1978, para. 50.

111 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=143380605734&uri=CELEX:32010L0064>.

а) Право на толкување

За осомничените и обвинети лица што не го разбираат јазикот на кривичната постапка, Директивата налага неопходно обезбедување толкувач пред истражните и судските власти, вклучително и за време на полициското испитување, сите судски рочишта и неопходни привремени расправи. Правото на толкување, кога е неопходно за заштита на правичноста на постапката, треба да биде обезбедено и при комуникацијата помеѓу осомниченото или обвинето лице и неговиот правен застапник поврзано со какво било испитување или сослушување за време на постапката или при поднесување жалба или друг процесен поднесок. Ова право вклучува и соодветна помош за лицата со пречки во слухот и говорот. Властите мораат да обезбедат и постапка или механизам за утврдување дали осомниченото или обвинето лице го зборува и го разбира јазикот на кривичната постапка и дали има потреба од помош на толкувач. Дополнително, државата треба да обезбеди можност осомниченото или обвинето лице да може да ја оспори одлуката преку која е утврдено дека нема потреба од толкувач, како и можност за жалба во врска со квалитетот на толкувањето, доколку лицето смета дека тој не е доволен за заштита на правичноста на постапката. Сите овие права поврзани со толкувањето се содржани во член 2 од Директивата.

б) Право на превод на документи од суштествено значење

Правото на превод на документи од суштествено значење се однесува на писмен превод на сите документи што се сметаат суштествени за обезбедување на правата на одбраната и за заштита на правичноста на постапката. Како суштествени документи, во смисла на Директивата, се сметаат каква било одлука со која лицето се лишува од слобода, кривичната пријава или обвинителниот предлог/ акт и која било пресуда. Во зависност од предметот, од властите се очекува да одлучат дали и некој друг документ би можел да се смета како суштествен за постапката додека за осомниченото или обвинето лице и неговиот бранител се овозможува поднесување на образложено барање за остварување на ова право.

Сепак, ова не се однесува и на делови од суштествени документи што не се релевантни за овозможување на осомниченото или обвинето лице да биде запознаено со предметот против него. Во таков случај, лицето или неговиот бранител имаат можност да ја оспорат одлуката со која е утврдено дека нема потреба од превод на одреден документ или негов дел. Како исклучок на овие општи правила за писмен превод на документи, можно е обезбедување на устен превод или усно резиме, под услов таквиот превод да не ја загрозува правичноста на постапката. Секое откажување од ова право мора да биде условено со укажување, правно советување или на друг начин ставање до знаење на осомниченото или обвинето лице за последиците од откажувањето, како и утврдување дали тоа е недвосмислено и на доброволна основа. Правото на превод на документи од суштествено значење е содржано во член 3 од Директивата.

в) Квалитет на толкувањето и преведувањето и обуки

Со цел толкувањето и преведувањето да бидат со таков квалитет што ќе обезбеди правичност на постапката, државата треба да настојува да воспостави регистар или регистри на независни толкувачи и преведувачи со соодветни квалификации. Откако ќе бидат воспоставени, овие регистри треба да бидат ставени на располагање на бранителите и на надлежните органи. Државата исто така треба да обезбеди толкувачите и преведувачите да бидат доверливи во однос на она што го сознале за време на нивната работа. На крајот, властите треба да побараат од оние задолжени за обуки на судиите, обвинителите и правосудниот персонал вклучен во кривичните постапки да обрнат особено внимание на особеностите при комуникацијата со помош на толкувач, со цел да обезбедат ефикасна и ефективна комуникација. Квалитетот на толкувањето и преведувањето е содржано во член 5, а обуките во член 6 од Директивата.

Право на преведувач и толкувач во кривичната постапка во Република Македонија

Согласно член 8 од Законот за кривичната постапка (ЗКП),¹¹² службен јазик за време на кривичната постапка е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Во постапката може да се користи и друг службен јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните. Ова право ја вклучува и употребата на писмото на тој јазик. Имајќи предвид дека албанската заедница е единствена што е застапена со над 20% од целокупното население, како друг службен јазик се смета албанскиот и неговото писмо.¹¹³ Право на преведувач, односно толкувач е содржано во член 9 ЗКП во кој е утврдено дека обвинетиот¹¹⁴ кој зборува службен јазик различен од македонскиот има право во постапката да го употребува својот јазик и своето писмо. Дополнително, обвинетиот во постапката пред судот има право на бесплатна помош на преведувач, односно толкувач. Именикот на поставени постојани судски преведувачи го ажурира Министерството за правда.¹¹⁵ Видно од овој именик, во Република Македонија судско толкување и преведување се обезбедува само на 25 светски јазици. Органот што ја води постапката е должен да обезбеди усно преведување на тоа што го изнесуваат лицето и другите, како и на исправите и на другиот пишан доказан материјал. Органот што ја води постапката ќе обезбеди писмено да се преведе пишаниот материјал што е од значење за постапката или за одбраната на обвинетиот. Лицето кое не го зборува службениот јазик на судот се поучува за правото на преведувач, односно толкувач. Ваквата поука и изјавата на лицето се забележуваат во записникот пред органот кој ја води постапката. Преведувањето го врши судски

преведувач, односно толкувач. Во член 10 ЗКП е утврдено дека граѓаните кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот (албански) и другите лица кои не го зборуваат или не го разбираат македонскиот јазик и неговото кирилско писмо, поднесоците можат да ги поднесуваат на својот јазик и на своето писмо. Таквите поднесоци потоа се преведуваат и се доставуваат до странките во постапката по службена должност. На обвинетиот кој не го разбира јазикот на кој се води постапката му се доставува превод од обвинението на јазикот со којшто се служел во постапката. Согласно член 38 ЗКП, преведувачите и толкувачите теоретски можат да бидат исклучени доколку постојат околности што предизвикуваат сомневање во нивната непристрасност. Во согласност со член 92 ЗКП, на крајот од записникот што се однесува на постапката, ќе се потпише преведувачот, односно толкувачот доколку биле учесници во постапката. Член 211 утврдува дека испитување на обвинетиот ќе се изврши преку толкувач во случаите предвидени со ЗКП. Ако обвинетиот е глув, писмено ќе му се поставуваат прашања, а ако е нем, ќе се повика писмено да одговара. Ако испитувањето не може да се изврши на овој начин ќе се повика како толкувач лице кое може да се разбере со обвинетиот (член 221). Толкувачот треба да положи заклетва дека верно ќе ги пренесе прашањата што се упатуваат до обвинетиот и изјавите што ќе ги дава. Согласно член 449, еден од условите за повторување на постапката е доколку се докаже дека пресудата е заснована врз лажен исказ на толкувачот или преведувачот.

Од практиката на Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија, специфичен е предметот К-617/14 против обвинетиот Б.С., 21-годишен припадник на ромската заедница, кој се водеше пред Основниот суд во Куманово и Апелациониот суд во Скопје. Во конкретниот судски процес оштетени беа тројца државјани на Авганистан, земја во која има два јазика во службена употреба: дариски и паштунски. Видно од списите во предметот, како и за време на главната расправа единствено еден од оштетените имаше основни, но недоволни познавања на англискиот јазик, а во постапката учествуваше толкувач од македонски на англиски јазик. Другите двајца оштетени воопшто не говореа англиски, туку нивниот распит беше вршен на начин што судскиот преведувач најпрвин му преведуваше на оштетениот со слаби познавања на англискиот јазик, кој

112 „Службен весник на Република Македонија“, бр. 150/2010 и 100/2012.

113 Во согласност со Глава IV од Законот за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа („Службен весник на Република Македонија“, бр. 101/2008 и 100/2011).

114 Според член 21(2) ЗКП, под „обвинет“ се подразбира лице против кое е потврден обвинителен акт, поднесен обвинителен предлог, поднесен предлог за примена на мерка за безбедност, поднесена приватна тужба или поднесен предлог за издавање на казнен налог. Изразот обвинет во ЗКП се употребува и како општ назив за осомничен, обвинет и осуден.

115 <http://www.pravda.gov.mk/sudskipreveduvaci/>.

потоа им преведуваше на другите оштетени, по што тие му се обраќаа нему, тој на толкувачот, а толкувачот кон другите учесници во постапката. Дополнителен доказ дека оштетените не го говореа англискиот јазик беше исказот на еден од сведоците, кој за време на главната расправа сведочеше дека, иако имал слабо познавање на англискиот јазик, сепак на оштетените им се обратил на тој јазик, а сфатил дека и тие не зборувале добро англиски. Преку ваквиот начин, воопшто не беше можно да се провери исказот на оштетените, што резултирало со паушално и нецелосно утврдување на фактичката состојба и изрекување на затворска санкција. Иако согласно член (415)(1)(12) ЗКП суштествена повреда на одредбите на кривичната постапка постои кога судот ги повредил одредбите за употреба на јазикот во постапката, Апелациониот суд во Скопје преку пресудата Кж. бр. 1737/14 ја потврди првостепената пресуда, намалувајќи ја единствено кривичната санкција.

Право на известување во кривичната постапка

Правото на известување во кривичната постапка подразбира обврска за властите да го информираат осомниченото или обвинето лице за неговите права за време на постапката. Овие лица треба да бидат известени за комплетната листа на права што се гарантирани преку меѓународното и домашното право. Таквото известување, во зависност од околностите и од фазата на предметот може да се однесува на следниве права: известување за причините за апсење или притворање, пристап до адвокат, бесплатна правна помош, толкување и преведување, правата на молчење, да не се сведочи против себе, да се информира друго лице или конзуларно претставништво за лишување од слобода, да се повикуваат и да се испитуваат сведоци, да се презентираат докази или да се предложи нивно прибирање, надоместок на штета за незаконско или неосновано притворање итн.

Директива 2012/13/EУ за правото на известување во кривичната постапка

Директивата 2012/13/EУ за правото на известување во кривичната постапка, што стапи во сила на втори јуни 2014 година,¹¹⁶ е втората директива донесена во областа на процесното кривично право по стапувањето во сила на *Лисабонскиот договор*. Во предговорот на Директивата е наведено дека повикувањето на осомничени или обвинети лица што се уапсени или приведени треба да се разбере на повикување на која било ситуација, во текот на кривичната постапка, осомничените или обвинети лица се лишени од слобода во смисла на член 5(1) (в) и неговата интерпретација преку практиката на ЕСЧП.¹¹⁷ Директивата ги утврдува правилата во врска со правото на известување на осомничените и обвинети лица што се однесува на нивните права во кривичната постапка, како и на обвинувањата против нив (член 1). Правилата што произлегуваат од Директивата се применуваат од моментот кога лицето од страна на властите е известно, по службена должност или на друг начин, дека е осомничено или обвинето за сторување на кривично дело, па сè до завршетокот на постапката. Под завршеток на постапката се подразбира конечната одлука поврзана со прашањето дали тоа го сторило делото, вклучително, онаму каде што е применливо, изрекување казна и решавање по жалба (член 2).

а) Право на известување за правата

За сите осомничени и обвинети лица, со цел овозможување на ефективно користење на правата, Директивата налага нивно навремено известување

116 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1433812388644&uri=CELEX:32012L0013>.

117 Секој човек има право на слобода и на безбедност. Никој не смее да биде лишен од слобода, освен врз основа на закон во долунаведените случаи: ако е уапсен или притворен поради приведување пред надлежна судска власт, кога постои оправдано сомнение дека тоа лице извршило кривично дело или кога постојат оправдани причини тоа лице да се спречи да изврши кривично дело или по извршувањето на кривичното дело да побегне.

најмалку за овие права што им стојат на располагање:

- право на пристап до адвокат;
- право на бесплатна правна помош и условите под кои таа може да се добие;
- право да се биде известен за обвинението;
- право на толкувач и преведувач; и
- право на молчење.

Известувањето за овие права треба да биде дадено усно или писмено, на едноставен и разбирлив јазик, притоа земајќи ја предвид која било посебна потреба на ранливите лица што се осомничени или обвинети. Правото на известување за правата е содржано во член 3 од Директивата.

б) Писмо за правата при апсење

За осомничените или обвинети лица што се уапсени или приведени, властите навремено и на писмено треба да обезбедат Писмо за правата. На овие лица треба да им биде даден можност да го прочитаат Писмото за правата и да им биде овозможено Писмото да го зачуваат кај себе за време на нивното лишување од слобода. Покрај известувањето за правата содржани во член 3 од Директивата, Писмото за правата треба да содржи известување за следниве права:

- право на пристап до списите во предметот;
- право на известување на конзуларно претставништво и друго лице;
- право на итна медицинска помош; и
- максималниот број часови или денови за време на кои осомниченото или обвинето лице може да биде лишено од слобода пред да биде изведено пред судски орган.

Дополнително, Писмото за правата треба да содржи и општи информации за која било можност да се оспори законитоста на апсењето, начинот за преиспитување на приведувањето, односно притворањето и можноста за поднесување барање за условно ослободување.

Писмото за правата треба да биде изготвено на едноставен и разбирлив јазик. Директивата содржи индикативен модел на Писмото за правата, што е пренесен во Анекс I од оваа анализа. Писмото на осомничените или обвинети лица треба да им биде врачено на јазик што го разбираат. Во случај Писмото да не е достапно на соодветен јазик, лицата треба да бидат известени за нивните права усно на јазик што го разбираат, а Писмото преведено на јазик што го разбираат треба да им биде врачено без непотребно одложување. Правото на Писмо за правата при апсење е содржано во член 4 од Директивата.

в) Право на известување за обвинувањето

Властите се должни да ги известат осомничените и обвинети лица за кривичното дело за кое се осомничени или обвинети дека го сториле. Известувањето треба да биде навремено и да содржи толку детали колку што е неопходно да се заштити правичноста на постапката и ефективното практикување на правата од страна на одбраната. Дополнително, најдоцна до поднесувањето на обвинението до судот, властите треба да обезбедат детално известување во врска со обвинението, вклучително и природата и правната класификација на кривичното дело, како и степенот на учество од страна на обвинетото лице. Право на известување за обвинувањето е содржано во член 6 од Директивата.

г) Пристап до списите во предметот

Во случаите во кои лицето е уапсено или притворено во која било фаза од постапката, властите на лицето или неговиот бранител треба да им обезбедат пристап до документите што се однесуваат на конкретниот случај и се наоѓаат во посед на надлежните органи, а се сметаат суштествени за ефективно оспорување на законитоста при апсењето или притворањето. Пристапот до списите во предметот треба да биде обезбеден во разумен рок, со цел ефективно практикување на правата на одбраната, а најдоцна од поднесувањето на обвинението за негова оценка до донесувањето на пресудата.

Доколку во текот на постапката властите дојдат во посед на нови материјални докази, пристапот до нив треба биде обезбеден навремено. Како исклучок на овие правила, под услов тоа да не ја загрозува правичноста на постапката, пристапот до одредени материјали може да биде одбиен доколку таквиот пристап би можел да доведе до сериозна закана по животот или основните права на друго лице или доколку таквото одбивање е стриктно неопходно за заштита на важен јавен интерес. Како пример за овие исклучоци се случаите во кои пристапот би значел наштетување на тековни истраги или преку пристапот сериозно би се загрозила националната безбедност на државата. Одбивањето на пристапот може да уследи единствено со одлука на судски орган или, во најмала рака, да биде предмет на судска ревизија. Правото на пристап до списите во предметот е содржано во член 7 од Директивата.

Право на известување во кривичната постапка во Република Македонија

Член 12 од Уставот на Република Македонија утврдува дека слободата на човекот е неприкосновена и дека лицето повикано, приведено или лишено од слобода мора веднаш да биде запознаено со причините за неговото повикување, приведување или лишување од слобода и со неговите права утврдени со закон и од него не може да се бара изјава. Согласно член 34 од Законот за полиција,¹¹⁸ при примената на полициските овластувања повикување, лишување од слобода приведување и задржување, полицискиот службеник мора веднаш да го извести лицето на јазик што го разбира, за причините за повикувањето, лишување од слобода, приведувањето или задржувањето и на јасен начин да го поучи за правото да молчи, правото да се советува со бранител, правото на бранител за време на полициската постапка, правото на лекарска помош, ако лицето го бара тоа, како и за правото да се известат член на неговото семејство или нему блиско лице. Правото на лекарска помош, по потреба или на барање на

обвинетиот, е утврдено и во член 69(3) ЗКП, како и член 160(6) ЗКП во кои е утврдено дека лекарски преглед ќе се наложи секогаш кога лицето се жали на повреда, болка или болест. Службеникот за прифаќање во полициската станица секогаш треба да праша дали лицето боледува од некаква болест и дали е на некаков медицински третман, односно дали зема некакви лекарства.

Во член 69 ЗКП е утврдено дека обвинетиот најпрвин на јасен начин мора да се поучи за правото да молчи, за правото насамо да се советува со адвокат и да има бранител по негов избор за време на испитувањето. Согласно член 70 ЗКП, секој обвинет има право на доволно време и можности за подготвување на својата одбрана, а особено да има увид во списите и да биде запознаен со доказите против него и во негова корист. Дополнително, во согласност со член 79, во текот на кривичната постапка, бранителот има право да ги разгледа списите и доказите, да направи увид и да добие препис од записниците и другите списи од дејствата на кои одбраната имала право да присуствува, а кои се чуваат во јавното обвинителство. Во врска со можното притворање, согласно член 169 ЗКП, решението за притвор му се предава на лицето на кое се однесува веднаш, но не повеќе од шест часа од неговото изведување пред судијата на претходна постапка.

Во член 206 ЗКП е утврдено дека пред секое судско испитување обвинетиот задолжително ќе се информира и ќе се поучи:

- зошто се обвинува и кои се основите на сомневањето што стојат против него;
- дека не е должен да ја изнесе својата одбрана, ниту да одговара на поставените прашања, но доколку даде изјава, таа може да се користи во постапката против него;
- дека може да земе бранител по свој избор со кого може насамо да се советува и кој може да присуствува на испитувањето;
- дека може да се изјасни за делото што му се става на товар и да ги изнесе сите факти и докази што му одат во полза;

¹¹⁸ „Службен весник на Република Македонија“, бр. 114/2006, 6/2009, 145/2012, 41/2014 и 33/2015.

- дека има право на увид во списите и да ги разгледува предметите што се одземени;
- дека има право на бесплатна помош на преведувач, односно толкувач ако не го разбира или не го зборува јазикот што се користи при испитувањето; и
- дека има право на преглед од лекар при потреба од медицински третман или заради утврдување на евентуални полициски пречекорувања.

Обвинетиот може доброволно да се откаже од некое од наведените права, но неговото испитување не може да почне доколку изјавата дека се откажува од некое од правата не се забележи писмено и додека не биде потпишана од него. Лицето не може да се откаже од правото на бранител доколку одбраната е задолжителна. Ако е постапено спротивно на некое од овие правила, исказот на обвинетиот не може да се користи во текот на судската постапка.

Во една неодамнешна анализа, насловена „Ефективната одбрана во кривичните постапки во Република Македонија“, на прашањето „Дали, во практиката, лицето е известно за неговите права пред да биде испитано?“, од 90 испитаници претставници на полицијата и правосудните органи, 63% одговориле со „секогаш“, 26% – понекогаш и 11% – никогаш.¹¹⁹ На прашањето „На кој начин, во практиката, обвинетиот е информиран за неговите права?“, 74% од испитаниците одговориле „усно“, 21% – „во пишана форма“ и 5% дека „лицето воопшто не е информирано“. За правото на пристап до списите во предметот, 24% одговориле дека тој бил обезбеден, 41% дека не бил обезбеден и 35% дека се обезбедува понекогаш. За правото на известување на конзуларно претставништво и друго лице, 72% одговориле со „да“, 17% со „не“ и 11% со „не секогаш“. За правото на медицинска помош, 58% – „да“, 10% – „не“ и 32% – „не секогаш“. За правото на бранител, 56% – „да“ и 44% – „не“. На прашањето „Дали, во практиката, се почитува забраната за употреба во судска постапка на исказ од обвинетиот кој пред да биде испитан, не бил поучен на правата?“, 80% одговориле со „да“, а 20% со „не“.¹²⁰

119 Гордан Калаџијев и други, Фондација Отворено општество Македонија, јуни 2014 година, стр. 76.

120 Ибид., стр. 77-78.

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Заклучоци

1. Мерката притвор во одредени случаи се користи како казна или, пак, за заплашување. Притворот трае премногу долго и постои недоволна употреба на алтернативни мерки.
2. Постои пренатрупаност во притворските одделенија, а условите се нечовечки и нехумани.
3. Законот за кривичната постапка, Законот за полиција и Законот за правда за децата во голема мера ги содржат решенијата предвидени преку минималните стандарди за заштита на процесните права на осомничените и обвинети лица на ниво на ЕУ. И покрај ваквиот позитивен заклучок, проблемите со остварувањето на процесните права се однесуваат на примената на законските решенија во практиката. Дополнителен проблем претставува малиот број на емпириски истражувања преку кои би било возможно да се дојде до релевантни заклучоци за реалната примена на процесните права.
4. Законските одредби што се однесуваат на правото на толкување и преведување во кривичната постапка се недоволно јасни во смисла на моментот од кој на осомничените или обвинети лица треба да им биде обезбедено правото. Ова особено се однесува на претходната постапка што се води пред полицијата и/или јавното обвинителство. Проблемите во имплементација на ова право во практиката се однесуваат на Именикот на поставени постојани судски преведувачи, според кој, преведувањето, односно толкувањето се обезбедува на само 25 светски јазици, како и обезбедување преведувач или толкувач на јазик за кој обвинетите имаат само основни познавања.
5. Не постои механизам за утврдување дали осомниченото или обвинето лице го зборува и го разбира јазикот на кривичната постапка, дали има потреба од помош на толкувач и дали преводот и толкувањето се од таков квалитет што обезбедува заштита на правичноста на постапката. Толкувачите

- и преведувачите можат да се исклучат единствено доколку судот смета дека се пристрасни. Дополнително, не постои можност за поднесување жалба со која осомниченото или обвинето лице би можело да оспори одлука преку која е утврдено дека нема потреба од толкувач.
6. Не се изречно наведени „суштествените документи“ што мораат да бидат преведени, а кои според Директивата 2010/64/ЕУ секогаш се одлуката за лишување од слобода, кривичната пријава, обвинителниот акт или предлог, која било пресуда, како и други документи што би можеле да се сметаат како суштествени. Поради ваквата состојба, не е изречно предвидено ниту правото за осомничените, обвинетите и нивните адвокати да можат да поднесат образложено барање за остварување на ова право.
 7. Во програмите за обука на Академијата на судии и јавни обвинители не е вметната и задолжителна обука за правото на толкување и преведување во кривичната постапка со што од судиите и обвинителите не може да се очекува да имаат соодветни предзнаења за особеностите при комуникацијата со помош на толкувач.
 8. Националното законодавство не предвидува осомничените и обвинети лица да бидат известени за правото на бесплатна правна помош и условите под кои таа може да се добие, ниту, пак, постои изречна одредба преку која на полицијата би имала обврска лицата што се лишени од слобода да бидат известени за правото на толкувач и преведувач. Не постои ниту одредба преку која утврдува дека полицијата и другите правосудни органи треба да имаат предвид за каква било посебна потреба на ранливите лица што се осомничени или обвинети. Во практиката, судовите не обезбедуваат информации за наведените права, ниту усно, ниту писмено.
 9. Законот за бесплатна правна помош не ги опфаќа сите сиромашни лица и не овозможува еднаков пристап до правдата за социјално загрозените граѓани. Дискриминацијата не е предвидена како област за која може да биде дозволена бесплатната правна помош.
 10. Полицијата и обвинителството немаат обврска на осомничените или обвинети лица навремено и на писмено да им вратат Писмо за правата, пред првото испитување, како што предвидува Директивата 2012/13/ЕУ.
 11. Во националното законодавство не постои изречна одредба преку која би ѝ било наложено на полицијата на лицето кое е уапсено или притворено да му обезбедат пристап до списите што се сметаат суштествени за ефективно оспорување на законитоста на апсењето или притворањето.
 12. Во националното законодавство не постои изречна одредба преку која би било предвидено дека правото на пристап до адвокат се однесува и на лицата што не се осомничени или обвинети, но во текот на постапката на испитувањето од страна на полицијата ќе се стекнат со таков статус, во смисла на Директивата 2013/48/ЕУ. Дополнително, не е предвиден посебен однос кон потребите на ранливите осомничени и обвинети при остварување на правата гарантирани со директивата.

Препораки

1. Судиите кои одлучуваат за определување и продолжување на мерката притвор, а во случаи на полесни кривични дела да го земат предвид фактот дека се работи за полесно кривично дело за кое не треба да се изрекува оваа мерка, особено кога се работи за млади лица кои претходно немаат сторено кривично дело.
2. Да се подобрат условите во притворските одделенија и да им се обезбедува остварување на минималните права на притворениците, согласно Законот за кривична постапка и на меѓународните стандарди.
3. При идните измени и дополнувања на Законот за кривичната постапка, Законот за полиција и Законот за правда за децата потребно е да се има предвид од потребата за апроксимација помеѓу националното законодавство и минималните стандарди за заштита на процесните права на осомничените и обвинети лица на ниво на ЕУ. За успешна имплементација на постојните и потребните решенија, неопходна е сеопфатна емпириска анализа за досегашната примена на правата во областа на кривичната постапка. Во таквата анализа потребно е да бидат вклучени сите засегнати страни, како што се претставници на судството, обвинителството, соодветните министерства, научни работници, граѓанскиот сектор, но и лица кои се или биле осомничени и обвинети во кривична постапка.
4. Потребно е преформулирање или допрецизирање на законските одредби што се однесуваат на правото на толкување и преведување во кривичната постапка во делот на утврдување на моментот од кој на осомничените или обвинети лица правото треба да им биде обезбедено, односно обезбедување на овие права на почетокот на претходната постапка што се води пред полицијата и/или јавното обвинителство. Властите треба да вложат напори за вклучување преведувачи и толкувачи во Именикот на поставени постојани судски преведувачи кои имаат познавање на јазици различни од оние 25 за кои веќе постојат преведувачи, односно толкувачи. Во практиката, преведувачот и толкувачот треба да го зборуваат мајчиниот јазик на обвинетите, а не јазик што обвинетите само делумно го разбираат.
5. Потребно е да се развие законски и практичен механизам за утврдување дали осомниченото или обвинето лице го зборува и го разбира јазикот на кривичната постапка, дали има потреба од помош на толкувач и дали преводот и толкувањето се од таков квалитет што обезбедува заштита на правичноста на постапката. Тој механизам треба да се однесува и на контрола на квалитетот на преводот, односно на толкувањето и можност доколку тој е низок, толкувачот или преведувачот да биде заменет.
6. Потребно е усвојување на законска одредба во која одлуката за лишување од слобода, кривичната пријава, обвинителниот акт или предлог, која било пресуда, како и други документи што би можеле да се сметаат како суштествени ќе се сметаат за документи што мораат да бидат преведени, како и можност за осомничените, обвинетите и нивните адвокати таквиот превод да можат да го побараат преку соодветен и образложен поднесок.
7. Во програмите за обука на Академијата на судии и јавни обвинители да се вметне модул за задолжителна обука за правото на толкување и преведување во кривичната постапка преку кој судиите и јавните обвинители ќе се стекнат со соодветни знаења за особеностите при комуникацијата со помош на толкувач.
8. Потребно е усвојување на законски одредби преку кои осомничените и обвинети лица ќе бидат известени за правото на бесплатна правна помош и условите под кои таа може да се добие, како и утврдување обврска лицата што се лишени од слобода да бидат известени за правото на толкувач и преведувач за време на полициската постапка. Потребно е и усвојување одредба преку која би било утврдено дека полицијата и другите правосудни органи треба да имаат предвид за каква било посебна потреба на ранливите лица што се осомничени или се обвинети. За имплементирање на оваа препорака во практиката препорачливо е во просториите на полицијата и правосудните органи да

постојат брошури на неколку светски јазици преку кои обвинетите би можеле да се запознаат со ова право. Законот за бесплатна правна помош да се измени на начин што ќе се олеснат критериумите за стекнување со правото на бесплатна правна помош. Дискриминацијата да биде ставена како област во која може да биде дозволена бесплатната правна помош.

9. Во националното законодавство потребно е да се воведат институтот „Писмо за правата“ што на осомничените и обвинети лица ќе им биде врачено на писмено, навремено, на едноставен јазик и разбирлив јазик, по што ќе им се даде можност да го прочитаат и да го зачуваат кај себе за време на нивното лишување од слобода. Покрај известување за основните права, писмото треба да содржи и информација за максималниот број часови или денови за време на кои осомниченото или обвинето лице може да биде лишено од слобода пред да биде изведено пред суд, за можноста да се оспори законитоста на апсењето, начинот за преиспитување на приведувањето, односно притворањето и можноста за поднесување барање за условно ослободување.
10. Потребно е усвојување одредба во националното законодавство преку која полицијата би била обврзана на лицето кое е уапсено или притворено да му обезбедат пристап до списите што се сметаат суштествени за ефективно оспорување на законитоста на апсењето или притворањето.
11. Потребно е усвојување одредба во националното законодавство преку која правото на пристап до адвокат ќе се однесува и на лицата што не се осомничени или не се обвинети, но во текот на постапката на испитувањето од страна на полицијата ќе се стекнат со таков статус, како и одредби преку кои ќе се предвиди посебен однос кон потребите на ранливите осомничени и обвинети при остварување на правата во текот на кривичната постапка.

АНЕКС I – Индикативен модел на Писмото за правата

Единствената цел на овој модел е да им помогне на националните власти во подготовката на нивното Писмо за правата. Земјите-членки не се задолжени да го користат овој модел. Кога ќе ги подготвуваат нивните писма за правата, државите-членки можат да го дополнат овој модел со цел да го усогласат со нивните национални правила и дополнителни корисни информации. Писмата за правата земјите-членки мораат да ги обезбедат при апсење или притворање. Ова не ги спречува земјите-членки од обезбедување на пишани известувања за осомничените и обвинетите во други кривични постапки.

ВИЕ ГИ ИМАТЕ СЛЕДНИВЕ ПРАВА

А. ПОМОШ ОД АДВОКАТ/ПРАВО НА ПРАВНА ПОМОШ

Имате право на доверлив разговор со адвокат. Адвокатот е независен од полицијата. Обратете се кај полицијата, доколку ви е подребно да стапите во контакт со адвокат, полицијата ќе ви помогне. Во одредени случаи, помошта може да биде бесплатна. Обратете се кај полицијата за повеќе информации.

Б. ИЗВЕСТУВАЊЕ ЗА ОБВИНУВАЊЕТО

Имате право да знаете зошто сте уапсени или притворени и за што сте осомничени или обвинети дека сте сториле.

В. ТОЛКУВАЊЕ И ПРЕВЕДУВАЊЕ

Доколку не го зборувате или не го разбирате јазикот на полицијата или други компетентни власти, имате право на бесплатна помош од толкувач. Толкувачот може да ви помогне да зборувате со вашиот адвокат и мора да ја чува содржината на разговорите во тајност. Имате право на превод на најмалку релевантните извадоци од важните документи, вклучително каква било наредба на судија со која се дозволува вашето апсење или притворање, која било кривична пријава или обвинителен акт/предлог и која било пресуда. Во некои случаи може да ви биде обезбеден устен превод на резимето.

Г. ПРАВО НА МОЛЧЕЊЕ

За време на испитувањето од страна на полицијата или други компетентни власти, не морате да одговарате на прашања за наводното кривично дело. Вашиот адвокат може да ви помогне да одлучите за тоа.

Д. ПРИСТАП ДО ДОКУМЕТИ

Кога сте уапсени или притворени вие (или вашиот адвокат) имате право на пристап до важните документи преку кои ќе треба да го оспорите вашето апсење или притворање. Ако вашиот предмет е испратен до суд, вие (или вашиот адвокат) имате право на пристап до материјалните докази за или против вас.

Ѓ. ИЗВЕСТУВАЊЕ НА ДРУГО ЛИЦЕ ЗА ВАШЕТО АПСЕЊЕ ИЛИ ПРИТВОРАЊЕ/ИЗВЕСТУВАЊЕ НА ВАШЕТО КОНЗУЛАРНО ПРЕТСТАВНИШТВО

Кога сте уапсени или притворени, вие би требало да ѝ кажете на полицијата доколку сакате некој да биде информиран за вашето притворање, на пример член на вашето семејство или работодавач. Во одредени случаи, правото да известите друго лице за вашето притворање може да биде ограничено. Во таков случај, полицијата ќе ве информира за ова.

Доколку сте странец, кажете ѝ на полицијата дека сакате вашето конзуларно претставништво или вашата амбасада да бидат известени. Ве молиме, кажете ѝ на полицијата доколку сакате да контактирате некој претставник од вашето конзуларно претставништво или од вашата амбасада.

Е. ИТНА МЕДИЦИНСКА ПОМОШ

Кога сте уапсени или притворени, имате право на итна медицинска помош. Ве молиме, ставете ѝ до знаење на полицијата дека имате потреба од таква помош.

Институт
за
европска
политика.
Скопје

ЦЕНТАР ЗА
УПРАВУВАЊЕ СО
ПРОМЕНИ

 ХЕЛСИНШКИ

КОМИТЕТ ЗА ЧОВЕКОВИ
ПРАВА НА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА